

Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok

Studies in Child and Youth Protection

GYARMATI ANDREA

NAGYSZÜLŐK ÉS UNOKÁK

**A NAGYSZÜLŐKTŐL AZ UNOKÁK FELÉ
IRÁNYULÓ GONDOZÁSI TRANSZFEREK
JELLEGE ÉS VÁLTOZÁSA**

2016

Rubeus Egyesület • Rubeus Association

NAGYSZÜLŐK ÉS UNOKÁK - A NAGYSZÜLŐKTŐL AZ UNOKÁK FELÉ IRÁNYULÓ GONDOZÁSI TRANSZFEREK JELLEGE ÉS VÁLTOZÁSA

© GYARMATI ANDREA

Sorozatszerkesztő:

Rácz Andrea

Szerkesztő:

Rácz Andrea

Lektor:

Vályi Réka

Borítókép: Tölcsér Andrea

(Igazgyöngy Alapítvány)

(forrás: www.rubeus.hu)

ISBN 978-615-80264-2-0

ISSN 2063-6970

Rubeus Egyesület „Szédervessző”

1122, Budapest Krisztina kert. 2-4.

Felelős kiadó:

Rubeus Egyesület elnöke

Budapest, 2016.

Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok (Rubeus Egyesület)

Studies in Child and Youth Protection (Rubeus Association)

A csökkenő termékenység és az orvostudomány fejlődése miatt nő az idősek, különösen a nagyon idősek (80+) aránya a fejlett társadalmakban. A várható élettartam növekedése miatt egyre nő a valószínűsége annak, hogy egy gyermek úgy cseperedjen fel, hogy hosszú kapcsolatra legyen lehetősége a nagyszüleivel. Ugyanakkor ez egy potenciális gondozási idő, melynek a realizálása számos tényezőtől függ. Disszertációmban többféle módszertant alkalmazva ezeket a tényezőket igyekeztem feltárni. A dolgozat célja elsősorban a nagyszülői gyermekgondozás, mint az intergenerációs transzferek egyik fajtájának bemutatása és leírása, illetve a generációs változások és a mögöttük lévő lehetséges okok azonosítása.

Kvantitatív, nagymintás survey adatok másodelemzésével, keresztábrákban és többváltozós modellekben vizsgáltam a nagyszülők gyermekgondozásban való részvételét, illetve a részvétel intenzitását befolyásoló tényezőket. Az időbeli változásokat leíró módon, illetve többváltozós modellben elemzem. Kvalitatív adatelemzés módszerével (narratív interjúk tartalomelemzése) igyekeztem feltárni a változások mögött húzódó mikro társadalmi folyamatokat.

A kutatás időbeli horizontja 1987-től 2004-ig terjedő időszakot ölel át. A kvantitatív adatelemzés két részre tagolódik: egy keresztmetszeti és egy időbeli változásokat bemutató részre. Az előbbihez a 2004-es Generations and Gender Survey Magyarországra vonatkozó adatait, míg az időbeli változások bemutatásához a KSH 1986/67-es és az 1999/2000-es időmérés adatfelvételeit használtam.

A fogalmak tisztázása szempontjából lényeges megállapítása a dolgozatnak, hogy a gondozási transzferek másként viselkednek, más tényezőktől függenek, mint az instrumentális vagy pénzübeli transzferek, illetve más a társadalmi funkciójuk.

A jóléti állam típusai, illetve ezen belül a családpolitikai modellek, eszközök eltérő módon hatnak a nagyszülők kisgyermekellátásban való részvételére (annak mértékére, intenzitására, módjára). Ez a hatás lehet direkt-szándékolt, illetve indirekt-nem szándékolt. Empirikus kutatási eredmények azt bizonyítják, hogy a jóléti állam által nyújtott szolgáltatások nem kizorítják a családi gondozási transzfereket, mint ahogy azt korábban feltételezték, hanem funkcionálisan kiegészítik azt, ami által lehetőséget biztosítanak a családtagoknak a gondozásba, segítségnyújtásba való önkéntes bekapcsolódásra.

A keresztmetszeti adatok elemzésének eredményeként megállapítható, hogy a nemzetközi adatoktól eltérően nálunk a segítséget nyújtó nagyszülő nemének, gazdasági aktivitásának, egészségi állapotának, unokái számának nem volt jelentősége az unoka gondozásába való bevonódásra. A tipikus magyar nagyszülő 55 év alatti, magasabb iskolai végzettségű, nagyobb taglétszámú háztartásban él, és bár a többváltozós elemzésben eltűnt a gazdasági aktivitás önálló hatása, a keresztátlák alapján a foglalkoztatottak szignifikánsan nagyobb arányban vesznek részt az unoka gondozásában, mint a nyugdíjasok.

Új eleme a dolgozatnak a gondozás gyakoriságának és intenzitásának megkülönböztetése, illetve társadalmi csoportok szerinti vizsgálata. A gondozásba való bevonódástól fogalmilag és változók szintjén is megkülönböztettem a gondozás intenzitását (melyet a havi gondozási gyakorisággal mértünk). Megállapítható, hogy nem ugyanazok a szocio-ökonómiai csoportok számítanak bevonódónak, mint akik az intenzív gondozásban részt vesznek- az intenzív gondozók jellemzően alacsonyabb társadalmi státusúak.

Az empirikus eredmények azt mutatták, hogy az unoka gondozása (mind a gyakoriság, mind az intenzitás) szempontjából a nyugdíjasok szerepe jóval kisebb, mint ahogy azt a közgondolkodásban feltételezzük.

A szülők, vagyis a transzfer kapóinak oldaláról lényegesnek találtam a kort (fiatalabb szülők nagyobb eséllyel kapnak segítséget), azonban a nem ebben az esetben sem számított. Ezzel szemben az iskolai végzettség növekedésével nőtt az esély a gondozási segítségben való részesülésre. Ez az eredmény nincs összhangban a nemzetközi eredményekkel, ahol az alacsonyabb végzettségű anyák (összefüggésben a rosszabb munkaerő-piaci helyzetükkel) nagyobb eséllyel kapnak segítséget. A gazdasági aktivitásnak szintén nem volt szerepe, azaz nálunk nem jellemző, hogy a dolgozó anyák gyakrabban számíthatnak nagyszülői segítségre, mint a szülési, gyermekgondozási szabadságon lévők.

Az időmérlegnaplók alapján a nagyszülők gyermekgondozásban való részvétele a rendszerváltás után csökkent. Míg 1987-ben az 50+ korcsoportba tartozók 10,6%-a vett részt kiskorú gyermek (unoka) gondozásában, addig 2000-re ez az arány 7,7%-ra csökkent. A gondozással töltött átlagos napi idő ugyanakkor 94-ről 109 percre növekedett.

Az intergenerációs kapcsolatok mikro-szintű, kulturális változását kvalitatív, interjú adatok másodelemzésével vizsgáltam. A változások irányáról elmondható, hogy a generációk életútját

összevetve nő az egyéni választás szerepe a döntésekben, az életút alakításában, az intergenerációs transzferek alakításában. A szülői generációban az individualizáció eredményeként már megtörik az életút linearitása, mindenki maga felelős azért, ami vele történik, egyéni döntés kérdése, hogy melyik családtagjuknak, milyen formában nyújtanak segítséget, illetve kitől mit fogadnak el. Hierarchikus kapcsolatok helyett sokkal inkább egyenrangú kapcsolatokra törekszenek mind a saját szüleikkel, mind a gyermekeikkel. Ugyanakkor a változásokat nem érzik egyértelműen pozitívnak, jó példa erre a nagyszülő (nagymama)-kép átalakulása.

TARTALOM

I. PROBLÉMAFELVETÉS.....	8
II. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK.....	10
II. 1. A nagyszülőkkel foglalkozó szakirodalom általában	10
II.2. Magyarázó elméletek, modellek	12
II.3. Empirikus eredmények.....	18
II.3.1. A strukturális faktorok szerepe.....	18
II.3.2. Jól-léti faktorok	31
II.3.3. Kulturális faktorok.....	34
II.3.4. Intézményi faktorok: a jóléti állam	36
II.3.4.1. A családpolitika változása Magyarországon	48
II. 3.4.2. Családpolitika és nagyszülői gyermekgondozás	62
II.4. A nagyszülői gyermekgondozással foglalkozó kutatások összegzése, hozadéka	63
III. KUTATÁSI KÉRDÉSEK	70
IV. A KUTATÁS FORRÁSAI, VIZSGÁLT VÁLTOZÓK, MÓDSZEREK	73
V. A KVANTITATÍV ADATELEMZÉSEK EREDMÉNYEI	75
V.1. A keresztmetszeti vizsgálat eredményei.....	75
V.1.1. A segítséget nyújtók jellemzői.....	75
V.1.1.1. A gondozás intenzitása	79
V. 1. 2. A segítséget kapók jellemzői.....	83
V.2. Időbeli összehasonlítás: az időmérlegnaplók (1987, 2000)	89
VI. A KVALITATÍV KUTATÁS EREDMÉNYEI.....	96
VI.1. A minta bemutatása.....	98
VI.2. A dédszülők generációja.....	100
VI.3. A nagyszülők generációja	105

VI.4. A szülők generációja.....	108
VI. 4.1. Anya-lánya kapcsolatok.....	110
VI. 4.2. Az apai szerep változása.....	111
VII. ÖSSZEGZÉS	115
VIII. MELLÉKLETEK	124
IX. HIVATKOZÁSOK	132

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. Ábra: A „nagyszülők” és a „nukleáris család” kifejezések előfordulási gyakorisága angol nyelvű könyvekben	11
2. Ábra: A nagyszülők kisgyermekgondozásban való részvételének integrált összefüggésrendszere	17
3. Ábra. Bölcsődés korúak hány százaléka járt bölcsődébe (1949-1990).....	53
4. Ábra: Havi gondozási intenzitás a vizsgált csoportok szerint	82
5. Ábra: Gondozási arányok változása a vizsgált csoportok szerint	93
6. ábra: Nagyszülői kisgyermekgondozás és jóléti szolgáltatások lehetséges kapcsolata	118

TÁBLÁK JEGYZÉKE

1. Táblázat: Az intergenerációs transzfereket befolyásoló tényezők	15
2. Táblázat: 18 év alatti gyermekek megoszlása háztartástípus szerint az OECD 27 országában, 2007.	20
3. Táblázat: A pénzbeli és a gondozási transzferekben részt vevők demográfiai különbségei	26
4. Táblázat: A családpolitikával érintkező fontosabb közpolitikák, ezek céljai, mérőeszközei	37
5. Táblázat: A családpolitika férfi kenyérkeresős (male breadwinner) és az individuális modelljének főbb jellegzetességei.....	40
6. Táblázat: A szülői szabadságok rendszerére épülő családpolitika modell.....	42
7. Táblázat: Fontosabb szakirodalmi eredmények összefoglalása	67
8. Táblázat: Nagyszülői alapadatok demográfiai csoportok szerint	77
9. Táblázat: Magyarázó modell, a logisztikus regresszió esélyhányadosai.....	79
10. Táblázat: Unoka gondozásában való részvételi gyakoriság.....	80
11. Táblázat: ANOVA tábla részlet.....	81
12. Táblázat: Gondozási részvétel és intenzitás csoportok szerint	83
13. Táblázat: Kitől kap segítséget a gyermekgondozásban?.....	84
14. Táblázat: Nagyszülői segítséget kap a gyermekgondozásban (45 év alatti, gyermeket nevelő szülők) ...	84
15. Táblázat: A segítséget kapók és nem kapók aránya szocio-ökonómiai változók szerint (sor %).....	85
16. Táblázat: Magyarázó modell, logisztikus regresszió esélyhányadosai	87
17. Táblázat: Gyermekgondozásra fordított idő tevékenységtípus szerint (50+) 1987, 2000.....	92
18. Táblázat: A nagyszülői gondozás meghatározói, 1997 és 2000-logisztikus regressziós modell esélyhányadosai.....	94
19. Táblázat: A minta elemszáma generációk szerint	98

I. PROBLÉMAFELVETÉS

Európa minden országában ismert demográfiai jelenség az idősödés. Az Európai Bizottság 2014-es Jelentése szerint a 65 évesnél idősebbek aránya a jelenlegi 18%-ról 28%-ra, míg a 80 évesnél idősebbek aránya 5%-ról 12%-ra fog növekedni 2060-ra. Az idősödés folyamata az első demográfiai átmenettel indult el,¹ amikor a születések számának csökkenésével párhuzamosan megnőtt a születéskor várható élettartam. Ezt a jelenséget a *családok vertikális terjeszkedésének* is nevezik, ami azt jelenti, hogy egyre több családban van jelen egyszerre három vagy négy generáció, ugyanakkor az oldalági rokonság kevésbé kiterjedt. A gyermekeknek egyre nagyobb az esélye arra, hogy nagyszüleik még a felnőtté válásukkor is életben legyenek, így egyre gyakoribb a generációk közti kapcsolat szemben a generációkon belüli kapcsolatokkal. Nagy-Britanniában például a 20 éves korosztály 80%-ának vannak élő nagyszülei, azaz a három vagy négy generáció lehet jelen egyszerre a családban (Hagestad–Uhlenberg, 2007.)

Mindez azért fontos, mert potenciálisan, pusztán a demográfiai változások miatt egyre több nagyszülői segítség fog a családok rendelkezésére állni. Ugyanakkor, mivel az anyák egyre későbbi életkorban vállalkoznak a gyermekszülésre, a nagyszülővé válás is egyre későbbi életkorban következik be, így a kisgyermek gondozásával párhuzamosan a nagyszülők is gondozásra fognak szorulni. A nagyszülők segítségére a kisgyermekgondozásban emellett az uniós foglalkoztatási célok teljesülése szempontjából is egyre inkább szükség lesz. Az Európai Bizottság által kiadott Európa 2020 stratégia céljai között megfogalmazódik a 20-64 éves nők foglalkoztatási rátájának legalább 75%-ra emelése 2020-ig (Európai Bizottság, 2010). Az EU 28 tagállamának átlagában az Eurostat adatai² szerint női foglalkoztatási ráta 2013-ban 62,6% volt, ezen belül Magyarországon mindössze 57%.

Az idősekről, nagyszülőkről alkotott kép napjainkban változáson megy keresztül. Egyre több kutatás, policy (vö. active ageing) ismeri fel, hogy erőforrást (és nem terhet) jelentenek a családok

¹Az ipari társadalmakban a 30-as években bekövetkezett demográfiai folyamat, melynek következtében csökkent a születési arányszám és a halálozás is. Vö. Klinger, 1996, 500.o.

²http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_10&language=en

és az egész társadalom számára. Emellett sem empirikusan, sem elméletileg nem tisztázott kérdés a gondozási transzferek viszonya más (intergenerációs) transzfertípusokhoz.

A témában való elmélyülést a fentiekén túl az is indokolja, hogy az intergenerációs kapcsolatok, ezen belül az itt vizsgált nagyszülői gyermekgondozás kutatása a szociológiai elemzésekben nemcsak Magyarországon, de Európában is gyermekcipőben jár. Főként amerikai és az Egyesült Királyságra vonatkozó empirikus adatok állnak rendelkezésre a nagyszülőségről.

Hazai empirikus adatfelvétel, elemzés az intergenerációs gondozási transzferekről, ezek időbeli változásáról tudomásom szerint még nem készült.³ Ezért a dolgozatnak a szokásosnál nagyobb része foglalkozik a téma szakirodalmi körüljárásával mind elméleti, mind empirikus szinten. Fontosnak tartom a fogalmak konceptualizálását, a nagyszülői kisgyermekgondozást befolyásoló mikro- és makroszintű tényezők részletes bemutatását, ezen tényezők egymáshoz való lehetséges viszonyának modellezését. Az ez után következő történeti részben az intézményi szintű változásokat (gondozási rendszerek) mutatom be, majd az empirikus adatelemzés kvantitatív, keresztmetszeti adatokra épülő részében a nagyszülői gyermekgondozást befolyásoló tényezőket elemzem. Az időmérlegnaplók alapján rendszerváltás előtti és utáni változásokat is meg tudtam vizsgálni. Végül a kvalitatív adatelemzéssel a változások mögötti attitűdöket, értékeket, motivációkat igyekeztem feltárni.

Mindehhez Gender and Generation Survey 2004-es hullámának adatait, illetve a KSH 1987-es és 2000-es időmérleg felvételeit használom. A dolgozat kvalitatív részében pedig egy 2004-es négygenerációs interjú kutatás másodelemzésével próbálom meg feltárni a nagyszülő-unoka kapcsolatokra jellemző attitűdök, szokások változásának mibenlétét.

A dolgozat célja elsősorban a nagyszülői gyermekgondozás, mint a társadalmi tőke vagy az intergenerációs transzferek egyik fajtájának bemutatása és leírása, illetve a generációs változások irányának és a mögöttük lévő lehetséges okoknak az azonosítása.

³ Ugyanakkor Harcsa István (2014) családi kohéziós kutatását érdemes itt megemlíteni, mint egy tágabb keretet, melybe a gondozási transzferek is helyet kaphatnak.

II. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

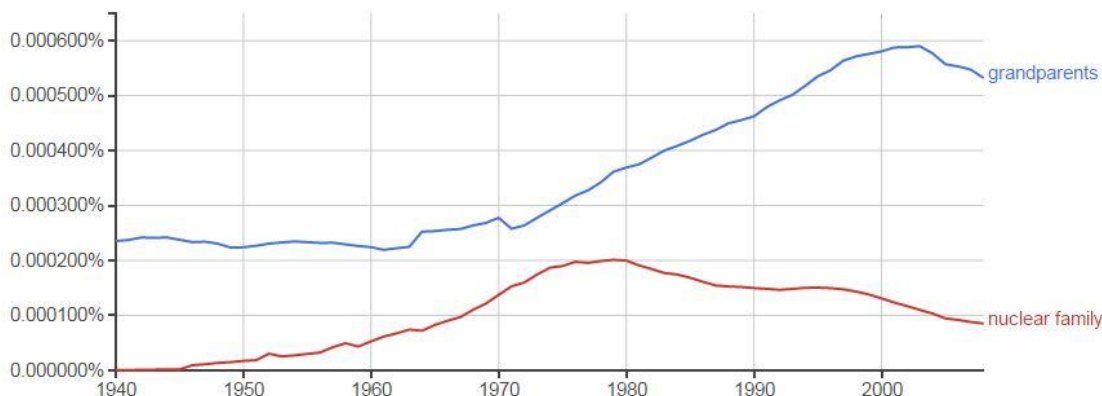
II. 1. A nagyszülőkkel foglalkozó szakirodalom általában

A 40-es években a családdal kapcsolatos nemzetközi tudományos kutatások középpontjában az izolált nukleáris család állt⁴. A nagyszülőket ezekben a kutatásokban még elsősorban marginális, eltartásra, gondozásra szoruló családtagokként kezelték (Bernal–Anuncibay 2008). Az 50-es évek végén kezdtek el amerikai kutatók a kiterjesztett családdal foglalkozni (pl. Sussman–Burchinal 1962). Egy szakirodalom-elemzés azt találta, hogy 1970 előtt csak 31 könyvrészlet és tudományos cikk foglalkozott a nagyszülőkkel és unokákkal. (Barranti 1985). A Google Ngram Viewer⁵, amelynek segítségével a Google könyvek angol nyelvű korpuszában kereshetünk és kérhetünk időbeli statisztikát, megerősíti, hogy a „nagyszülők” kifejezés előfordulási gyakorisága a 70-es évektől kezdődően nőtt meg az irodalomban, majd a 2000-es évek közepétől némi megtorpanást látunk. Ezzel szemben a nukleáris család, mint kifejezés előfordulási gyakoriságának a csúcspontja a 70-es évek vége, azóta folyamatos csökkenést mutatnak a trendek.

⁴ Magyarországon máig a nukleáris család áll a családszociológiai, demográfiai kutatások középpontjában, melynek a gyökerei Cseh-Szombathy László munkásságáig nyúlnak vissza (az övé pedig főként Talcott Parsons 1956-ban megjelent *Family, Socialization and Interaction Process* című könyvéig). Cseh-Szombathy család fogalma azonban túl szűk az intergenerációs kapcsolatok működésének megértéséhez. “A sokféle családmeghatározás közül a magam részéről a család-rokonság viszony vizsgálatához azt tartom legalkalmasabbnak, amely a család körét leszűkíti a vérségi, illetve házassági kapcsolatban állók azon csoportjára, amely egy háztartást képez, együtt lakik (...) a legfontosabb választóvonal az együttélés-különélés, illetve az ezzel együtt járó egymásba kapcsolódó, integráló életvitel az egyik oldalon és az egymástól elkülönülő, lazább, ritkább érintkezéssel járó élet a másik oldalon.” (Cseh-Szombathy, 2002, 69o)

⁵ Bővebb leírás: <https://books.google.com/ngrams/info>

1. Ábra: A „nagyszülők” és a „nukleáris család” kifejezések előfordulási gyakorisága angol nyelvű könyvekben

Forrás: Google Ngram Viewer

A 70-as évektől tehát egyre több, elsősorban amerikai tanulmány⁶ jelent meg a témában (Bernal–Anuncibay, 2008), míg a 90-es években a tendencia tovább erősödött, és a nagyszülőség bekerült a közpolitikai diskurzusokba is.

Ami a tudományterületi megközelítéseket illeti, a téma megjelenik a nemzetközi gerontológiai, pszichológiai (itt különösen az evolúciós pszichológia eredményei érdekesek), közgazdaságtudományi (a transzferek motivációit magyarázó modellek kapcsán), szociológiai (demográfia, családszociológia), illetve újabban a szociálpolitikai kutatásokban is.

A kérdést vizsgáló nagymintás adatfelvételek csak a 90-es évek végétől állnak rendelkezésre (Clarke–Roberts, 2004; Nauck–Steinbach, 2009⁷). Mivel ezekre a későbbiekben is többször hivatkozom, ezért a fontosabbakat kiemelem. Ilyen a Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE), a Generation and Gender Survey (GGP), melynek több hulláma is volt már, és amelynek Magyarország is tagja („Életünk fordulópontjai”), a German Ageing Survey (GAS) és az American National Survey of Families and Household (NSFH). Meg kell említeni továbbá a nemzeti szintű időmérleg kutatásokat, melyeket 10 évente ismételnék, ezért trendelemzéseket is lehetővé tesznek. Az idősödéssel kapcsolatos globális trendek ellenére a szakirodalom és a kutatások legnagyobb része azonban jelenleg is az USA-ra és angolszász nyelvterületre

⁶ Főként a gerontológiai szakirodalomban.

⁷ Az utóbbi tanulmány a 19-20. oldalon közli az intergenerációs kapcsolatokkal foglalkozó nagymintás nemzeti és nemzetközi adatfelvételeket.

korlátozódik.

II.2. Magyarázó elméletek, modellek

Az intergenerációs transzferek allokációjának motivációját magyarázó elméleteknek három csoportja különíthető el. Ebből az egyik csoport a közgazdaságtani elméletek csoportja. A két leginkább elterjedt mikro-szintű elmélet az inter vivos transzferallokációra a *csereelmélet* és az *altruizmus elmélet*. A csereelmélet azt feltételezi, hogy aki ad, az viszonzást vár a közeli vagy a távoli jövőben. Vagyis ezen elmélet szerint a szülő-gyerek kapcsolat a viszonzosság elvén alapszik (erre talált bizonyítékot Medgyesi 2005-ös disszertációjában magyar adatokon).

A közgazdaságtani altruizmuselmélet Becker és Tómes nevéhez kötődik. 1986-os modelljükben a jövedelem családon belüli elosztásának célja a családfő hasznosságának maximalizálása a saját, a szülőtárs és a gyerekeinek jóléte (=fogyasztása) révén. Ezért ha pl. több gyermek is van a családban, akkor a jövedelmet ahhoz fogja a családfő irányítani, akinek a fogyasztása nagyobb határhaszonnal jár a számára. Mivel ez oda vezet, hogy a fogyasztás határhaszna kiegyenlítődik, ezért ebből következik, hogy egyrészt a szülők és gyerekek közti jövedelmi különbségek kiegyenlítődnek, másrészt a gyermekek közül is az alacsonyabb jövedelmű gyermek felé áramlanak a transzferek. (Becker-Tómes, 1986, összefoglalja: Medgyesi, 2003).

Becker továbbfejlesztett altruizmus elméletének értelmében a szülők jóléte függ a gyerekek jövőbeli jólététől is, ezért a szülők beruházások (pl. humán tőke, kapcsolati tőke, pénz) révén igyekeznek növelni a gyerek "minőségét" (a gyerek minősége=a felnőtt korban szerzett jövedelme). A beruházás mértéke pedig a jövőbeli várható megtérüléstől függ, ezért a szülőnek addig érdemes beruházni, míg annak pozitív hozama van (Becker, 1991). Az altruizmus modell a nagyszülő-unoka gondozási transzferekre is kiterjeszthető lenne, bár ezzel Becker nem foglalkozott. Ebben az esetben a gondozási transzfert, mint időtranszfert lehetne a modellbe építeni.

Empirikus kutatásoknak sem a csere-, sem az altruizmus elméletet nem sikerült egyértelműen bizonyítaniuk, mivel minden transzfertípusnak más a motivációja és célja (vö. Arrondel–Masson 2006), illetve az életút során jellegzetes mintázatot mutat a transzferek előfordulása, jelentősége (Medgyesi, 2005). Harmadrészt pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni a motivációk magyarázata során az intézményi környezetet sem.

Az elméletek másik csoportját alkotják a biológiai, pszichológiai evolúciós elméletek. Ezek az

elméletek az egymást segítő viselkedés evolúciós mozgatórugóit igyekeznek tisztázni. A rokonszelekció (kin selection) elmélete a genetikailag rokon egyedek közti együttműködést magyarázza. Eszerint ha egy egyed a rokonának segít, akkor végső soron saját génjei másolatainak segít, vagyis közvetett módon növeli saját rátermettségét (fitness) is. A rokonszelekció elméletnek egy leágazása az ún. inkluzív fitness (inkluzív rátermettség) elmélet.⁸

Az elméletből levezethetően a nagyszülői beruházás, altruista viselkedés az unoka irányába 5 tényezővel magyarázható.

1. Genetikai közelség: minél közelebb van genetikailag a nagyszülőhöz az unoka, annál valószínűbb az investálás.
2. Az apa bizonyossága. A nagyszülő 100%-ig csak az unoka anyjában lehet bizonyos, így legnagyobb bizonyossággal a nagyszülő lánygyermekének gyerekei hordozzák a nagyszülő génjeit, így ezek a kapcsolatok (nagy-mama-lány-lányunoka) lesznek a legszorosabbak. Minél kisebb a bizonyosság, annál gyengébbek a nagyszülő-unoka kapcsolatok.
3. Nem specifikus reprodukciós stratégiák: a nők/anyák biológiai okok miatt sokkal inkább képesek investálni a saját gyerekükbe, mint a férfiak/apák. A férfiak gén átörökítési stratégiájában az a lényeges, hogy minél több utódjuk legyen. Ezért a (nagy)anya-gyerek (unoka) kapcsolat erősebb, mint az apa-gyerek kapcsolat.
4. Reprodukciós érték: a nagyszülők sokkal többet investálnak abba az unokába, akinek magasabb a reprodukciós értéke.
5. Nem-függő nagyszülői beruházás. Ha a lánygyerekbe/-unokába és fiúgyerekbe/-unokába való beruházás nem azonos értékű, akkor a nagyszülők hajlamosak a női utódokba beruházni. (Coall&Hertwig, 2010)

Ezt a rokonszelekciós elméletet látszanak alátámasztani azok az (egybehangzó) empirikus eredmények is, melyek a következő, matrilineáris nagyszülői leágazási sorrendet állítják fel az unokával való kapcsolat erőssége szempontjából: az unokáknak (közülük is a lányoknak) a

⁸ Az elmélet a kooperatív, altruista társadalmi viselkedést a gének átörökítésével magyarázza. Az egyed evolúciós értelemben vett alkalmassága „inkluzív fitnessze” annak a függvénye, hogy génjei milyen arányban vesznek részt a következő generáció génállományában.

legszorosabb a kapcsolatuk az anyai nagymamával, őt követi az anyai nagypapa, majd az apai nagymama, végül az apai nagypapa. (Coall és Hertwig, 2010). Ugyanakkor ebben az esetben sem feltétlenül oksági kapcsolatról van szó, azaz a biológiaiak tűnő okok helyett valójában társadalmi okok következményeiről is lehet szó (nemi szerepek eltérése a gondozásban, a családi kapcsolattartás nem-specifikussága stb.)

Az elméletek harmadik csoportját alkotják a szociológiai elméletek. Kohli (1999) elméleti megközelítése funkcionális, tanulmányában azt a kérdést teszi fel, hogy mi a funkciója az idősektől a fiatalok felé áramló pénzbeli transzfereknek. Megállapítja, hogy szociológiai nézőpontból a család egy intézményként működik, melyben a transzferallokációnak négy funkciója van.

1. Az idősektől a fiatalok felé áramló pénzbeli transzferek javítják az idősek családon belüli pozícióját. Ha képesek adni, az azt jelenti, hogy elvárhatnak cserébe instrumentális segítséget, figyelmet, törődést.
2. Társas kontroll: a transzferallokáció révén az idősek kontrollálják a fiatalok viselkedését, hiszen a pénzbeli támogatás felfogható úgy is, hogy bizonyos viselkedést jutalmaz (ebbe az értékek is beletartoznak), más viselkedéseket büntet.
3. A fiatal generáció jólétének biztosítása. Az idősek gyakran a fiatalok szükségleteinek kielégítése miatt adnak pénzt (főleg a fogyatékos, munkanélküli, elvált gyerekeknek), ezáltal tompítják a piac kedvezőtlen hatásait, azaz ez egy kockázatminimalizáló stratégia. Mivel a privát transzfer értéke a kapó számára magasabb, mint az állami transzferé- ezért sokkal hatékonyabb, jobb a megtérülése, nagyobb a jóléti értéke.
4. Közösséget hoz létre. A pénz és áru cseréje szociális interakciót hoz létre, megerősíti a generációk közti kapcsolatokat, ezért erősíti a társadalmi befogadást és kohéziót. Simmeli értelemben vett közösséget (societas) hozhat létre⁹ (Kohli, 1999).

A szociológiai elméletek egy másik csoportját alkotják a kvalitatív, társadalomtörténeti elemzések talaján kinövő alapozott elméletek (grounded theory). Young és Willmott 1953-ban Kelet-

⁹ Kohli nem felejt el ugyanakkor azt sem, hogy a privát transzferek rengeteg konfliktust is okoznak, a családtagok közti háborúskodáshoz is vezethetnek.

London egyik településének családi és rokonsági rendszerének vizsgálatakor 933 ott lakóval készült interjú elemézve ún. családcsoportok (extended family) létezését fedezték fel. Ezek a családcsoportok a nagymamák köré szerveződtek, mivel az anya-lánya kapcsolatok a házasság után nem megszűntek, hanem éppen hogy megerősödtek. A szerzők ennek a magyarázatát az iparosítás folyamatában ragadták meg: míg a férfiak az iparosítással egyre több lehetőséget találtak a foglalkozási mobilitásra, addig a nők a kevesebb munkalehetőség miatt, anyjuk szerepeit „örökölték”. Ahhoz, hogy egy anya ne szigetelődjön el a társadalomtól a gyermeke születése után, ragaszkodnia kellett a származási családjához, azon belül is elsősorban az anyjához és az ő kapcsolatrendszeréhez. Ahogy a szerzők fogalmaznak „a tágabb család volt a nő szakszervezete, melyet nők szerveztek nők számára, hogy szolidaritásuk révén megóvják egymást az egyedüllétől” (Young-Willmott, 1999, 188).

Az intergenerációs transzferek mennyiségét, gyakoriságát sok tényező befolyásolhatja. Ilyenek a demográfiai változók (kor, nem), az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, földrajzi közelség stb. Ezen túl fontos a jogszabályi környezet, mely a szülők és gyermekek egymással szembeni kötelezettségeit szabályozza, az adózási és öröklési szabályok, a családpolitikai eszközök, az értékek és szokások. Ezeket a tényezőket a SHARE adataira (N=31 000, Európa országai) építve egy szociológiai magyarázó modellben vizsgálja Albertini et al. (2007).

1. Táblázat: Az intergenerációs transzfereket befolyásoló tényezők

	Makroszint(család fölötti)	Mikroszint(család, diádok és egyének)
Strukturális faktorok	A családok és háztartások demográfiai szerkezete, munkaerő-piaci struktúra, jövedelem- és vagyoneeloszlás	Család- és háztartás-összetétel, a szülők és a gyerekek iskolai végzettsége, foglalkoztatási státusza, jövedelem
Intézményi faktorok	Jogszabályi kötelezettségek, adózás, öröklés, család- és szociálpolitika	Házasság és együttélés szabályozása, háztartáson belüli munkamegosztás
Kulturális faktorok	Vallási szokások, családi és a nemi szerepekkel kapcsolatos értékek, kor és generációs értékek	Értékek, hitek, attitűdök, kulturális szokások

Forrás: Albertini et al. 2007, 321. 1-es tábla

A modellre épülő kutatásukban minden tényező hatását külön vizsgálták a pénzügyi és gondozási transzferek nyújtásának gyakoriságára és mennyiségére. Az eredmények közül kiemelve az unoka

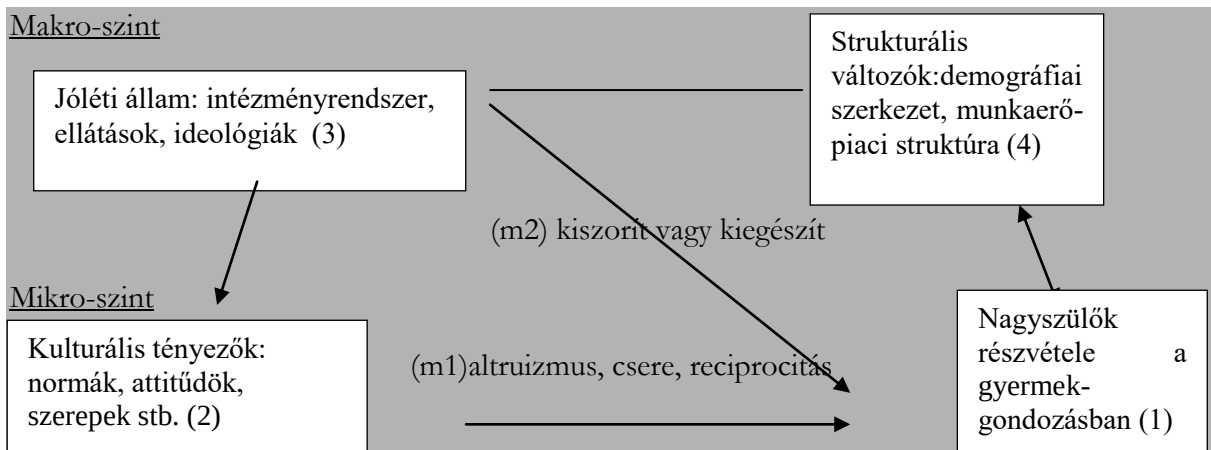
gondozását, azt találták, hogy a segítségnyújtás valószínűsége szignifikánsan nagyobb, ha a nagyszülő nő, magas az iskolai végzettsége, magas a jövedelme, párkapcsolatban él, és kap valamilyen viszonzást a gondozásért cserébe. Azonban, ha ezeket a tényezőket kontroll alatt tartjuk, akkor is megmarad a makroszintű, jóléti rezsimek közötti különbség, azaz az észak-európai országokban gyakoribb az intergenerációs segítségnyújtás, mint a déliekben. Az utóbbiakban ezzel szemben intenzívebb a támogatás mértéke (magasabb óraszámban történik, ill. magasabbak az összegek). A kontinentális Európa országai¹⁰ minden szempontból középen helyezkednek el. Ez az eredmény (amelyet több más, a SHARE adataira épülő kutatás is megerősített, pl. Hank–Buber, 2009) azért különösen meglepő, mert a közgondolkodásban épp a fordítottját tartanánk evidensnek, hiszen a déli államokban élők elsősorban a tradicionális családmoddelt, a családi kapcsolatrendszer preferálják az állami segítségnyújtás, transzferek helyett. A (nagy)szülőktől a gyermekekhez a gondozási transzferek a legnagyobb gyakorisággal a szociáldemokrata jóléti rezsimet képviselő országokban áramlanak. Ha azonban a gondozás intenzitását is figyelembe vesszük, akkor a mediterrán országok kerülnek az élre.

Albertini és munkatársai bemutatott elemzésének fontosságát és újszerűségét elméleti szinten a mikro- és makroszintet összekapcsoló magyarázó modell adja. Külön ki kell emelnünk, hogy a szerzők úttörők voltak abban is, hogy a jóléti államot mint makroszintű tényezőt vonták be az intergenerációs kapcsolatok magyarázatába. Ugyanakkor ez a modell tartalmaz néhány hiányosságot is. Egyrészt nem vesz tudomást arról, hogy a pénzbeli és a gondozási transzferek működése, funkciója alapvetően más. Ennek pedig az az oka, hogy az intergenerációs gondozási transzferek esetén megjelenik harmadikként a gender dimenzió is. A gender megosztottság minden faktor (strukturális, intézményi, kulturális) és mind a két szint (mikro és makro) esetén jelen van. Azaz a nagyszülő-unoka kapcsolatokon belül a gondozási transzferek jól leképezik egy adott társadalomban a gender megosztottságot a családban, a jogrendszerben, a kultúrában, a jóléti állam típusában és működésében. Ugyanez azonban nem mondható el a pénzbeli transzferek esetén. A pénzbeli transzfer jellemzően növeli, de legalábbis fenntartja a családok közti jövedelmi egyenlőtlenséget, a gondozási transzfer ezzel szemben az integrációt, szolidaritást hoz létre. Másrészt a modellnek a kétdimenzióssága mellett további hiányossága, hogy nem világosak a szinteket összekapcsoló mechanizmusok.

¹⁰ Az Esping-Andersen, jóléti rezsimokról szóló elméletben klasszikusan Franciaország, Németország, Ausztria tartozik ide. Vö. Esping-Andersen 1990.

Ugyanakkor ezek a mechanizmusok analitikus módon is megalkothatók. Az összefüggésrendszert egy integrált modellben foglaljuk össze (2. ábra).

2. Ábra: A nagyszülők kisgyermekgondozásban való részvételének integrált összefüggésrendszere

A mikroszintű korrelációs kapcsolat ebben az esetben úgy írható le, hogy a nagyszülő gyermekgondozásban való részvételét, illetve ennek intenzitását (1) befolyásolják:

(2) a mikro-szintű társadalmi normák, kötelezettségek, szokások, attitűdök a csere-, altruizmus, reciprocitás mechanizmusán (m1) keresztül. Másrészt a mikro-szintű szocio-ökonómiai változók (nem, kor, gazdasági aktivitás stb.).

A mikroszintű normákat befolyásolja makroszinten a jóléti állam (3), azaz a jóléti rezsimnek gondozási dimenziója, ide értve Albertini modelljéből a strukturális és intézményi faktorokat is. Változókra bontva: a gondozási rezsim típusa, esélyegyenlőség szintje, női foglalkoztatási ráta, szülői szabadságok rendszere stb. Az itt működő mechanizmust nevezhetjük intézményi- vagy rendszerhatásnak.

Másrészt van egy közvetlen hatása a jóléti államnak a nagyszülői gyermekgondozásra a jóléti transzfereken keresztül- az itt működő mechanizmus a kizorító vagy kiegészítő hipotézisként (m2) bemutatott hatás.

A jóléti állam hatással van a makroszintű strukturális változókra (4), mint pl. termékenységi ráta, öregedés, válások gyakorisága, többgenerációs háztartások gyakorisága. De ez a viszony nem ok-okozati (ahogy Kohli írja a már többször idézett tanulmányában, itt „választó vonzódás”, vagy

strukturális vonzódás van, /Kohli, 1999, 83/).

A makro-szintű strukturális változók pedig visszahatnak mikroszinten a nagyszülők gyermekgondozásban való részvételének gyakoriságára, intenzitására.

Továbbá a nagyszülők kisgyermekgondozásban való részvétele visszahat a makroszintű strukturális változókra is (pl. növelheti a termékenységet).

II.3. Empirikus eredmények

A nagyszülői gyermekgondozással mint intergenerációs transzferrel foglalkozó szakirodalom eredményei besorolhatók Albertini és munkatársai fent bemutatott modelljének faktorai alá. Így a szakirodalom feldolgozása során bemutatjuk, hogy hogyan hatnak a nagyszülői gyermekgondozásra a strukturális, kulturális, intézményi faktorok, illetve mivel ezek közül egyikhez sem tartozik, ezért plusz faktorként beillesztettük a *jól-léti faktort* is a vizsgált tényezők közé.

II.3.1. A strukturális faktorok szerepe

Az utóbbi 50 évben gyors társadalmi-gazdasági változások zajlanak az industrializált társadalmakban. E társadalmak öregedése általános jelenség, amelynek oka a születésszám csökkenése és a növekvő élettartam – az idősök száma tehát abszolút értékben és arányaiban is nő. Az idősödés társadalmi folyamata azonban nemcsak az idősödő (50+) korosztályt érinti. A demográfiai trendek ahhoz vezetnek, hogy a családokban növekszik az ugyanakkor élő generációk száma (Post et al. 1997; Watkins–Menken–Bongaarts 1987), bár maguk a generációk egyre kevesebb tagból állnak. Azaz a családok vertikális irányba kiterjednek, míg horizontálisan összemennek, hasonlóan a karósbabhoz („beanpole families”, vö. Bengtson 2001). Emiatt egyre több gyermek tud hosszú ideig tartó kapcsolatban lenni a nagyszüleivel (Bengtson 2001; Hagestad 2006). Míg 1900-ban az Egyesült Államokban a 30 évesek mindössze 21%-ának élt még valamelyik nagyszülője, addig 2000-ben már 75%-ának (Hagestad–Uhlenberg 2007, 15.3. tábla). A csökkenő gyermekszám további következménye ugyanakkor, hogy egyre több idős embernek nem lesz lehetősége nagyszülővé válni, illetve az egy nagyszülőre jutó unokák száma is kevesebb lesz (azaz a meglévő unoka „értéke” egyre magasabb). A generációk közötti kölcsönös függéseknek új típusai alakulnak ki. E mintázatok különböznek térben (országoként, jóléti rezsimenként) és időben (generációk egymásutánja); megfigyelhetők a családok (családon belüli kapcsolatok, transzferek), a diádok (szülő-gyerek) és az egyének szintjén (értékek, attitűdök) is

(Dykstra 2010).

Csökken a háztartások mérete, és csökken a ténylegesen egy háztartásban együtt élő többgenerációs családok száma és aránya is. Bár az USA-ban a 80-as évek óta 2008-ra 12%-ról 16%-ra nőtt a többgenerációs háztartások aránya¹¹ (Pew Research 2010), Európa országaiban a regionális különbségeket figyelembe véve is sokkal gyakoribb és preferáltabb a felnőtt családtagoktól való különélés – legalábbis a háztartások szintjén (Tomassini et al. 2004).

Az OECD országok átlagában a 18 év alatti gyermekek 6,6%-a él többgenerációs háztartásban.¹² (Más szavakkal: átlagosan 15 gyermekből egy nagyszülő háztartásban él.) A legmagasabb arányban Lengyelországban (22%) és Szlovákiában (17,6%), de Magyarországon is közel 12%-os ez az arány (OECD 2011, 1. tábla).

¹¹ Ennek a jelenségnek főként az az oka, hogy az USA-ban Európával összehasonlítva sokkal magasabb a tinédzserkori gyermekvállalás aránya.

¹² Többgenerációs háztartásnak számít az angol nyelvű szakirodalomban a nagyszülő-unoka együttélés, illetve az is, ahol mellettük az egyik szülő is jelen van a háztartásban.

2. Táblázat: 18 év alatti gyermekek megoszlása háztartástípus szerint az OECD 27 országában, 2007.

	A gyermekek %-os megoszlása aszerint, hogy kikkel élnek együtt				Össze- se n	Többgenerá- ci- ós háztartásban élők (%)
	0 szülő	1 szülő	2 együtt lakó szülő	2 házas szülő		
Ausztrália	2,6	16,8	81,0		100	:
Ausztria	2,2	14,3	7,4	76,1	100	7,5
Belgium	2,5	16,2	13,7	67,7	100	2,2
Kanada	0,0	22,1	11,0	66,9	100	:
Cseh- ország	0,6	14,9	8,2	76,3	100	7,7
Dánia	1,5	17,9	15,1	65,6	100	0,4
Horváto.	1,9	21,8	23,9	52,5	100	12,0
Finnorszá- g	0,9	14,4	15,8	68,9	100	0,6
Franciao.	0,9	13,5	21,0	64,5	100	1,8
Németo.	1,3	15,0	5,5	78,2	100	0,9
Görögo.	1,2	5,3	1,2	92,3	100	6,5
Magyaro.	0,8	15,4	9,9	73,9	100	11,6
Írország	1,9	24,3	5,9	67,9	100	4,5
Olaszo.	0,8	10,2	5,2	83,9	100	5,0
Japán	0,0	12,3	87,7		100	:
Luxem- burg	0,3	10,2	6,9	82,6	100	2,8
Hollandia	0,3	11,1	13,1	75,5	100	0,3
Új-Zéland	0,0	23,7	76,3		100	:
Lengyelo.	0,8	11,0	9,2	79,0	100	22,0
Portugália	2,9	11,9	9,7	75,5	100	11,6
Szlovákia	1,1	10,6	3,7	84,7	100	17,6
Szlovénia	0,6	10,4	19,5	69,4	100	13,7
Spanyolo.	1,2	7,2	7,9	83,7	100	5,8
Svédó.	1,3	17,6	30,5	50,6	100	0,3
Svájc	0,1	15,2	84,7		100	:
UK	1,4	21,5	12,6	64,5	100	3,4
USA	3,5	25,8	2,9	67,8	100	:
OECD27 átlag	1,3	14,9	11,3	72,5	100,0	6,6

Forrás: OECD, 2011: 28o. 1.1. tábla

A családokat, így a nagyszülőséget érintő változások globálisak és összefüggnek a modernizációval. Növekszik a válások száma, csökken a házasságkötéseké, emiatt egyre több az egyszülős háztartás. A párválasztás egyre későbbre tolódik, egyre kevesebb gyermek születik (ez

még a nagy népességszaporulatú országokra is igaz). A nők egyre későbbi életkorban vállalnak gyermeket (ennek az is a következménye, hogy nő a generációk közti kortávolság), egyre többen születnek házasságon kívül, nő az idősek aránya. Emelkedik a női foglalkoztatási ráta, egyre inkább elterjednek az atipikus foglalkoztatási formák. (Vö. pl. Giddens 1999; 2000; Beck 2003; Castells 2006; Stevenson–Wolfers 2007; Vaskovics 2002; részletes adatok OECD 2011). Egyre elterjedtebb a nagyszülői nevelőszülőség,¹³ de az unoka nélküli idősek száma is növekszik.

Brnat et al (1999) angliai kutatása során 78 mélyinterjút készített olyan személyekkel, akik megtapasztalták a családszerkezet változását (válás, különélés). Az eredmények azt mutatták, hogy a családszerkezeti változások eredményeként a vérségi kapcsolatok, azon belül is elsősorban az anya/nagyanya-gyerek kapcsolat (diád) erősödik meg.

Bengtson (2001) a posztmodern családszerkezettel összefüggésben, családszociológiai szempontból vizsgálja az generációk közti kapcsolatokat. Véleménye szerint ezek egyre sokszínűbbek, az *intergenerációs szolidaritás* pedig egyre fontosabb lesz a posztindusztriális társadalmakban. A családszerkezeti változások és a demográfiai okok mellett ez azzal magyarázható, hogy a nukleáris család egyes funkcióit átveszik a multigenerációs kapcsolatok. Egyszerűbben fogalmazva: annak ellenére, hogy a családok szerkezete állandóan változik, a nagyszülő folyamatosan tudja biztosítani a gyermekek szocializációját. A szerző az intergenerációs kapcsolatok hat dimenzióját különbözteti meg: 1) érzelmi dimenzió, 2) a kapcsolat rendszeressége, 3) a közös nézetek dimenziója, 4) funkcionális dimenzió: támogatás, segítség, gondozás 5) normatív dimenzió: kötelességek, értékek, és 6) strukturális dimenzió: földrajzi közelség. (Bengtson 2001, 8). Az alábbiakban ezek közül sorra vesszük azokat a dimenziókat, amelyekhez kapcsolódik empirikus kutatási eredmény. Így foglalkozunk a kapcsolat minőségével, amely- meglátásunk szerint- nehezen leválasztható az érzelmi dimenzióról, a funkcionális dimenzióval, azaz a transzferekkel, illetve egyes kutatásokba ágyazottan a földrajzi közelséggel.

A nagyszülő-unoka kapcsolat erőssége, rendszeressége

A nagyszülő-unoka kapcsolat erőssége és minősége sok tényezőtől függ. Ilyenek a nem, az

¹³ Pl. Amerikában 30 éves korára az 1900-ban születettek 21%-ának volt még életben valamelyik nagyszülője, míg a 2000-ben születettek esetén ez 75% (Hagestad-Uhlenberg 2007). Azaz ugrásszerűen megnőtt a valószínűsége annak, hogy a posztindusztriális társadalmakban egy szüleit bármilyen ok miatt elvesztő gyermek nevelését át tudja venni a nagyszülője.

iskolázottság, az egészségi állapot, a családi állapot, a szülőkkel való viszony, a földrajzi távolság mértéke (Clarke–Roberts 2004). Az is számít, hogy anyai vagy apai a felmenői vonal (matrilineáris vagy patrilineáris): az anyai vonal sokkal erőteljesebb (Chan–Elder 2000). Felállítható egy nagyszülői sorrend is, amely szerint a legerősebb a kapcsolat az anyai nagymamákkal, őket követik az anyai nagyapák, majd az apai nagymamák, végül az apai nagyapák zárják a sort (Coall–Hertwig 2010). A kapcsolat intenzitása a gyermek életkorával csökken, illetve a lányok erősebb kapcsolatról számoltak be egy kis mintás angol kutatásban (Creasey–Kaliher 1994).

Egy fiatal felnőttek (18–35 évesek) körében végzett holland kutatás szerint a legtöbb unokának volt kapcsolata a nagyszüleivel, de ezek gyakorisága az életkor növekedésével csökkenő tendenciát mutatott (Geurts et al. 2009). A lány unokák ebben a kutatásban is erősebb érzelmi kapcsolatról számoltak be. A kapcsolattartás gyakoriságát befolyásolta még az együttélés, illetve hogy a szülők együtt éltek-e, ugyanakkor nem volt hatása az unoka foglalkozási státuszának, a párkapcsolatának vagy annak, hogy az unokának vannak-e gyermekei.

Egy spanyol kutatás (N = 603), amely a nagyszülő és a kedvenc unoka kapcsolatára irányult, azt találta, hogy a kedvenc unokák nagyobb valószínűséggel fiúk, 10 év alattiak, a család anyai ágához tartoznak, és a nagyszülővel azonos településen élnek. Ezekkel az unokákkal nagyszüleik a következő tevékenységeket folytatták leggyakrabban: magyaráztak nekik, játszottak velük, telefonáltak, mesét mondtak, tévét néztek együtt, sétálni mentek velük, elhozták őket az iskolából (Bernal–Anuncibay 2008).

Az amerikai Silverstein és Marengo (2001) a nagyszülők szerepét az életciklus kontextusában vizsgálva hasonló eredményekre jutott, azaz az életkornak (mind az unoka korának, mind a nagyszülő korának) meghatározó a hatása a kontaktus gyakoriságára. Gyakoribb a kontaktus, ha mind a nagyszülő, mind az unoka fiatal. Emellett fontos szerepe van a földrajzi közelségnek, amely egyrészt csökkenti a segítségnyújtás költségeit, másrészt lehetővé teszi a szükségletek azonnali felismerését. A nagyon idős nagyszülők inkább pénzzel támogatták az unokákat (a pénzbeli segítségnyújtás kevésbé függ a földrajzi távolságtól). Történetileg vizsgálva (US Longitudinal Study of Generation öt hullámán) Silverstein és Lang (1998) 1985-ig a kapcsolatok ritkulását tapasztalta, míg az utóbbi években szerény javulást figyeltek meg. Szintén egy amerikai elemzés azt is bizonyította, hogy a nagyszülők gyermekgondozásban való részvételét befolyásolta, hogy a nagyszülőnek milyen volt a saját nagyszüleivel az érzelmi kapcsolata (King–Elder 1997).

Intergenerációs transzferek a családon belül

A transzferek közé tartozik minden olyan erőforrás, amit a generációk megosztanak. A transzferek mértékegysége lehet az *idő*, a *pénz* és a *hely* (Sold–Hill 1995). A hely pl. az együtt, egy háztartásban élés – ez a transzfertípus a dél-európai országokban a legfontosabb (Tomassini 2004). Az időtranszfer lehet gondozás vagy segítség, a pénz pedig lehet vagyontárgy, lakás, örökség. Ugyanakkor maga a gondozás összességében is meghatározható, pl. Svájcra vonatkozóan a fizetetlen nagyszülői kisgyermekgondozás értékét éves szinten legalább kétmilliárd svájci frankra becsülik (Bauer–Strub 2002, idézi Coall–Hertwig 2010). Indokolt lenne továbbá az időtranszferek közé sorolni a tudásátadást is, amely az információs társadalmakban különösen fontos. Egy 2009-ben végzett, idősödéssel foglalkozó magyar kutatás megállapítása szerint ugyanis az unokák kulcsszerepet játszanak abban, hogy az 50+ generáció bekapcsolódhasson az információs társadalomba (Gyarmati, 2009).

Egyöntetűek a kutatási eredmények abban, hogy a pénzbeli és gondozási transzferek jellemzően az idősektől áramlanak a fiatalok felé (Albertini–Kohli–Vogel 2007; Attias-Donfut–Ogg–Woff 2005; Hoff 2007; Spitze–Logan 1992; Brannen et al. 2004, Spéder, 2002.). Más szempontból azonban kevés a hasonlóság, így érdemes külön bemutatni a pénzbeli és a gondozási transzferek működését.

A pénzbeli transzferek jellemzői

Martin Kohli (1999) szerint az intergenerációs kapcsolatok működését az anyagi transzferek mutatják legjobban. A tanulmány empirikus részében a German Ageing Survey (N=4838, 40 és 85 év közötti német állampolgárok, első felvétel 1996) adataira támaszkodva a következő megállapításokat teszi. Az anyagi (élők közötti, vagy *inter vivos*) transzferek áramlása aszimmetrikus (az adott és a kapott transzferek mennyisége eltérő), de az irány is aszimmetrikus: azaz a gyerekek (szülők és unokák) sokkal többet kapnak, mint a legidősebb generáció. Pl. a 70-85 évesek 15%-a ad pénzbeli transfert az unokájának, míg fordítva ez csupán 0,2%. Némileg árnyalja a képet, hogy az instrumentális transzfer esetén (ez csak háztartási munka, nincs benne a gondozás) pl. az unokák 7,1%-a segít, míg nekik csupán a legidősebb generáció 0,5%-a – ebben az esetben tehát fordított az irány. A logisztikus regressziós modell szerint pozitív a hatása a transzferekre: 1. A szülői/adó oldalon a magas jövedelemnek, ha a szülőnek 3 vagy több gyereke van, a kelet-németországi lakhelynek (de csak a legidősebb generáció esetén), viszont a nemnek, iskolai végzettségnek, családi állapotnak nincs hatása. 2. A gyerek/kapó oldalon: tanulói vagy munkanélküli státusznak, kornak (45 év alatt), kevesebb, mint havi egy kontaktusnak. Nincs hatása a családi állapotnak, a gyerekek (vagyis az unoka meglétének), a nemnek, az érzelmi közelségnek (!). Kohli ezeket az eredményeket egy magyarázó, a működési mechanizmusokra is rávilágító elméleti keretbe is beilleszti, mely szorosan kapcsolódik a jóléti államhoz (későbbi cikkében egyenesen transzfer rezsimekről beszél, vö. Kohli, 2005.), így a megfelelő fejezetben ehhez az elmélethez még visszatérek.

A nemzedékek közti újraelosztással makroszinten (társadalombiztosítási rendszerek működése) foglalkozik Gál Róbert Iván (2003). Magyar adatokon végzett kutatásának eredményei szerint a nyugdíjrendszer nyertesei az 1880 után született 50 évfolyam, a legnagyobb nettó befizetők pedig az 1940-55 között születettek. Medgyesi Márton 2005-ös disszertációjában magyar adatokon vizsgálja a pénzbeli transzferek generációk közötti (itt szülő-gyerek viszonyról van szó) allokációját. Két adatbázis (KSH Gyermek és Ifjúság felvétele, Tárki Háztartás Monitor) adatait elemezve megállapítja, hogy a transzferallokáció a viszonyosság elvén alapul (az a gyerek számíthat anyagi segítségre, aki viszonyozza azt valamilyen formában). A rosszabb anyagi helyzetű szülők kisebb valószínűséggel nyújtanak támogatást, mint a jobb anyagi helyzetűek. Ami a transzfer kapójának jellemzőit illeti, megállapítható, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettségű gyerekek kapnak a legnagyobb valószínűséggel pénzbeli támogatást a szüleiktől. Továbbá a szülők transzfer

adási gyakorisága növekszik a szülői háztartás jövedelmével és a szülő-gyerek kapcsolat intenzitásával. (Medgyesi, 2005).

A gondozási transzferek általános jellemzői

A gondozási transzferek vizsgálata során is meg kell különböztetni a gondozó és gondozott jellemzőit, a transzferek irányát, aszimmetriáját, a gondozás intenzitását és gyakoriságát.

A gondozási transzfer esetén nem csak a mennyisége több, hanem az intenzitása is nagyobb az idősök által nyújtott transzfereknek, mint a fordított irányúaknak. Vannak demográfiai eltérések is: a magasabb iskolai végzettségűek, magasabb jövedelműek többet segítenek az unoka gondozásában, de számít az egészségi állapot és a családi állapot is (a rossz egészségi állapotúak, a nem házasok kevesebbet segítenek). A nemek között jelentős a különbség: az unoka gondozásában elsősorban a nagymamák vesznek részt.

A szülők válásának hatása pozitív a nagyszülőktől kapott gondozási segítség mértékére. Az 1998-as Brit Társadalmi Attitűd Survey adatai azt mutatták, hogy a nagyszülők, különösen az anyai nagymamák, sokkal inkább részt vesznek az unoka gondozásában, ha a szülők elváltak, mint ha együtt élnek (Dench–Ogg 2002).

Ami az idősöknek nyújtott segítséget illeti, a legtöbb európai országban az idősök gondozása elsősorban a családra, azon belül is más felnőttekre, főleg a házas/élettársra hárul (Kinsella–Wan–U.S. Census Bureau; Huber at al. 2009; OECD 2005), azaz az unokák csak ritkán válnak gondozókká. A SHARE adatai¹⁴ azt mutatják, hogy az idősöknek csak 0,8%-a kapott pénzügyi támogatást az unokájától és csak 3,6%-uk személyes gondozást az adatfelvétel során vizsgált egy évben (Attias-Donfut–Ogg–Wolf 2005).

Az „Életünk fordulópontjai” kutatássorozat első hullámának magyar adatai azt mutatták, hogy a

¹⁴ A SHARE (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe) egy longitudinális, nemzetközi, nagymintás, több hullámból álló adatfelvétel, mely reprezentatív az 50+ népességre. A 2004-es 1. hullámban részt vevő országok: Ausztria, Dánia, Franciaország, Németország, Görögország, Olaszország, Hollandia, Spanyolország, Svédország, Svájc. A minta elemszáma: 22 777.

segítségnyújtás (a segítségnyújtást három kategóriában határozták meg: pénzübeli, munkában, és természetbeni) függ a segítségnyújtó jövedelmi helyzetétől (míg a segítséget kapó esetén nem volt ilyen összefüggés), a kortól (a középkorúak és a fiatal idősök átlag felett nyújtanak segítséget), ugyanakkor nemek szerint egyik dimenzióban sem volt kimutatható összefüggés. A gyermekes, azon belül pedig az egyszülős háztartások átlag feletti támogatást kaptak. A transzferek áramlása jellemzően az idősöktől a fiatalok felé történik (Spéder, 2002).

A gondozási és a pénzübeli transzferek adójának és kapójának főbb szocio-ökonómiai különbségeit a 3. táblázatban foglaljuk össze.

3. Táblázat: A pénzübeli és a gondozási transzferekben részt vevők demográfiai különbségei

	A transzfer adója		A transzfer kapója	
Jellemzők	Pénzübeli	Gondozási	Pénzübeli	Gondozási
Nem	Nincs jelentősége/inkább férfiak	Nők	Nincs jelentősége	Nők (anyák)
Iskolai végzettség	Nincs jelentősége	Magas iskolai v.	Alacsony	Alacsony
Jövedelem	Magas	Nincs jelentősége	Alacsony	Alacsony
Családi állapot	Nincs jelentősége	Házas	Nincs jelentősége	Elvált, külön él
Kor	Idősebb (nyugdíjkorhatár fölött)	Fiatalabb (nyugdíjkorhatár vagy alatta)	45 alatt	40 alatt
Gyerekszám	3 vagy több	?	Nincs jelentősége	Több 12 év alatti
Földrajzi távolság	Nincs jelentősége	Kicsi	Nincs jelentősége	Kicsi
Gazdasági aktivitás	Nyugdíjas	Nyugdíjas	munkanélküli, tanuló	Foglalkoztatott

(A SHARE, 2004, a German Ageing, 1996, Gray, 2005 adatai alapján saját szerkesztés, GyA)

A nagyszülői gyermekgondozás mint transzfer

Az intergenerációs transzfereknek a témánk szempontjából legfontosabb típusa a nagyszülői gyermekgondozás. A nagyszülői gyermekgondozás alatt a nagyszülő által nyújtott fizetett és fizetetlen *gondozást* értjük. A szakirodalomban ezt informális gondozásnak is nevezik és szembeállítják a formális vagy intézményes kisgyermekellátással. Ez utóbbit nevezi a magyar jogszabály gyermekek napközbeni ellátásának.¹⁵

A középgeneráció („szendvicsgeneráció”) tagjai körében a nyugdíjkorhatár emelése miatt sokan a feszültség növekedését prognosztizálják, mivel erre a generációra (közülük is különösen a nőkre) hárul a saját gyermekük nevelése mellett az idős szülőkről való gondoskodás is (pl. Agree–Bisset–Rendall 2003; Dykstra–Komter 2006). De a kettős felelősség a legidősebb generáció esetén is megjelenik, amely mind a gyermekeit, mind az unokáit támogatná (Brannen et al. 2004). Mások megkérdőjelezik a szendvicsgeneráció-konceptió létjogosultságát. Nagyon valószínűtlen ugyanis, hogy a 30 és 60 év közöttiekre egy időben nehezedjen a kisgyermek és az idős szülők gondozásának terhe (Dykstra 2010, Spéder, 2002). Illetve az is kérdéses, hogy valójában hány generáció tartozik a szendvicsgenerációba, hiszen a jelenlegi 50-60 éves generáció esetén is előfordulhat, hogy egyszerre gondozza az unokáit, támogatja a gyermekeit és gondozza idős szüleit. Ez esetben helyesebb lenne talán szendvicsgenerációkról beszélni.

A munkaerő-piaci tendenciák miatt is egyre inkább szükség van/lenne flexibilis és jó minőségű kisgyermekellátásra. Különösen az egyedülálló szülőknek nehéz intézményes ellátás hiányában megoldani a kisgyermekéről való napközbeni gondoskodást. Az Egyesült Királyságban erős a kapcsolat a nők munkaerő-piaci részvétele és a nagyszülői kisgyermekgondozás rendszeressége között (Gray 2005).

Ahogy fentebb már utaltunk rá, a nagyszülői transzferek mennyisége az egész társadalomra vonatkozóan is számszerűsíthető (pl. a gondozási transzfer összegszerűen, közgazdaságtani értelemben is kiszámítható). Emellett empirikusan is bizonyított, hogy az anyák gyermekvállalási döntését, tehát végső soron a termékenységet is befolyásolja, hogy számíthatnak-e nagyszülői támogatásra (különösen igaz ez azokban az országokban, ahol alacsony szintű a napközbeni kisgyermekellátás, vö. Coall–Hertwig 2010).

¹⁵ 1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

A nagyszülői segítség különösen fontos fogyatékos gyermeket nevelő családok esetén. Amerikai és más kutatások azt mutatják, hogy az ilyen esetekben az anyai nagyszülő a legfontosabb forrása a kisgyermekgondozásnak (Mitchell, 2007).

A nagyszülők gyermekgondozásban való részvételére vonatkozóan is főként amerikai és angol kutatási eredmények állnak rendelkezésre. Közülük az egyik legkorábbi Meltzer (1994) nevéhez fűződik. Ez a kutatás azt találta, hogy a 0–6 év közötti gyerekek 1/5-ét gondozta rendszeresen valamelyik nagyszülője. A SHARE (2004) keresztmetszeti adatai szerint az adatfelvétel előtti egy évre vonatkozóan a nagymamák 58%-a, míg a nagyapák 50%-a gondozta rendszeresen vagy alkalmanként a 15 év alatti unokáját (Hank–Buber 2009). Az Egyesült Államokban hasonló az arány, bár nagyobbak a nemi különbségek: a nagymamák 54%-a, míg a nagyapák 38%-a vett részt valamilyen rendszerességgel az unoka gondozásában (1992–94, NSFH Survey, Guzman 2004). Egy másik amerikai kutatásban a kisgyermekes szülők oldaláról vizsgálják nagyszülői bevonódást. Vandell és kollégái (2003) négy bevonódási/gondozási típust különböztetnek meg (nagymintás, longitudinális US kutatás; 1229 gyermeket követtek pár hónapos koruktól 3 éves korukig 1991 és 94 között). A négy jól elkülöníthető gondozási típus: 1. teljes idő (30 vagy több óra/hét), 2. részídős (kevesebb, mint 30 óra/hét), 3. sporadikus (rendszeres egy rövid ideig), és 4. alkalmankénti. A megkérdezettek fenti típusokban való megoszlására jellemző, hogy a legtöbben (66%) semmilyen nagyszülői segítséget nem kaptak, a kisgyermekes családok 20%-a sporadikus nagyszülői segítséget kapott, 8% részídőset, 6% pedig teljes időset.

A GGP (Gender and Generation Programme, 1. hullám, 2004/2005) Magyarországra vonatkozó online is elérhető adatai szerint a nagyszülők 56%-a vesz részt valamilyen gyakorisággal a 15 év alatti unoka gondozásában, a legtöbben 1-5 alkalommal havonta. A részvétel gyakorisága negatívan korrelál a nagyszülő életkorával.

Dench és munkatársai (2000) az 1999-es British Social Attitudes Survey adatait használva arra az eredményre jutottak, hogy bár átlagosan a nagyszülők 25%-a gondoskodik rendszeresen az unoka(k)ról, ez összefügg azzal, hogy az anya milyen munkarendben dolgozik. Ha részídős, akkor ez az arány 32%, míg ha teljes állásban dolgozik az anya, akkor csupán 20%. Ennek főként az az oka, hogy a részídős állások munkarendje nem igazodik a kisgyermekellátó intézmények munkarendjéhez, ezért sokkal inkább szükség lehet a nagyszülői segítségre. Egy 2008-as angol kutatásban (Childcare and Early Years Survey, N = 7100 szülő gyermekkel) a 14 év alatti gyermeket nevelő szülők 25%-a kapott rendszeres segítséget a nagyszülőktől (Speight et al. 2009).

A 2000-es angol időmérleg adatait használó kutatás szerint a 12 év alatti gyermekek 25,6%-ának gondozásában vesz részt valamilyen rendszerességgel a nagyszülő (Gray, 2005). Gray regressziós modelljében négy változó hatása volt szignifikáns a nagyszülői gondozás időben kifejezett mértékére. 1. a 12 év alatti gyermekek száma a családban (pozitív), 2. az igénybevett óraszám a formális gyermekgondozásban (negatív), 3. az anya munkarendje (teljes idő pozitív), 4. az anya kora (negatív). A modell magyarázó ereje azonban csak 3,2%. De a kutatás további megállapításai is fontosak. Eszerint a nagyszülő több időt tölt hetente az unoka gondozásával: ha a gyermek öt év alatti, ha több 12 év alatti gyermek is van a családban, ha az anya dolgozik (ennek volt a legerősebb hatása, de ebben a kutatásban az anya teljes állásban való foglalkoztatása volt a legerősebb pozitív hatással a kapott nagyszülői gondozásra), ha nem áll rendelkezésre napközbeni kisgyermekellátás, ha az anya 40 év alatti és alacsonyabb iskolai végzettségű, ha a nagyszülő nyugdíjas (nem foglalkoztatott), ha a nagyszülő 60 év alatti, illetve ha a nagyszülő más háztartásban a felnőttek gondozásába is besegít (Gray, 2005). Ez utóbbi eredmény azért is különösen fontos, mert korábban sokan azt gondolták, hogy az idősek gondozása és a kisgyermek gondozása zéró-összegű játszmaként működik a családon belül.

Kevesebb az információ a nagyszülői gyermekgondozás időbeli változásáról. A már idézett Gray (2005) tanulmánya a BHPS (British Household Panel Survey) adatai alapján megállapítja, hogy 1991 és 2000 között növekedett azok aránya, akik részesültek nagyszülő által nyújtott gyermekgondozásban (16%-ról 22,4%-ra). Ennek több oka is feltételezhető: egyrészt magasabb lett a női foglalkoztatás aránya, több lett az ingyenes (de részdíós) férőhely a napközbeni kisgyermekellátást nyújtó intézményekben, illetve emelkedtek a gyermekgondozási költségek. A szerző megállapítása szerint a nagyszülői gondozás funkcionálisan a napközbeni kisgyermekellátást egészíti ki (tehát nem *helyettesíti*), mivel lehetővé teszi az anyák számára, hogy minél hosszabb időt tölthessenek munkavégzéssel, illetve tehermentesíti őket hosszabb-rövidebb ideig a gyermekgondozás mindennapos terhe alól.

Magyar adatok az időbeli változásokra vonatkozóan összehasonlítható módon az időmérleg felvételekből állnak rendelkezésre. Az 1960-as időmérleg kutatás még csak a nők időfelhasználására terjedt ki. Ezekből az adatokból azt tudjuk, hogy a 60-as években a legnagyobb háztartási segítséget a családoknak a nagymamák nyújtották: ez a kereső nők esetén átlagosan napi 4,5 órát jelentett, ami az összes házimunka 14%-a (Mód, 1962). 1986/87-ben az 50-

59 évesek 2,1%-a, míg 1999/2000-ben 6,8%-a vett részt kisgyermekgondozásban¹⁶. Ezen belül a nők esetén 2,3%-ról 8%-ra nőtt a tevékenységet végzők aránya. A 60-74 éves korcsoportban szintén növekedés figyelhető meg: 1%-ról 3,6%-ra. De nem csak a tevékenységet végzők aránya nőtt meg jelentősen, hanem az általuk a vizsgált tevékenységgel töltött idő is. Az 50-59 éves korcsoportban például míg 1986/87-ben a megkérdezettek átlagosan a vizsgált napon 70 percet töltöttek gyermekgondozással, addig 1999/2000-ben már 99 percet. Ugyanez a 60-74 évesek körében 92 percről 110 percre nőtt (Harcsa-Sebők, 2002, táblázatok).

Feltehetőleg az eltérő módszertan miatt - az időmérleg alapján kirajzolódó tendenciáknak ellentmondanak Harcsa István (1996) megállapításai, melyek a KSH 1984-es és 1995-ös ifjúsági adatfelvételeinek összehasonlító elemzésén alapulnak. A két nagymintás survey a szülői családban előforduló támogatási formákat vizsgálja (a megkérdezettek 18-29 évesek, az ő családjaikra vonatkozóan tették fel a kérdéseket). Mindkét időpontban 30-31% volt azon családok aránya, akik anyagi vagy nem anyagi eszközökkel segítettek a rokonságba tartozókat. A támogatás irányáról csak a 95-ös felvételtől volt adat, ez alapján elmondható, hogy a fiatalok szülői családjában 17%-ot tett ki azoknak az aránya, akik adtak és kaptak is támogatást, 15%-ot, akik csak adtak, 10%-ot, akik csak kaptak, a családok 59%-a pedig egyáltalán nem volt érintett egyik irányban sem. Ha csak a kisgyermekgondozásban való segítséget nézzük, akkor jelentős változásokat látunk a két időpont között. Míg a 80-as években a kisgyermekes fiatalok 2/3-a (66,5%) számíthatott szülői segítségre, a 90-es évek közepén már csak 43%-uk. „E tendencia arra utal, hogy a gyermekgondozásban nyújtott segítséget illetően igen komoly változások mentek végbe a fiatal házaspárok és a szülők kapcsolatában” (Harcsa, 1996, 61). A segítségnyújtás visszaesése a legnagyobb mértékben az átlagosnál jobb anyagi helyzetű családokra volt jellemző (75,4%-ról 44,9%-ra), településtípus szerint pedig leginkább Budapesten csökkent a segítséget kapók aránya (63%-ról 25%-ra). Külön kiemeli a szerző az unokák nyaraltatását: 38%-ról 11%-ra esett vissza ennek a segítségnyújtási formának a gyakorisága. A legrosszabb anyagi helyzetűek esetén gyakorlatilag megszűnt a nagyszülői unoka nyaraltatás (27%-ról 2%-ra esett vissza!).

A szülők gyermekgondozással kapcsolatos preferenciáiról kevés a kutatás. Néhány angol elemzés azt mutatja, hogy előnyben részesítik a szülők a nagyszülői gondozást (Skinner– Finch, 2006; Wheelock–Jones 2002). Különösen a dolgozó anyák preferálják a nagyszülőt, szemben a formális

¹⁶ Az időmérlegben nevesített tevékenység „gyermekellátás”. Ez magában foglalja a testi ellátást, a mesélést, játékot és a gyermekkel való tanulást.

kisgyermekellátással (Duncan–Edwards 1999). Egy 2005-ös magyar kutatásban (N = 850, reprezentatív a 22–35 éves lakosságra) azt találtuk, hogy a nagyszülői kisgyermekgondozást közel olyan jó megoldásnak tartják a megkérdezettek, mint az apa általi gondozást (Gyarmati, 2008).

Arról, hogy mi jellemzi a gondozó nagyszülők egyes csoportjait, szintén főként amerikai tanulmányok állnak rendelkezésre. Pl. Bayder és Brooks-Gunn (1998) az NSFH első hullámát használva összevetette azoknak a nagymamáknak a jellemzőit, akik rendszeresen (de nem intenzíven) vesznek részt a kisgyermekek gondozásában, azokkal, akik nem. A gondozásban részt vevő nagymamák fiatalabbak voltak, sok, kisebb unokájuk volt, magasabb volt az iskolai végzettségük, házasságban éltek, s körükben kétszer gyakoribb volt, hogy együtt éltek az unokával.

Fuller-Thomson és Miller (2001) szintén ezt az adatbázist elemezte, és *a nagyszülők részvételének intenzitása* alapján alkottak típusokat (1. extenzív gondozás: évente legalább 90 éjszaka; 2. közepes: 10 és 29 óra között /hét, vagy 1–6 éjszaka/év; 3. alkalmi: 1 és 9 óra/hét; 4. gondviselő, 5. nem bekapcsolódó). A következő arányok jellemezték a mintát: 7% volt extenzív, 23% alkalmi, 24% közepes, 5% gondviselő, 40% nem bevonódó. Az extenzív gondozók összevetve a nem bevonódókkal fiatalabbak voltak, házasok, nők és közel éltek a gyermekeikhez.

Általában megállapítható, hogy a nagyszülő iskolai végzettsége pozitívan hat a gondozási segítségnyújtásra. Ugyanakkor az intenzív nagyszülői gondozást inkább az alacsony iskolai végzettségű anyák veszik igénybe. Az angol időmérleg adatbázisát használó kutatásból az derült ki, hogy a dolgozó, alacsonyabb iskolai végzettségű anyák sokkal inkább számíthatnak nagyszülői gondozásra, mint a magas iskolai végzettségű anyák (Gray 2005).

Ami a nemi különbségeket illeti: szinte kivétel nélkül minden tanulmány szerint a nagymamák nagyobb részt vállalnak az unoka gondozásában, mint a nagyapák (pl. Baydar– Brooks-Gunn 1998; Dench–Ogg–Thomson 1999; Gray 2005; Hank–Buber 2009; Wheelock– Jones 2002).

II.3.2. Jól-léti faktorok

A családszerkezeti változásokkal összefüggésben a nagyszülők családon belüli, illetve a gyermekgondozásban, az unokák szocializációjában, jól-létének biztosításában betöltött szerepe is átalakul. Egy 2009-es kutatásban (amelyben 1500, 11–16 év közötti kétszülős, egyszülős és nevelőszülős családban élő walesi és angliai iskolást vizsgáltak, akikre hasonló arányban vigyáztak a nagyszüleik) a kutatók azt találták, hogy az egyszülős és a nevelőszülős családok gyermekei

esetén kevesebb volt az alkalmazkodási probléma, mint a kétszülős családokban nevelkedőknél (Attar-Schwartz et al. 2009). A szülők különélése, válása vagy más esemény (pl. költözés) ahhoz vezethet, hogy megszűnik a kapcsolat a nagyszülő és az unoka között. Ezeknél a nagyszülőknél egy 2007-es kutatás a depresszió nagyobb valószínűségét mutatta ki. Azaz a családszerkezeti változásoknak jelentős a hatása a nagyszülők életminőségére is (Drew–Silverstein 2007).

A nagyszülői gondozásnak az unokák viselkedésére, fejlődésére gyakorolt hatását többen is vizsgálták (Davis et al. 2008; Fergusson–Maughan–Golding 2008; Hamilton 2005 stb.). A túlsúllyal szignifikáns kapcsolat mutatható ki (Davis et al, 2008, US Panel Study of Income Dynamics = PSID). Ennek oka lehet genetikai és viselkedésbeli. Pearce et al (2010) szerint azok a gyerekek, akiket a nagyszülei gondoztak (9 hónapostól 3 éves korig), szignifikánsan nagyobb arányban voltak túlsúlyosak, mint azok, akiket a szülei. Mind a részdős, mind a teljes idős nagyszülői gondozás túlsúlyhoz vezet az amerikai kutatások alapján, amelynek hátterében az egészséges életmóddal kapcsolatos nagyszülői tájékozatlanság állhat, és az is, hogy a nagyszülők nem tartják annyira fontosnak a rendszeres testmozgást, mint a szülők.

A pszichés hatások általában pozitívabbak mindkét félre vonatkozóan (Buchanan–Giggs–Grandparents Plus, 2009, Ruiz–Silverstein 2007; 2006). Az US NSFH adatok szerint a szoros nagyszülő-unoka kapcsolat csökkenteni tudja annak a valószínűségét, hogy az anya depressziója átragadjon a gyerekekre. Ruiz és Silverstein (2007) tanulmánya pedig azt is bizonyítja, hogy a szoros nagyszülő-unoka kapcsolat csökkenti a depressziós tüneteket.

Ugyanakkor az intenzív gondozás hatásával kapcsolatban van bizonyíték a pozitív és a negatív hatásokra egyaránt. Egy amerikai longitudinális vizsgálat szerint azok a gyerekek, akik együtt éltek a nagyszüleikkel (a szülei mellett), kevesebb devianciát mutattak, mint azok, akik nem. A nagyszülők a családon belül ilyenkor érzelmi/stressz pufferként működnek (Hamilton 2005). Egy másik kutatás, amely 4 és 17 év közötti gyerekek viselkedési problémáit elemezte, azt találta, hogy a nagyszülő gondviselővel élő gyerekek¹⁷ érzelmileg kevésbé voltak kiegyensúlyozottak, mint csak a szüleikkel élő társaik (Smith–Palmieri 2007). Ez utóbbi esetben azonban nem egyértelmű az ok-okozati összefüggés, hiszen mind a nagyszülő gondviselővé válása, mind a gyermekek érzelmi kiegyensúlyozatlansága visszavezethető a családi funkciók zavaraira.

¹⁷ Ezekben a háztartásokban nem volt jelen a szülő.

A nagyszülőkre gyakorolt hatások

Egy 1996-ban Alabamában végzett kutatás (N = 90) során megkérdezett nagyszülők szerint az általuk nyújtott kisgyermek-gondozási segítség nem ütközik sem a napi rutintevékenységeikkel (86% szerint soha nem okozott gondot), sem a munkavégzéssel (80%). Ugyanakkor azoknál a nagyszülőknél, akik egy háztartásban élnek az unokával, szignifikáns eltérést találtak: az ő esetükben főként a munkavégzést és a pihenést nehezítette az unokáról való gondoskodás (Spence et al. 2001).

Az intenzív gondozás hatásai negatívak a fizikai állapotra, a pszichés egészségre, emellett a szociális és anyagi problémákkal is korrelálnak (Hayslip–Kaminski 2005). Főként az átugrott generációs háztartásokban voltak rossz mentális és fizikai állapotban a nagyszülők (Goodman–Silverstein 2002). A depresszió és a szívbetegség előfordulása esetükben az átlaghoz képest gyakoribb (Lee et al. 2003). Ennek feltehetőleg az az oka, hogy nem jut idejük szűrővizsgálatra járni. Az érzelmi jóllétre gyakorolt hatás általában pozitív, de sok nagyszülő érzi úgy, hogy érzelmileg lecsapolja őket az unoka (Jendrek 1993) – főleg ha ők a gondviselők.

A társas jóllétet tekintve gyakran lép fel izoláció, a baráti együttlétek ritkábbak a kevesebb szabadidő miatt (Baker–Silverstein 2008). Mindez fokozottan igaz fogyatékos gyermek gondozása esetén.

A szegénységet vizsgálva megállapítható, hogy jóval nagyobb a gondviselő nagyszülők szegénységi kockázata, mint a nem gondviselőké. Az USA-ban azokban a háztartásokban, ahol a nagyszülő a háztartásfő, sokkal jellemzőbb a szegénység általában nők vezetik, etnikai kisebbséghez tartoznak, fiatalabbak, alacsony az iskolai végzettségük (Fuller-Thomson et al. 1997). A nagyszülőknek gyakran fel kell adniuk az állásukat, sok országban nem kapnak állami segítséget – sem pénz-, sem szolgáltatásbeli, és a gyermeknevelési költségek nagyon megterhelőek számukra (Age Concern 2004; Wheelock–Jones 2002).

Az intézményes ellátás keretében gondozott nagyszülők unokákkal való infokommunikációs eszközökkel segített kapcsolattartását vizsgálta Szémán Zsuzsa egy intervenciós kutatás keretében (Szémán, 2012). A kutatásba 15 nagyon idős embert, gondozókat, önkénteseket vontak be, a tapasztalatokat egy esettanulmány összegzi. Eszerint a kutatás 4. hónapjától a skype-ot használó idősök életminőségében jelentős pozitív változás következett be (csökkent az izoláció, a magány, mentális problémák).

II.3.3. Kulturális faktorok

Az intergenerációs kapcsolatok vizsgálata során kevesebb szó esik a szakirodalomban a transzferek kulturális beágyazottságáról. Pedig a nagyszülői unokagondozás jóval több egy olcsó kisgyermek-gondozási formánál. Sokkal inkább értékek, attitűdök, nézetek, családi történetek átadásának eszköze, mely erősíti a családi szolidaritást. Mivel ez a terület főleg kvalitatív módszerrel vizsgálható, így a családtörténet-kutatások eredményei lehetnek a segítségünkre. Brennen és munkatársai (Brennen et al, 2004) 12, Angliában élő háromgenerációs család tagjaival (összesen 71 interjú készült) készítettek narratív interjút 1999 és 2000 között, amelyeknek az egyik központi témája a transzferek átadásának kultúrája volt. A családi gyakorlatok vizsgálata kapcsán megállapítják, hogy az egyes családokban a hasonló szükségletek nem generáltak hasonló transzferallokációs eljárásokat, azaz míg a szolidaritás láncolatok egyes családokban jól működtek, másokban egyáltalán nem (ez alapján intergenerációs szolidaritás mintázatokat is elkülönítenek). Másrészt különbség fedezhető fel az átadás kultúrájában a generációk között (az 1945 után született generáció már nem nyújt pénzügyi támogatást a szüleinek a nyugdíjrendszer általánossá válása miatt). A nézetek szintjén a generációk különbözőképpen viszonyulnak az adáshoz és az elfogadáshoz. A dédszülők esetén egyértelmű a kölcsönösség. Mivel az ő életük nagy részében a jóléti szolgáltatások még nem voltak elterjedtek, így a családtagok csak egymásra támaszkodhattak. A gondozás esetén a kölcsönösség ott jelenik meg, hogy a nagyszülők részt vesznek az unoka gondozásában, cserébe elvárják női ágon az időskori gondozásukat. A középgeneráció ezzel szemben sokkal inkább bíz a jóléti szolgáltatásokban, a formális ellátást preferálja az informális szemben. A fiatalabb generációk esetén a „függetlenség kultúrája”, az autonómia hangsúlyozása a legerősebb. Ez egy nem tudatos ambivalenciához vezet: a fiatalok ugyanis természetesnek veszik a szülők anyagi segítségét, mely lehetővé teszi számukra, hogy függetlenek maradjanak a piactól. Másrészt a jóléti ellátórendszer segíti őket abban, hogy ne kelljen a családjukra szorulniuk. (Brennen et al, 2004, 150-177).

Ennek a kutatásnak 2005-ben a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézetben elkészítettük a magyar változatát. A kutatás záró kötetében szintén külön fejezetet alkotott a transzferek átadásának gyakorlata és kultúrája (szintén 12 családot kérdeztünk meg, 55 narratív interjú készült 2004-2005-ben). Papházi Tibor tanulmányában megállapítja, hogy az angol adatoktól eltérően, nálunk a segítségnyújtás gyakorlata a 12 család esetén nagyon hasonló képet mutat. A legnagyobb segítséget azok az egyenes ági rokonok nyújtják egymásnak, akik földrajzilag közel élnek egymáshoz. A megkérdezettek nem érezték magukat segítségre szorulóknak, és nem vártak

viszonzást az általuk nyújtott támogatásért cserébe. Az állami segítségnyújtással (idős- és kisgyermekgondozás) szemben szinte mindannyian elutasítóak voltak. (Papházi, 2005)

Az Eurobarométer 2009-es kutatásában foglalkozik az intergenerációs szolidaritással kapcsolatos attitűdökkel. A megkérdezett 27 tagállam állampolgárainak 87%-a értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy a szülői/nagyszülői pénzbeli támogatás fontos ahhoz, hogy a fiatalok saját családot alapítsanak. Szintén a többség (77%) egyetértett azzal a kijelentéssel is, hogy az ő országában nincs eléggé megbecsülve az idősek által a családtagoknak nyújtott gondozási segítség. Ami az állam szerepét illeti, általában 10 uniós állampolgárból 8 értett egyet azzal, hogy az államnak többet kell költenie nyugdíjakra és idősellátásra, de itt nagyok voltak az országok közti eltérések. Magyarországon a megkérdezettek mindössze 32%-a értett egyet teljesen ezzel a kijelentéssel (Eurobarometer, 2009). Ez az adat szintén kiemeli a magyaroknak az állammal szembeni nagyfokú bizalmatlanságát.

A nagyszülői identitás

Lynda Clark és Ceridwen Roberts (2004) angliai kutatásának központjában a nagyszülőség értelmezése állt az érintettek szempontjából. A kutatás során egyrészt egy nagymintás (N = 870) surveyt, másrészt egy mélyinterjú módszerét alkalmazták (18 egyénileg megkérdezett nagyszülő és 27 nagyszülőpár került a mintába). A surveyben megkérdezettek 61%-a látogatta legalább hetente az unokáját, 15%-a mondta azt, hogy az unokájával való kapcsolata a legfontosabb az életében. A mélyinterjúkból az derült ki, hogy a nagyszülőséget legtöbben egy számukra kontrollálhatatlan, spontán eseményként élték meg, mely ugyanakkor természetes velejárója az életnek, és rengeteg örömet okoz (szemben a szülőséggel, amelyben inkább a felelősséget hangsúlyozták). Emellett egy szimbolikus jelentése is előkerült a nagyszülőségnek: az unokák jelképezik az élet folyamatosságát és megújulását. Az unoka hatása az életminősége egyértelműen pozitív: az unokák révén új ismeretekre tesznek szert, feltétlen szeretetet kapnak, és sokkal aktívabb mindennapi életről számoltak be a megkérdezett nagyszülők.

Egy narratív interjú amerikai kutatás, melynek a középpontjában az unokák által észlelt nagyszülői szerepek vizsgálata állt, azt találta, hogy jelentősek a gender különbségek az észlelésben. (A kutatásban 42 férfit és 37 nőt kérdeztek meg, mindannyian középosztálybeliek voltak.) Az unokák általában véve a nagyapákkal kapcsolatban egyrészt sokkal több negatív tapasztalatot említettek, mint a nagymamákkal kapcsolatban, másrészt a nagypapák azok, akik aktív tevékenységekbe vonták be őket, míg a nagymamák szerepe inkább a mindennapi háztartási

munka ellátására, a gondozásra, a család összetartására korlátozódott. A nagyanyák kereső tevékenységként végzett munkája az unokákkal készült interjúkban összekapcsolódott a családi problémákkal (azaz a legtöbb említett esetben a nagymamáknak kellett pótolniuk a nagyapák családfenntartói szerepében jelentkező hiányosságokat) (Goodsell et al. 2008).

II.3.4. Intézményi faktorok: a jóléti állam

Ahhoz hogy megértsük a családok gondozással kapcsolatos fent vázolt viselkedését, meg kell értenünk azt az intézményi környezetet, melyet jóléti államnak nevezünk. A fent bemutatott elemzésekben a jóléti államot a napközbeni kisgyermekellátás képviselte, ennél azonban jóval többet jelent. A fejezetben definiálom a jóléti államot (azon belül a családpolitikát); bemutatom ennek különböző modelljeit- különös tekintettel a gondozásra-, bemutatom a modellek működését néhány empirikus elemzésen keresztül, illetve külön kitérek a nagyszülőkkel kapcsolatos családpolitikai relevanciákra, azaz arra, hogy hogyan képes a jóléti állam a nyugdíjrendszeren kívül is befolyásolni az intergenerációs kapcsolatokat.

A jóléti állam olyan állam, amelyik felelősséget vállal polgárai jólétének egy meghatározott szintjéért: ezt nevezzük szociális biztonságnak. A szociális biztonságot a jóléti állam két módon biztosíthatja: transzferjövedelmekkel és a szociális szolgáltatások rendszerével. A jóléti állam kialakulása hosszú múltra tekint vissza. A kialakulásának okait több elmélet is tárgyalja (pl. ilyen az iparosodás elmélet, mely a gazdaság szerepét hangsúlyozza, a konfliktuselmélet, mely a politikai tényezőket, az institucionalista megközelítés pedig a kultúra szerepét, vö. Tomka, 2008). A jóléti állam az első önkéntes biztosító egyesületek XIX. századi megalakulása óta rengeteg változáson ment keresztül. Napjainkban a jóléti állam válsága áll a szakmai és a politikai diskurzusok középpontjában (az elméletekről és vitákról bővebben: Lelkes-Vanhuyse, 2001, magyar viszonylatban: Tomka, 2006)

A jóléti állam a szociál- és a családpolitika fogalmán keresztül ragadható meg. Az intergenerációs kapcsolatok szempontjából az utóbbi releváns, így a továbbiakban a családpolitikával foglalkozunk. A családpolitikát úgy határozhatjuk meg, mint olyan szabályok és ellátások együttesét, melyek valamilyen módon befolyásolni kívánják a családok életét. Ide tartoznak a családi transzferek vagy családtámogatások, a családok életét befolyásoló jogszabályok (családjog), a munka-magánélet összehangolását segítő intézkedések és programok, a természetben nyújtott ellátások (szolgáltatások). Ezen túlmenően a nemzeti családpolitikák egy normatív rendet is képviselnek, tehát van egy szimbolikus, ideológiai dimenziójuk is. Fontos hangsúlyozni, hogy a

családpolitikák térben és időben is változnak, ez pedig azt is jelenti, hogy egy adott családpolitikai modell más-más hatást gyakorol a társadalomra attól függően, hogy hol, mikor és kikre alkalmazzák. A családpolitika társadalmi beágyazottsága ugyanakkor azt is jelenti, hogy a családpolitika változása nem szakadhat el magának a társadalomnak a változásától, mivel ebben az esetben a működése kontraproduktívvá válik (Neyer- Andersson, 2008).

A családpolitika összetettségét az adja, hogy nem önálló szakpolitika, mert a cél- és eszközrendszere más jóléti közpolitikákkal érintkezik. (Neyer-Andersson, 2008, Gyarmati, 2008). A hatások ezeken a közpolitikákon keresztül válnak mérhetővé (4. tábla).

4.Táblázat: A családpolitikával érintkező fontosabb közpolitikák, ezek céljai, mérőeszközei

Közpolitika	Cél	Általános mérőeszköz
foglalkoztatáspolitiká	a női foglalkoztatás növelése	foglalkoztatási ráták
gyermekkel kapcsolatos politikák	gyermek jól-lét növelése	gyermekszegénységi ráta
nemek közti esélyegyenlőség	család-munka összehangolása	aktivitási-inaktivitási ráták
szociálpolitika (szűk értelemben)	szegénység csökkentése	jövedelemegyenlőtlenséget mérő mutatók
egészségpolitika	nők és gyermekek egészségének védelme	pl. csecsemőhalandósági ráta, abortuszok száma
népesedéspolitika	a termékenység befolyásolása	teljes termékenységi ráta
adópolitika	a gyermekgondozás költségeinek kompenzálása	pl. adótranszferek GDP arányos mértéke

Forrás: Gyarmati, 2008.

Az egyes nemzeti családpolitikák cél és eszközrendszere, illetve az általuk képviselt normatív rend (ideológia) különböző, ezeket a különböző elméletalkotók típusalkotással próbálták meg kutathatóvá, összehasonlíthatóvá, értékelhetővé tenni.

A jóléti állam típusaira vonatkozóan számtalan elmélet született, ezek közül a legtöbbet hivatkozott modell Esping-Andersen nevéhez fűződik. Az elmélet középpontjában a szociális jogok és a társadalmi rétegződés áll. Három jóléti rezsimit különít el, melyek a szociális biztonság különböző intézményeivel, különböző politikai ideológiákkal és a hatalommegosztás sajátos rendszerével rendelkeznek. A tipológia megalkotásának három szempontja van: 1. a szociálpolitika az osztálykülönbségek megerősítését vagy csökkentését célozza, 2. milyen az adott társadalomban az állam, a piac és a család közti megállapodás a jólét megtermelésében, 3. milyen

mértékben nyújt szociális jogokat a társadalombiztosítás. Fontos mérőeszköz mindezekre a „dekommodifikációs index”, mely azt mutatja meg, hogy milyen mértékben lehetséges a szociális transferek segítségével függetlenedni a munkaerőpiactól. A liberális berendezkedésű államtípus rendelkezik a legalacsonyabb dekommodifikációs hatással, azaz a legkisebb állami szerepvállalással. Léteznek szociális jogok, de kettéválk a jóléti politika egy csak a szegényeket célzó szegénypolitikára és egy piac-orientált jóléti rendszerre. A szegénységet csökkentő juttatások rászorultsághoz kötődnek, alacsony a színvonaluk, stigmatizálnak; munka-etika érvényesül, a szociális biztonság hiányát úgy tekintik, mint a gazdasági fejlődés ösztönzőjét. Ösztönzik a magán-jellegű megoldásokat, gyakran közvetlenül is támogatja az állam a piaci szektort. Ilyen ideáltípusú ország az USA, Kanada, Ausztrália. A konzervatív/ korporatív berendezkedésű jóléti rendszerek (pl. Németország, Franciaország, Olaszország) esetén a történelmi korporatív - etatista örökséget igazították hozzá az új posztindusztriális osztályszerkezethez. Ezekben a jóléti államokban a szociális jogok kevésbé érvényesülnek, a jogok inkább a státuszhoz és osztályhoz kapcsolódnak, az állam célja pedig a státuszkülönbségek fenntartása. Az állam kiszorítja a piacot a jóléti szolgáltatások biztosításának területéről, ezért a magánbiztosítás, béren kívüli juttatások marginálisak. Másrészt, mivel az állam célja a státuszegyenlőtlenség fenntartása, ebből következik, hogy a redisztributív hatás jelentéktelen. A korporatív jóléti államokat tipikusan az egyházak formálják, ezért lényeges a tradicionális családszerkezet konzerválása is. A társadalombiztosításból ki vannak zárva a háztartásbeli feleségek, magas összegű családi pótlékkal támogatják, hogy otthon maradjanak a gyermekekkel (a napközbeni ellátás, a női munkavállalást segítő szolgáltatások alulfejlettek). A szubszidiaritás elve ezekben az államokban azt jelenti, hogy a családok csak akkor kaphatnak segítséget, ha a belső tartalékaik már teljesen kimerültek. A legkisebb rendszertípus a szociáldemokrata (skandináv országok), ahol alapelve a szociális jogok univerzalizmusa. A legmagasabb szinten támogatják az esélyegyenlőséget. Ennek egyrészt az a következménye, hogy a szolgáltatások és juttatások az új középosztály igényeit is kielégítik, másrészt a munkásosztály számára is garantáltak ugyanazok a jogok, mint a felső osztály számára. A dekommodifikáció szintje, illetve az újraelosztás mértéke magas, a biztosítási rendszer univerzális. Az emancipáció a családra is kiterjed, az állam közvetlen felelősséget vállal a gyermekek, idősek és fogyatékossgal élők gondozásában. A gyermekek napközbeni ellátását biztosító szolgáltatások lehetővé teszik a nők számára, hogy munkát válasszák a háztartásban végzett munka helyett (Esping-Andersen, 1990).

A fenti modellt azonban több irányból is érte kritika. Castles és Mitchell (1991) például a rászorultsági elvvel jellemzett liberális jóléti államon belül talált egy negyedik típust, amelyet

radikális jóléti rezsimnek nevezték el (itt az állami újraelosztás csak a legelesettebbekre terjed ki). Leibfried (1992) szintén talált egy negyedik típust, melyet kezdetleges jóléti rezsimnek nevezett, ide sorolva a dél-európai jóléti rendszereket. Ellingsaeter (1998) szerint a szociáldemokrata modell önmagában sem egységes, amelynek történeti okai vannak. Korpi és Palme (1998) szerint az eredeti modell csak leírásra alkalmas, de kevésbé használható, ha magyarázat a célunk. Emellett Esping-Andersen nem foglalkozott a modelljében sem a kelet-európai országok helyével, sem azzal, hogy a jóléti államok folyamatos változáson mennek keresztül, mely változásnak megfigyelhetőek a trendjei, irányai.

De a legtöbb kritika gender szempögből érte az elméletet. Orloff szerint az elméletben használt kategóriák a férfiak standardjait tükrözik. Azonban a jóléti állam mást jelent a nőknek, mint a férfiaknak. Nők esetén például a dekommodifikáció fogalma értelmezhetetlen, hiszen az industrializált országokban a 90-es évekig jóval kisebb arányban vettek részt a munkaerőpiacon, mint a férfiak. Esetükben inkább a munkához való hozzáférésről és az önálló háztartás fenntartásának lehetőségéről érdemes beszélni a jóléti állam hatásainak elemzése kapcsán. (Orloff, 1993)

Ezek a gender szempontú kritikák vezettek el a *családpolitika-típológiák* megszületéséhez is. Lewis (1992) például abból a szempontból vizsgálja a szociálpolitikákat, hogy azok mennyire támogatják a hagyományos férfi-női munkamegosztást (male breadwinner model). A klasszikus „male breadwinner model” jellemzői a következők: a férfi jövedelme elegendő családja fenntartásához; mindkét fél szociális jogai a férfi munkaviszonyához kötődnek; általában a férfi kapja kézhez az államtól érkező anyagi juttatásokat; a férfiak munkavégzése részben a nők otthoni „kiszolgáló” munkája révén válik lehetségessé; az állam nem veszi le a nők válláról a család „függő” tagjairól való gondoskodás terhét, ezzel erősítve meg az egyébként is fennálló patriarchális hatalmi viszonyokat.

Sainsbury (1994, 1996) rámutat arra, hogy a male-breadwinner modell egydimenziós és nem képes megragadni a jóléti rezsimek közti különbségeket. Ehelyett megkülönbözteti a férfi kenyérkeresős és az individuális modellt, amely a szociálpolitika különböző dimenzióin alapszik, mint például hogy a domináns családkép támogatja-e a házasságot és a hagyományos férfi-női munkamegosztást, vagy hogy ki jogosult a juttatásokra (a háztartás vagy az egyén). 5. tábla

5.Táblázat: A családpolitika férfi kenyérkeresős (male breadwinner) és az individuális modelljének főbb jellegzetességei

Dimenzió	„Breadwinner” modell	Individualista modell
Család ideológia	Erőteljes szerep különbségek: Férj= kereső, Feleség= gondozó	Megosztott szerepek Férj = kereső/gondozó, Feleség= kereső/gondozó
Jogosultságok	Különbözőek	Egyformák
A jogosultság alapja	Családfenntartás	Más
A támogatást kinek folyósítják	Háztartásfő	Egyén
A támogatás egysége	Háztartás vagy család	Egyén
A járulékfizetés egysége	Háztartás	Egyén
Adózás	Közös adózás – adókedvezmény az eltartottak után	Elkülönített adózás – egységes adókedvezmények
Foglalkoztatási és bérpolitika	Előnyt nyújt a férfiak számára	Mindkét nemet célozza
A gondozási szférák	Elsősorban privát	Erős állami részvétel
Gondozás	Nem fizetett munka	Van fizetett összetevője

Forrás: Sainsbury 1994: 153.

Korpi (2000) családpolitika tipológiájának központjában kifejezetten a nemek közti esélyegyenlőség áll. A modell kétdimenziós és olyan indikátorokon alapszik, melyek közvetlenül szerepet játszanak az egyenlőtlenségben. A modellben a nemzeti családpolitikák attól függően különböznek-e, hogy a tradicionális vagy a kétkeresős családtípust támogatják. Az állam által nyújtott támogatási formák különböző módon határozzák meg a szülői szerepeket, elvárásokat. Az „általános családtámogatás” (general family support) azt a családtípust tartja fenn, ahol az apa a fő kereső, az anya pedig az otthoni gondozásért, háztartási munkáért felel. A kétkeresős állami transzferek sokkal inkább ösztönzik az anyákat arra, hogy összeegyeztessék a munkát a családdal, illetve az apákat arra, hogy ők is részt vegyenek a család életében. A bevont indikátorok között szerepel a fizetett szülői szabadság, az állam által biztosított kisgyermekellátási lehetőségek és egyéb transzferek (pénzben és adókedvezményben). Ez alapján három ideál-típusú családpolitikai rezsimeket különböztet meg. 1.) A tradicionális családmódellet magas szinten támogató országok: Franciaország, Ausztria, Németország, Belgium. 2) A kétkeresős családmódellet támogató országok: Dánia, Svédország, Norvégia, Finnország. 3) A liberális vagy piac-orientált családpolitikát megvalósító országok: Ausztrália, Nagy-Britannia, Új-Zéland, Kanada, USA, Japán. A módellet magyarázó változóként többváltozós elemzésekben többen is használják (pl.

Ferrarini, 2006, Korpi et al, 2010).

Linda Haas (2003) nevéhez fűződik a gondozásra épülő családpolitika tipológia (care regime) megalkotása. Ez a tipológia a szülői szabadságok (leave policy) rendszere és ennek a nők munkaerőpiaci részvételével való kapcsolata alapján sorolja csoportokba az Európai Unió 15 országát. Négy típust különböztet meg. 1) A privatizált (nem beavatkozó) gondozási modell a dél-európai országokra jellemző, ahol a gondozás mint női és a munkavégzés mint férfi szféra élesen és hagyományosan elkülönül. A szülői szabadságot csak 1998-ban, az Unió ajánlások miatt és csak minimális mértékben (rövid időre, alacsony helyettesítési rátával) vezették be. A nők foglalkoztatottsága alacsony, a női munkanélküliség duplája a férfiakénak. 2) A család-központú gondozási modell Ausztriára, Németországra, Belgiumra, Luxemburgia és Franciaországra jellemző. A családpolitika központjában a termékenység növelése áll, a női foglalkoztatottság mértéke közepes, ugyanakkor létezik a szülői szabadság intézménye (általában három éves, alacsony összegű juttatás), ezen túl Franciaországban a kiterjedt intézményes kisgyermekgondozás is. 3) A piac-orientált gondozási modell jellemzően az Egyesült Királyságban, Írországban és Hollandiában figyelhető meg. Ezekben az országokban sem létezett szülői szabadság az Unió direktívák bevezetése előtt, az intézményes kisgyermekellátást nem támogatja az állam. Ugyanakkor a női foglalkoztatottság szintje magas, főként a részidős foglalkoztatás miatt. 4) Az utolsó, a skandináv országokra jellemző modell (valued care model), ahol mind a munkaerőpiaci részvétel, mind a gondozásban való részvétel esetén cél az egyenlő esélyek biztosítása mindkét szülőnek. Ennek érdekében univerzálisan biztosított a magas minőségű intézményes kisgyermekellátás, létezik a szülői szabadság és a gyermekgondozási szabadság mindkét szülő számára (magas helyettesítési rátával), az apák számára pedig az ún. apa-kvóta.

Haas modelljéhez hasonló logikára épül a szülői szabadságok rendszere alapján tipizáló modell. Ez a modell a munka-családdal kapcsolatos állami intézményrendszert (családpolitikát) három szempont alapján jellemzi. Az első a fizetett és fizetetlen munka családon belüli megosztása, a második az anyaság társadalmi konstrukciója, a harmadik pedig a dolgozó szülők és a jóléti állam közti kulturális dimenzió. Ezek alapján a szerző hat fő típust különít el 19 európai ország adatait elemezve. (Wall, 2007)

6. Táblázat: A szülői szabadságok rendszerére épülő családpolitika modell

Típusok	Szülői szabadság	Intézményes kisgyermekellátás	Anyaság társadalmi konstrukciója	Országok
1. Egy éves szülői szabadság	egy éves, van apa-kvóta	magas igénybevétel, univerzális	kétkeresős, kétgondozós családmodell	Svédország, Dánia, Izland
2. Szülői választást támogató	hosszú (3 éves), rövid apa-kvóta	közepes igénybevétel, univerzális	„másfélkeresős” családmodell	Finnország, Franciaország, Belgium
3. Otthoni gondozás központú	hosszú, rosszul fizetett, nincs apa-kvóta	kevés férőhely	egykeresős-egy gondozós	Németország, Magyarország, Csehország
4. Rövid szülői szabadság, részidős foglalkoztatás	rövid, nem megosztható a szülők között, magas helyettesítési rátával	kevés férőhely (csak a szegény családoknak), piaci alapú	„másfélkeresős”	Hollandia, UK
5. Rövid szülői szabadság, férfi kenyérkereső	rövid, magas helyettesítési rátával	kevés férőhely	férfi kenyérkeresős	Dél-Európa
6. Korai, teljesedős munkaerő-piaci visszatérést támogató	rövid, magas helyettesítési rátával	közepes elérhetőség	kétkeresős	Portugália

(Wall, 2007. alapján)

A *familializmus* elmélet¹⁸ abból a szempontból osztályozza a jóléti rezsimeket, hogy az állam, piac, család viszonylatában hogyan szerveződik meg a gyermekekről, az idősekről és a fogyatékkal élőkről való gondoskodás. A familialista családpolitika a család kötelességének tartja a gondozást és erősíti a családtagok közti függőséget, fenntartja a tradicionális szerepmegosztást, míg a defamilialista politikák igyekeznek levenni a gondozási terheket a családtagok, azaz elsősorban a nők válláról. Az elmélet négy ideáltipikus modellt különít el: 1) *explicit familializmus*: az állam erősíti a családi gondozást, melynek nincs alternatívája, pl. Németország, Ausztria, Luxemburg. 2) *választható familializmus*: vannak szolgáltatások, gondozást támogató policyk; a gondozást

¹⁸ A familizmus egyrészt egy ideológiát, másrészt egy társadalmi állapotot is takar. Ideológiaként a familizmust „családcentrikusság”-ként lehet fordítani és nem jelent mást, mint hogy az egyén elsősorban a családjától várhat, remélhet bármilyen segítséget (mert az állam ezt nem vállalja fel). A familizmus mint társadalmi állapot ezzel szemben egy alacsony szintű társadalmi tőkével jellemezhető állapot, pontosabban az az állapot, amikor a társadalmi kapcsolatokban az ún. erős kötések dominálnak. (vö. Dupcsik-Tóth, 2008)

támogatják, de lehet szolgáltatásokat is igénybe venni. A család gondozáshoz való joga ugyanakkor nem azonos azzal, hogy a család kötelessége a gondozás (pl. Belgium, Dánia, Franciaország). 3) *implicit familizmus*: nincsenek szolgáltatások, se pénzübeli családtámogatások, pl. Görögország, Portugália, Spanyolország. 4) *de-familizáció*: szolgáltatások vannak, az otthoni gondozás nem támogatott – ez utóbbira nincs példaország (Leitner, 2003).

Leitner tipológiájából kimaradtak a Közép-Európai országok, ezt a hiányosságot pótolja a *re-familizációs* elmélet (Saxonberg- Sirovatka, 2007). Elméletük szerint Csehországban (illetve a többi posztiszocialista országban) a rendszerváltás után ún. re-familizációs politika indult el, amelynek lényege, hogy az állam a szocialista kétkeresős- egygondozós modell után- részben gazdasági, részben ideológiai okokból- visszatér egy konzervatív, a tradicionális szerepeket támogató politikához (hosszú, rosszul fizetett gyermekgondozási szabadság, a napközbeni kisgyermekellátás leépítése stb). Ugyanakkor ez a politika nem tükrözte a nők elvárásait, mivel a re-familizációs törekvések hatására nem a munkaerő-piacról vonultak ki, hanem a reprodukív piacról (a női foglalkoztatási ráta magas maradt, a fertilitás extrém alacsony szintre csökkent).

A gondozási rezsimeket szélesebb szempontrendszerrel hasonlítja össze Bettio és Plantenga (2004). Nemzetközi összehasonlító tanulmányukban nem csak az állami, hanem az informális gondozást is vizsgálják, illetve a kisgyermekgondozás mellett az idősek gondozását is. Öt klasztert különítenek el. A klasztereket csak számozzák: az elsőbe azok az országok tartoznak, ahol az állam az összes gondozással kapcsolatos feladatot a családokra, azon belül is a nőkre hárítja. A szolgáltatásokkal szemben inkább a pénzübeli ellátásokat részesíti az állam előnyben, és az újraelosztás az időseknek kedvez a kisgyermekkel szemben. Tipikusan a dél-európai országok tartoznak ebbe a körbe (Portugália kivételével). A második klaszterbe tartozó országokban szintén fontos az informális gondozás, azonban más a megközelítés a kisgyermek és az idősek gondozása esetén. Míg az előbbinél a privát szféra által nyújtott szolgáltatások a jellemzőek, addig az idősek esetén az állami szolgáltatások. Ez a helyzet az Egyesült Királyságban és Hollandiában. A harmadik klaszterbe Ausztria és Németország tartozik. Itt jellemzően szintén a családokra hárul a családtagok gondozása, ugyanakkor az állam pénzübeli transzferekkel segíti ezt. Belgiumban és Franciaországban egyre nagyobb mértékben biztosítja az állam az intézményes gondozást mind a kisgyermek, mind az idősek esetén. Az utolsó klaszterbe kerültek a skandináv országok, ahol az intézményes ellátás mind a kisgyermek, mind az idősek számára univerzálisan elérhető, a családok informális gondozási szerepe minimális.

Thévenon (2011) az OECD országok családpolitikáit vizsgálva főkomponens elemzéssel öt klasztert hoz létre. Az elsőben tartoznak azok az országok, melyek folyamatos, magas színvonalú támogatást nyújtanak a 3 év alatti kisgyermeket nevelő dolgozó szülőknek (ezek a skandináv országok). A másodikba azok tartoznak, amelyek magas összegű pénzbeli ellátást nyújtanak, de kevésbé ösztönzik a kétkeresős családmoddelt (Franciaország, Németország, Luxemburg, Belgium). A harmadik klaszterbe tartoznak az angolszász országok, melyek rövid idejű szülői szabadságot biztosítanak, a támogatások főként az alacsony jövedelmű családoknak elérhetőek. A negyedik klaszterbe sorolt országok esetén nincs vagy alulfejlett a családpolitika (ide tartoznak a déli országok mellett Japán, Korea, Lengyelország, Portugália). Míg az 5. klaszterbe két Kelet-Európai ország került: Csehország és Magyarország, mivel ezekben az országokban hosszú, rosszul fizetett a szülői szabadság, és kevés az intézményes férőhely a kisgyermek számára. (vö. melléklet)

A fent bemutatott modellek közös tulajdonsága a statikusság, mivel időben nem képesek kezelni a rendszerszintű változásokat. Ezt küszöböli ki Pfau-Effinger modellje (Pfau-Effinger, 2010). Az ő osztályozási rendszere három típust különít el: az elsőbe tartoznak azok a családpolitikák, melyek a női foglalkoztatást a férfi-kenyérkereső modell kontextusában próbálják kezelni. Erre a típusra jellemző, hogy az állam a gyermek 3-6 éves kora között kiterjedt ellátást biztosít, de a 3 év alatti gyerekek esetén ez szerény mértékű. A szülői szabadság korlátozott mértékű és az apáknak nem jár külön szabadság (apa-kvóta). A második típusba tartozó családpolitikák a női esélyegyenlőséget a kiterjedt állami kisgyermekgondozó rendszer révén biztosítják. Ebben a típusban a szülőknek univerzálisan rendelkezésre áll állami kisgyermekellátás, ugyanakkor a szülői szabadság nem általánosan elterjedt és nincs külön apa-kvóta. A harmadik típus többféle választást tesz lehetővé a kisgyermekes szülők számára, ezen belül megkülönböztethető a nemeket elkülönítő és a nemeket egyenlően kezelő családpolitikai gyakorlat (a kettő közti különbség az apák számára biztosított szülői szabadság, amely az első esetben nem létezik). A családpolitikák intézményi útfüggése és/vagy változása pedig szintén három dimenzióban fogható meg: a szintek változásában, az eszközök változásában, illetve a célok változásában. Intézményi szintű változásnak azonban csak ez utóbbi nevezhető. Ezen elméleti keret alapján három ország (Finnország, Németország és Spanyolország) gyakorlatának történeti elemzésére kerül sor a 1990-es években, illetve napjainkban. Finnország gyakorlatára a változatlanság jellemző, mivel a finn családpolitika a 60-as évek óta elsősorban a nemek közötti egyenlőség megteremtését szolgálja. A német példa sokáig a konzervatív jóléti rezsim mintapéldája volt, azaz a férfi kenyérkereső modellt támogatta. 2006-ban radikálisan változott a helyzet: a kormányzat célul tűzte ki a

napközbeni kisgyermekellátás nagyarányú fejlesztését, megemelte a szülői szabadság idejére járó pénzbeli támogatásokat. Ezzel Németország átkerült a többféle választást lehetővé tevő, nemek közti esélyegyenlőséget támogató családpolitikák közé. Spanyolországban szintén változások történtek, ha nem is ilyen radikálisak. A spanyol gyakorlatból sokáig hiányzott a családok bármilyen állami támogatása egészen a 90-es évekig. Mivel a spanyol családok ebben az időben még kiterjedtek voltak, 3-4 felnőtt taggal, így a családi szolidaritás képes volt biztosítani a gyermekek és idősek gondozását. A 2000-es évek elején azonban megváltozott a helyzet: azóta a női foglalkoztatás növelése állami célként fogalmazódik meg. A családpolitikában pedig (reflektálva a foglalkoztatáspolitikára) megjelent a közfinanszírozott kisgyermekellátás biztosítása, ugyanakkor a fizetett szülői szabadság továbbra sem létezik (az anyák 2 hónapig maradhatnak otthon a kisgyermekkel). Emiatt mondhatjuk, hogy a spanyol családpolitika támogatja a női foglalkoztatást, de csak a férfi kenyérkereső modellen belül. (Pfau-Effinger, 2010)

A családpolitika tipológiák megalkotásának célja azonban nem egyszerűen a különböző nemzetállamok besorolása, jellemzőik, változásaik rögzítése, hanem sokkal inkább a modellek tesztelése a korábban felsorolt célok teljesülése szempontjából, azaz a modellek hatásvizsgálata. A demográfiai szakirodalomban népszerű téma a családpolitikai intézkedések hatásának elemzése a termékenységre (pl. Gauthier, 2001, magyarul Gábos András, a KSH NKI tanulmányai, a Demográfia folyóirat recenziói, az OECD kiadványai), a közgazdászok egyre többet foglalkoznak a családpolitika és a női foglalkoztatás közti kapcsolattal (pl. Scharle, 2007, Bálint-Köllő, 2008), míg a gyermekpszichológusokat a gyermekek fejlődésére gyakorolt hatások érdeklik (pl. Surányi-Danis-Herczog, 2010), a szociálpolitikusokat pedig a családpolitika és a szegénység közti kapcsolatok (pl. Darvas, 2000). Mivel ezeknek a területeknek egyenként is hatalmas a szakirodalma, ezért a legfrissebb nemzetközi szakirodalomból itt most csak azokat a többváltozós elemzéseket mutatjuk be röviden, ahol magyarázó változóként szerepelnek a családpolitika tipológiák.

A már idézett Bettio és Plantenga tanulmánya a bemutatott rezsimek hatását is megvizsgálja a női foglalkoztatásra, a szegénységre, a termékenységre és az intergenerációs kapcsolatokra. A női foglalkoztatás, szegénység, termékenység szempontjából a skandináv országok által képviselt gondozási rezsimek teljesít a legjobban, de az intergenerációs kapcsolatok ezekben az országokban kevésbé intenzívek, mint pl. a dél-európaiakban. Az idősödés, csökkenő termékenység és növekvő női foglalkoztatottság feltételei között a szerzők a gondozási modellek közeledését jósolják. Ez a kisgyermekgondozásban az intézményes gondozás erősödését, míg az

idősellátásban az otthonközeli, professzionális gondozás erősödését jelenti (Bettio & Plantenga, 2004, 108).

Thévenon (2011) szintén többváltozós elemzéssel vizsgálja az általa főkomponens-elemzéssel létrehozott jóléti rezsimeket az OECD országokban. A többváltozós modell függő változói ebben az esetben a termékenység, a szegénység és a női foglalkoztatás. A szegénységi ráta az angolszász országokban a legmagasabb. A női foglalkoztatás szintje a skandináv országokban a legmagasabb (kétkeresős családmmodell), utánuk következnek az angolszász országok (másfélkeresős családmmodell), végül a Dél-Európai és Kelet-Európai országok (egykeresős családmmodell). A kontinentális országok minden szempontból középen helyezkednek el, de ezekben az országokban történtek az utóbbi időben a legnagyobb változások is, melyek a kétkeresős modell felé indították el az intézményrendszereket. A három vizsgált szempontból a legjobban teljesítő modell a skandináv. Ha csak a termékenységet és a női foglalkoztatást nézzük, akkor az angolszász modell kerül hatékonyságban a második helyre.

Az idősek és a kisgyermek gondozását ma még a posztindusztriális társadalmakban is leggyakrabban a családok biztosítják. Ugyanakkor növekszik az állami és a privát férőhelyek száma is (pl. Fink, 2004, Hochschild, 1995). A formális gondozás szintje országonként eltérő képet mutat. A skandináv országokban és Olaszországban a kisgyermek- és az idősellátás is állami feladat, míg Nagy-Britanniában az idősellátás inkább állami, míg a kisgyermek ellátását a privát szféra biztosítja (Leira-Saraceno, 2002). A legtöbb országban az állami és a család által nyújtott gondozás kombinációja jellemző, ezt nevezik a gondozás kevert gazdaságának (Daly - Lewis, 2000)

A családon belüli transzferek és a jóléti állam által nyújtott szolgáltatások és ellátások kapcsolatára vonatkozóan a szakirodalomban két hipotézis fogalmazódik meg. Az egyik a *helyettesítő* vagy *kiszorító hipotézis*, mely szerint a jóléti állam helyettesíti a családot, azaz minél több a jóléti szolgáltatás, annál kevesebb a családon belüli transzferek gyakorisága, mennyisége. A *kiegészítő hipotézis* ezzel szemben azt állítja, hogy a jóléti állam nem szorítja ki a családi transzfereket, hanem kiegészíti azokat, funkcionálisan kettéválik a családi és az állami szolgáltatás. Empirikus kutatások az utóbbi elmélet mellett találtak bizonyítékot (pl. Haberkern & Szydlik, 2010, Kohli et al, 2000). De ilyen például a már többször idézett SHARE adataira épülő egyik elemzés is, mely az időtranszferrel, azon belül is a segítséggel (a segítség a segítség nyújtójának jellemzőitől függ, rendszertelen támogatás) és a gondozással (a gondozás a gondozott jellemzőitől függ, rendszeres

és intenzív) foglalkozik a jóléti rezsimekkel összefüggésben. A szerzők megállapítják, hogy a jóléti rezsimek típusa meghatározó a nyújtott segítség és gondozás mennyiségét és arányát illetően. Azokban az országokban, ahol fejlett a jóléti állam (=az állam leveszi az intenzív gondozás terheit a családról) a családtagok sokkal gyakrabban nyújtanak olyan nem intenzív segítséget, amely az állami segítséget *önkéntesen kiegészíti*, míg a maternalista jóléti rezsimeket fenntartó államokban a családok (ezen belül elsősorban a nők) sokkal gyakrabban vesznek részt *kötelességként* a rendszeres, intenzív gondozásban (Igel et al, 2009, Brandt, 2011.). Nem nehéz felfedezni, hogy a motivációs elméletek és a jóléti rezsimekről szóló elméletek között is feltételezhető összefüggés. Eszerint az alulfejlett jóléti államokban inkább a csere, reciprocitás határozza meg a transzferallokációt.

Összegző megállapításként elmondható, hogy mint ahogy a családtípusoknak, a családpolitikáknak, családpolitika kutatásoknak is megfigyelhető egy evolúciója. Míg az ipari társadalom kialakulásakor az egykeresős-egygondozós (male breadwinner) családtípus és ezt fenntartó családpolitika volt általános, ma már egyre több országban a másfél-, kétkeresős, az egyéni választási lehetőségeket elismerő, partnerségre épülő családkép válik egyre inkább elfogadottá és kívánatossá. A családpolitikák evolúciója azt mutatja, hogy a modellek, intézményrendszerek az Európai Unió országaiban közelednek egymáshoz. Ez a közeledés szintén a kétkeresős- (másfél) kétgondozós családtípust preferáló állami intézményrendszer kialakulásának irányába mutat (Sigle-Rushton, 2004). Emellett a modellek hatásvizsgálata is azt mutatja, hogy a családpolitika közpolitikai céljainak elérése is a kétkeresős-kétgondozós modell esetén a legsikeresebb. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a jóléti állam az intézményrendszeren keresztül képes konzerválni is az ipari társadalomra jellemző egyenlőtlenségeket, melynek a negatív társadalmi következményeire többen is felhívják a figyelmet. A nemek gazdasági függetlensége nem történhet meg sem a nukleáris család hagyományos szereposztásának keretei között, sem a hivatás, a szociális jogok, a várostervezés, az iskolák, stb. egyenlőtlenségekre épülő, azokat konzerváló intézményes struktúráiban. Az intézményi szinten nem kezelt problémák (pl. napközbeni kisgyermek-ellátási, idősgondozási lehetőségek, gyermekvédelmi rendszer hiánya) a magánszféra kapcsolati konfliktusait váltják ki, illetve új egyenlőtlenségeket hoznak létre (vö. Beck: 2003, Beck & Beck-Gernsheim, 2002, Neyer-Andersson, 2008). 2009-ben már maga Esping-Andersen is a női szerepek forradalmának befejezetlenségéről, illetve ennek a következményeiről írt. Az Incomplete Revolution: Adapting Welfare States to Women's New Roles című könyvének a fő megállapítása, hogy a mindeddig befejezetlen, női szerepeket érintő forradalom súlyos egyensúlytalanságokat okoz a jóléti társadalmakban. A befejezetlen szerepforradalom új egyenlőtlenségek előfutára, amelyet sem a

családok, sem a piacok nem tudnak kezelni, csak a jóléti állam intézményrendszere. Azokban a társadalmakban, társadalmi rétegekben, ahol a nemek közti egyenlőséget nem biztosítják, a családokban nem alakul át a munkamegosztás, ott csökkenni fog a termékenység, bomlékonyabbak lesznek a házasságok, az egyenlőtlenségek már a gyermekek születésekor megjelennek (elmarad a humán tőke beruházás, amit már később sokkal költségesebb pótolni), illetve a nők idős kori szegénysége szintén ennek az elmaradt szerepforradalomnak a következménye.

Láttuk, hogy fejlődésen mentek keresztül a jóléti állammal kapcsolatos megközelítések is. Míg kezdetben egyáltalán nem foglalkoztak a kutatók a jóléti állam gender dimenziójával, mára ez lett a szociálpolitika mainstreamje. Míg a korai modellek deduktívak, statikusak, leíróak voltak, a legújabbak már (köszönhetően az adatgyűjtések rendszeressé válásának is) empirikusan, több dimenzióban és változásában is képesek megfogni és értékelhetővé tenni a családpolitikákat és ezek társadalmi hatásait.

II.3.4.1. A családpolitika változása Magyarországon

Mivel a magyar adatokon nyugvó empirikus kutatás során a nagyszülői generációk gyermekgondozással kapcsolatos viselkedését, nézeteit külön szeretném vizsgálni a jóléti állammal kapcsolatos intézményi kontextusban, ezért célszerű bemutatni azokat a fontosabb szociálpolitikai intézkedéseket, ellátásokat, melyek befolyással lehettek a gyermekgondozással kapcsolatos egyéni viselkedésre.

Szociálpolitika Magyarországon a II. világháború előtt

A magyar szociálpolitika kezdetei az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttéig (1867) nyúlnak vissza. Az Ausztriával való kölcsönös függőség és Németország közelsége tette lehetővé, hogy Magyarországon viszonylag korán bevezetésére került bismarcki típusú társadalombiztosítási rendszer. A századfordulós éveket egyrészt gazdasági fellendülés, a kapitalista gazdaság megszilárdulása, másrészt a társadalmi feszültségek felerősödése jellemezte. Ez utóbbiból fontos kiemelni az ipari munkásság mozgalmainak erősödését, mely egészségbiztosítási jogszabályok megszületéséhez is vezetett.

Ami a gyermekgondozással kapcsolatos ellátásokat illeti, az első bismarcki típusú

jogszabályunkban¹⁹ 1891-től szerepel az anyák védelme. Ez a munkavállaló, biztosított nők számára maximum 20 hétig ingyenes orvosi segítséget tett elérhetővé, illetve négy hétig gyermekágyi segélyt biztosított. A jogszabály azonban nem vonatkozott pl. a mezőgazdasági munkásságra, így 1906- ra is csak kb. a lakosság 3%-a volt ilyen módon biztosítva. (Ferge, 1986)

A családi pótlék rendszerét az 1912. évi XXXV. tc. vezette be. A törvény a közalkalmazottak számára biztosította ezt az ellátást, a gyermek 21, illetve 16 éves koráig (attól függően, hogy a közalkalmazottak mely csoportjába tartozott a jogosult.) A családi pótlék összege függött a gyermekszámtól, azaz három gyermekig nőtt, de háromnál több gyermek esetén már ugyanakkora összeg járt, mint 3 gyermek esetén.

Az 1927. évi XXI. Tc. a betegség és balesetbiztosításról, öregség, rokkantság, árvaság esetén való kötelező biztosításról már összesen 24 hét szülési szabadságról rendelkezett. A törvény értelmében a biztosított anyának 6 hét terhességi segély járt a szülés előtt, 6 hét gyermekágyi segély a szülés után. A segély összege azonos volt a korábbi bér 100%-ával. Ezen felül igénybe lehetett venni további 12 hét szoptatási segélyt is, ennek a napi összege maximálva volt. A szülési szabadság rendszere a biztosított férjek feleségeire is ki volt terjesztve, de alacsonyabb összeggel. Másrészt ez a jogszabály a hazai nyugdíjrendszer kiépítésének első lépése is volt (a nyugdíjkifizetés ekkor még várományfedezeti rendszerre épült), mely az első nyugdíjak kifizetését 1939-re irányozta elő.

Miután az első világháború után megszűnt az Monarchia és Magyarország jelentős területi veszteséget szenvedett el, ez hosszú távon rányomta a bélyegét a magyar családpolitika alakulására. A legfontosabb következmény a népesedéspolitikai célzottság megjelenése a kormányzati intézkedések között (Tárkányi, 1998). A II. Világháború kitörése előtti utolsó fontos intézkedés az 1938. évi XXXVI. Tv a családi pótlék kiterjesztéséről. Ennek értelmében családi pótlékra a legalább 20 főt foglalkoztató ipari és kereskedelmi cégek fizikai dolgozói is jogosulttá váltak. Ez a családi munkabérnek is nevezett juttatás azonban más logika mentén működött, mint a közalkalmazottaké, és jóval alacsonyabb is volt az összege annál.

Áttérve a családpolitikai szolgáltatásokra, az első óvodákat szabályozó törvény az 1891. évi XV. Tc. Ez a jogszabály óvodák létesítésére kötelezte azokat a városokat és községeket, melyek

¹⁹ 1891. évi XIV. Törvénycikk az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről

területén legalább 40 olyan gyermek élt, akiknek a felügyeletét a szülők nem tudták biztosítani. Az óvodák száma 1938-ban elérte az 1100-at, így a 3-6 éves gyermekek 26%-a (112000 fő) számára volt elérhető az ellátás (OECD, 2004, 14-16). Bölcsődéből ugyanebben az évben csupán 37 volt országosan, 1000 férőhellyel (Statistikai évkönyv, 1938). A két ellátástípusnak alapvetően más volt a célja a 30-as években: míg az óvodák az oktatási rendszerbe integrálódtak és nemzeti célokat (magyarosítás) is szolgáltak a kor ideológiájának megfelelően (Szikra, 2011), addig a bölcsődék, melyek 1945 előtt jellemzően egyesületi formában működtek “csupán” a rászoruló, dolgozó anyák gyermekeinek őrzését tűzték ki célul (Vokony, 2002)

Az 1940. évi XXIII. Tv. hozta létre az Országos Nép-és Családvédelmi Alapot, és ezzel a korszak legfontosabb szociálpolitikai programját. Az ONCSA az Esztergár Lajos nevéhez fűződő ún. produktív szociálpolitika megvalósításának eszköze volt. A produktív szociálpolitika a segélyezéssel szemben a szegény (elsősorban mezőgazdasággal foglalkozó, minimum 4 gyermeket nevelő) családok munkához, megélhetéshez juttatását tűzte ki célul, de volt mögötte népesedéspolitikai szándék is, mivel a népesség fogyása, az “egykezés” Trianon óta foglalkoztatta a kormányt (Ferge, 1986). A juttatásokat kölcsönként nyújtotta a program, amit vissza kellett fizetni munkában, pénzben, vagy természetben. Összességében 84 000 család részesült valamilyen juttatásban 1943 végéig (házépítési kölcsön, állatjuttatás). Ugyanakkor ez a program erősen összefonódott faji kérdésekkel is: “A családpolitikai elképzelések ugyanis ebben az időszakban elsősorban mint “nemzetvédelmi” feladatok kerültek terítékre, amelyeknek legalább annyira céljuk volt (...) a magyar faj védelme és megerősítése, mint a szegény családok gondjain való segítség.” (Szikra, 2008: 53)

A II. Világháborútól a rendszerváltásig

A szociálpolitika-történettel foglalkozó szakirodalom alapján négy szakaszra osztható a vizsgált időszak.

1. *A koalíciós évek: 1945-48.* A II. Világháború után átalakult, elindult az önállósodás irányába a szociálpolitika intézményrendszere. A biztosítási rendszer ugyanakkor a 40-es évek második felében még a Horthy-korszak jogszabályai szerint működött. Kisebbségi változás volt, hogy 1945-ben a betegségi biztosítást kiterjesztették a mezőgazdasági munkásságra, illetve hogy családi pótlékot azok is kaphattak, akik legalább 10 fős üzemben dolgoztak (1946-tól a jogosultság valamennyi állami dolgozóra kiterjedt). A szociálpolitikai kiadások szintje alacsony maradt: a GDP 4-5%-át érte el 1945 és 50 között. 1948 októberétől kezdődött el az önálló alapok,

pénztárak, biztosítók felszámolása. A feladataikat az Országos Társadalombiztosítási Intézet vette át. (Valuch, 2001)

2. *A fordulat éve után: 1949-52.* A fordulat éve után az önálló szociálpolitika megszűnt, mert a hivatalos ideológia szerint a politika minden eleme tartalmaz szociális vonásokat. 1950-ben megszűnt a Népjóléti Minisztérium, az alá tartozó összes szervezet, illetve megszűntek a civil szervezetek. A továbbiakban a szociálpolitika a társadalombiztosításra és a munkavédelemre szűkölt. Társadalombiztosítási kiadásra 1950-ben a nemzeti jövedelem kb. 5%-át fordította az állam -ez kb. ugyanaz, mint 1938-ban (Ferge,1986,158). Ami a biztosítottak létszámát illeti, ebben fokozatos növekedés volt megfigyelhető. Míg 1938-ban 2,8 millió fő volt biztosított, 1950-ben már 4,4 millió, de ez azt is jelentette, hogy kb. 5 millió állampolgárnak – a parasztság nagy része- nem volt biztosítása (Ferge, 1986, 161). A parasztságot másodrendű állampolgároknak kezelték: az idősek ellátatlanok maradtak (nem volt nyugdíjrendszer), ki voltak zárva az ingyenes egészségügyi ellátásból. A parasztság nem volt jogosult családi pótlékra sem, a szövetkezeti tagok is csak 1953-tól váltak rá jogosulttá. Családi pótlék 1953-tól 1966-ig a szövetkezeti tagoknak csak a harmadik gyermektől járt, összege alacsonyabb volt, mint a munkás családoké²⁰.

A társadalombiztosítás kezelésében lévő szakorvosi rendelőintézeteket 1950-ben államosították. 1950-ben jött létre az Egészségügyi Minisztérium, illetve az egységes körzeti orvosi rendszer. 1956 januárjában léptek életbe az új, egységes betegségbiztosítási rendeletek (A munkavállalók a jövedelmük 3%-át voltak kötelesek befizetni járulékként. Ennek fejében részesülhettek beteg-és balesetbiztosításban, öregségi nyugellátásban- ehhez minimum 10 év szolgálati idő kellett-, illetve juthattak hozzá kedvezményes térítési díj mellett a gyógyszerekhez.) (Valuch, 2001)

1953-ban, a sztálinizmus nyomására születtek meg az első jelentősebb népességszabályozó intézkedések (Inglot, 2011). A fizetett szülési szabadság időtartama 20 hétre nőtt, emellett valamennyi újszülött csecsemőkelengyét kapott (természetben nyújtott anyasági segély). Ugyanakkor a szakszervezetek szerepe jelentős maradt a családok támogatásában: sok esetben ők adtak pénzt gyermekcipőre, iskolaszerre, tüzelőszállításra, babakelengyére (Ferge, 1986, 163) Emellett az állam negatív ösztönzőket is bevetett a születésszám növelésére: ilyen volt a gyermektelenségi adó (20 évet betöltött, önálló keresettel rendelkező személyekre vonatkozott, a

²⁰ (6/1953. (II.8) MT sz. rendelet

jövedelem 4%-át tette ki), illetve az abortusz tiltása is²¹ (ez utóbbi két intézkedést 1956-ban törölték el).

3. *A forradalom utáni konszolidáció: 1956-77.* A forradalom leverése után az életszínvonal emelés a Kádár-rendszer legitimációjának legfontosabb eszközévé vált. 1957-től javultak az életkörülmények, a gazdaság talpra állt, a szociális kiadások folyamatosan emelkedtek. 1960-ra a szociális kiadások aránya meghaladta az éves nemzeti jövedelem 10%-át, 1980-ra 18%-át. Ugyanakkor a szociális transzferjövedelmek aránya is fokozatosan nőtt a lakosság jövedelmében: 1960-as 20%-ról 1965-re 33%-ra. 1975. évi II. Tv értelmében minden munkaviszonnyal rendelkező állampolgárra kiterjesztették a kötelező társadalombiztosítást (nyugellátás, balesetbiztosítás, anyasági ellátás, családi pótlék, baleseti ellátás). De egységes szociálpolitikai rendszerről továbbra sem beszélhetünk, mivel az intézkedések nem illeszkedtek jóléti állami keretekbe. Ferge Zsuzsa ezt az időszakot a „spontánul burjánzó szociálpolitika” kifejezéssel illeti, mivel a szociálpolitika viszonya a gazdasághoz, a gazdaság fejlődéséhez nem volt tisztázott (Ferge, 1986, 171).

A családpolitikai intézkedések közül kiemelkedik a gyermekgondozási segély (gyes) 1967-es bevezetése. A gyes bevezetése szorosan összekapcsolódott népesedéspolitikai és gazdaságpolitikai kérdésekkel. Egyrészt az 1950-es évek végén kezdődő születésszám csökkenés 1962-re elért egy mélypontot ($TTR=1,79$), másrészt a gazdaságfejlődés lelassult (a korábbi extenzív gazdasági növekedésről az intenzív gazdasági növekedésre való áttérés lett a cél, vagyis kevesebb alacsonyan képzett munkavállalóra volt szükség). Emellett sem a kisgyermekellátás férőhelyeinek mennyisége, sem a minősége nem volt kielégítő. Így több oldalról is indokoltnak tűnt a kisgyermekes anyák kivonása a munkaerőpiacról. Ehhez a megfelelő ideológiát a kor pszichológusai szolgáltatták az ún. kötődésmérettel (a gyes bevezetésének körülményeihez: Inglot, 2011). A gyes igénybe venni a gyermek 2,5 éves koráig lehetett, előzetes munkaviszonyhoz kötött, alacsony összegű ellátás volt, így főként az alacsonyan képzett anyákat célozta meg. Az ellátási igénybe vevők aránya gyorsan nőtt: míg 1969-ben 143800-an, 1977-ben már több mint 290 000-en vették igénybe. (KSH, Statisztikai évkönyv, 1978).

4. *1978-tól a -rendszer-váltásig: az eladósodás időszaka.* Ebben az időszakban a nemzeti jövedelem

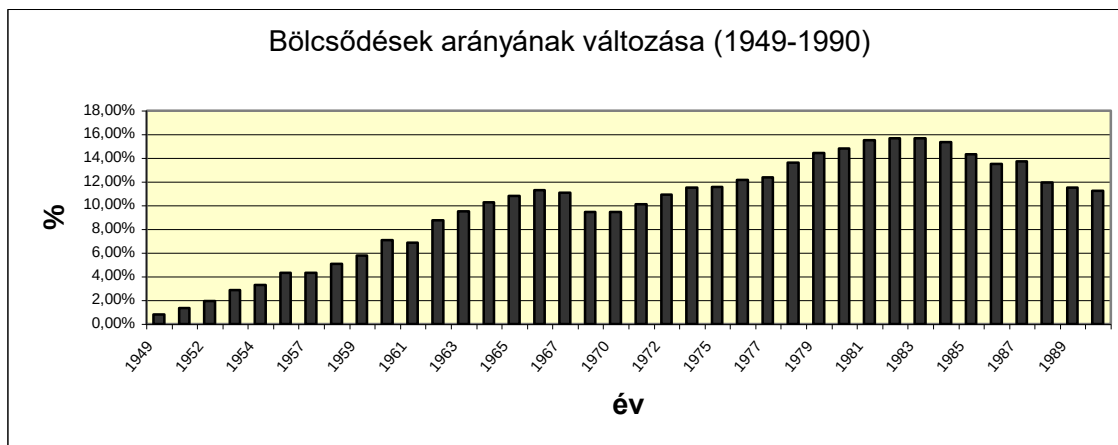
²¹ 8100-9/1953. Eü.M. Számú utasítás a terhesség megszakításának szabályozása tárgyában

növekedése tovább lassult, a külföldi eladósodás terhei nőttek, a lakosság fogyasztását különböző intézkedésekkel visszafogták, a közösségi célú létesítmények létrehozásának terheit visszahárították a helyi közösségekre (pl. óvodaépítések) (Ferge, 1986).

Ebben az időszakban egy új ellátás is bevezetésre került. Mivel a gyēs termékenységi hatása rövidtávú volt, és mivel minden társadalmi rétegben szerették volna növelni a fertilitást, így 1985-ben bevezették a magasan képzett nőket célzó gyermekgondozási díjat (gyed). A bevezetés évében a gyermek 1 éves koráig járt. Az az anya volt jogosult rá, aki a szülést megelőző egy évben legalább 270 biztosított nappal rendelkezett. Összege és kiszámítási módja megegyezett a táppénzével.

A bölcsődei férőhelyek száma több mint 70 000 férőhellyel 1983-ban érte el a csúcspontot, ekkor a bölcsődés korúakon (0-3 év) belül a beíratott gyermekek aránya 15% volt ((2. ábra). De a beíratott gyermekek abszolút száma 1979-től folyamatosan csökkent. Az óvodába beíratottak aránya a bölcsődésekkel szemben már 1976-ban elérte a 80%-ot.

3. Ábra. Bölcsődés korúak hány százaléka járt bölcsődébe (1949-1990)

Forrás: KSH Statisztikai évkönyvek alapján saját szerkesztés

A rendszerváltástól a 2000-es évek elejéig

Az alábbiakban kormányzati ciklusonként mutatjuk be 2004-ig bezárólag a fontosabb jogszabályi változásokat.

A szakemberek véleménye szerint a magyar családtámogatási rendszer²² a rendszerváltás előtt érte el fejlődésének csúcspontját, hiszen „...működött a gyese, a gyed rendszere, maximális kiterjedését érte el a családi pótlék” (Gábos 2005. 90.), másrészt megállapítható, hogy „a magyar családtámogatási rendszer 1990-ben európai viszonylatban az élen állt mind a GDP-hez viszonyított arányát, mind pedig a szociális kiadásokon belül elfoglalt helyét tekintve” (Gábos – Tóth 2001:125) Ugyanakkor a hatékonyságát tekintve ez nem állapítható meg.

Az anyasági ellátások, szülői szabadságok biztosított jogviszonyhoz kötődtek (anyasági segély, terhességi-gyermekágyi segély, gyermekgondozási díj, gyermekgondozási segély), míg a családi pótlék 1990-ben alanyi jogú lett. Az ellátások célja annak demonstrálása volt, hogy az állam a társadalombiztosítási juttatásokon keresztül következetes nő-, család- és gyermekvédelmi politikát folytat. Ennek elemei a következők:

- (1) Anyasági segély: jogosultsági feltétele a legalább egyszeri orvosi vizsgálaton való részvétel, minimálisan 180 nap biztosított viszony. Egyszeri juttatásként volt igénybe vehető.
- (2) Terhességi-gyermekágyi segély (tes): a szülést megelőzően 180 nap biztosított viszony megléte kellett az igényléshez, az összege ez esetben a napi átlagkereset 65%-a, 270 napos biztosított viszonynál teljes összege. A szülési szabadság idejére járt (24 hét).
- (3) Gyermekgondozási díj (gyed): a gyermek kétéves koráig annak a biztosítottnak járt, aki terhességi-gyermekágyi segélyben részesült, vagy ennek hiányában rendelkezett a terhességi-gyermekágyi segélyhez szükséges jogosultsági feltételekkel. A gyermek 1 éves koráig csak az anya (egyedülálló apa) volt jogosult rá. Összege a napi átlagkereset minimálisan 65, maximálisan 75%-a lehetett (a biztosított napok számától függően: 180 vagy 270 nap).
- (4) Gyermekgondozási segély (gyes): a gyed megszűnése után, a gyermek 3 éves koráig (tartósan beteg gyermek esetén 10 éves koráig) járt. Fix összege nőtt a gyerekek számának növekedésével. Az ellátás biztosított viszonyhoz kötődött.

²² 1975. évi II. tv. a társadalombiztosításról; a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény módosításáról (1990. jan.1-jétől lép hatályba); 1990. évi XXV. törvény a családi pótlékról; 88/1989. (VII. 31.) MT rendelet (gyes); 1987. évi VI. tv., illetve 1989. évi XLV. tv. (adó).

- (5) Családi pótlék: célja a gyermeknevelés költségeihez való állami hozzájárulás, alanyi jogon járt, a gyermek 20 éves koráig, ha még akkor is tanul, illetve ha fogyatékos. Differenciálás gyermekszám és a nevelők száma alapján volt (egyedülállónak magasabb összegű családi pótlék járt). A költségvetés finanszírozta.
- (6) Családi adókedvezmény: az adó alapjául szolgáló jövedelem csökkenthető volt gyermekenként 1000 Ft-tal (legalább 3, illetve egyedülállóknál 2 gyerek esetén, vagy súlyosan fogyatékos gyermek nevelésénél. A kedvezmény a gyermek 14 éves koráig járt.

Az Antall-kormány legfontosabb feladata a rendszerváltás végrehajtása volt, mind a politikában, mind a gazdaságban. A kormányprogram elválasztotta egymástól a család- és a szociálpolitikát. A szociális piacgazdaság kereteinek megteremtésére törekedett, kiemelt állami feladatként értelmezve, hogy tompítsa a piacgazdaság társadalomra gyakorolt negatív hatásait.

A családpolitika stratégiailag kiemelt terület volt, hiszen a program szerint a hátrányos helyzetűek legfőbb támasza a család. Deklarált célja a népesség fogyásának az ezredfordulóra való megállítása, a hatékony magzat- és gyermekvédelem. Kulcsszó az *egészséges* család, a család stabilitásának, egészséges működésének biztosítása, az ifjúság egészséges életvezetésre nevelése. Mindez mint kormányzati érték jelenik meg – egyfajta válaszként a társadalmi anómiára. Ezért alkotnak törvényt a magzatvédelemről (szigorítják az abortuszt), vezetik be a várandóssági pótlékot (az anyasági segély mellett létezett, a családi pótlék visszafelé való meghosszabbításaként értelmezhető, mivel a terhesség 4. hónapjától járt, összege azonos volt a családi pótlékkal), illetve az 1993-as szociális törvénnyel együtt a gyetet (elismerve a hivatásos anyaság intézményét). A gyermeket vállaló nőket – a konzervatív csalásideál jegyében – elsősorban anyaként, a család „integrátora”-ként szerették volna látni. A kormány szempontjából pozitív mellékhatásként jelentkezett, hogy egy ilyen családmodell és támogatási rendszer egyrészt megfelel a magyar családok gyermekcentrikus mentalitásának, ugyanakkor reagál a munkanélküliség problémájára is, hiszen hosszú időre kivonja a nőket a munkaerőpiacról („munka helyett segély” elvén). A költségvetési kiadásokat pedig mérsékli azáltal, hogy megszűnik a bölcsődék állami normatívája. A korábbi támogatások közül továbbra is járt – biztosított jogviszonyhoz kötötten – a gyes, a gyed, a terhességi-gyermekágyi segély és a családi adókedvezmény,²³ illetve alanyi jogon a családi pótlék.

²³ 1991. évi XC. tv. a magánszemélyek jövedelemadójáról: a családi pótlékra jogosult magánszemély összjövedelméből gyermekenként havi 1300 forint levonható.

Az ellátásokban mindössze annyi változás történt, hogy a gyest és a gyedet 1992-től a társadalombiztosítás helyett az állami költségvetés finanszírozta.

1993-ban a szociális törvény megszületésével bevezették a gyermekgondozási támogatást (gyet), mely ekkor még biztosított viszonyhoz kötött és jövedelemfüggően járt a három vagy több kiskorút nevelő szülőnek, a legkisebb gyermek maximum 8 éves koráig, összege azonos volt az öregségi nyugdíj minimumával. A családi pótlék összegét évente emelték, hogy tompítsák az inflációnak a családi fogyasztásra gyakorolt hatását.

Az ellátások rendszere tehát érdemben nem változott, de reálértékük csökkent. Fontos pozitívum, hogy a szociális törvénnyel létrehoztak egy szociális ellátórendszert, illetve elindult ennek demokratizálása is (Lakner 2005. 10.).

A Horn-kormány programjában elsődlegesen a gazdaság stabilizálását tűzte ki célul. Ennek rendelte alá a család- és szociálpolitikát, azonban egyes ellátások megnyirbálása tisztán „népnevelő” célzatú (Lakner 2005) volt (pl. csökkent a családi pótlékra jogosultak köre, de nőtt az adminisztrációs költség). Változások a támogatási rendszerben:

- (1) Anyasági támogatás: a korábbi várandóssági pótlékot váltotta fel. Minden szülő nőnek járt, egyösszegű kifizetésként. Összege azonos volt az öregségi nyugdíj mindenkor legkisebb összegének 150%-ával.
- (2) Terhességi-gyermekágyi segély: a napi átlagkereset 70%-a, ha a szülő nő a szülést megelőző két éven belül legalább 270 napon át biztosított volt. Ennél rövidebb, de legalább 180 napos biztosítási idő esetén a terhességi-gyermekágyi segély a napi átlagkereset 60%-a. A jogosultság időtartama nem változott.
- (3) Gyed: 1999-től a lehetősége is megszűnt, azaz akik 1996 áprilisában jogosultak voltak, 1999-ig továbbra is élhettek vele, de újonnan nem lehetett igényelni.
- (4) Gyes: alanyi jogú, de jövedelemtől függő ellátása vált (jövedelmi határ egyedülálló esetén havi nettó 23 400, egyéb esetben nettó 19 500 Ft). Folyósításának időtartama szolgálati időnek minősült. Nem volt kombinálható más pénzbeli ellátással, illetve nem járt, ha a szülő a gyermekek napközbeni ellátását vette igénybe. A gyermekgondozási segély havi összege – függetlenül a gyermekek számától – azonos volt az öregségi nyugdíj mindenkor legkisebb összegével. A gyermekgondozási segélyben részesülő személy az ellátás után 6% nyugdíjárulék fizetésére volt kötelezett.

- (5) Gyet: alanyi jogú, de jövedelemtől függő ellátás lett.
- (6) Családi pótlék: az eredeti tervvel szemben alanyi jogú maradt. A jövedelemhatár havi nettó 19 500 Ft-ra változott az eredeti nettó 17 000 (majd bruttó 25 000) Ft-ról – ez viszonylag magasnak mondható.²⁴ Nevelőszülő is jogosulttá vált, függetlenül attól, hogy megfelelt-e a jövedelmi, vagyoni feltételeknek, továbbá az állami nevelteknek is járt az ellátás. A három- és több gyermekes családot, valamint a három- és több gyermekes egyedülállót a jövedelmi- és vagyoni feltételektől függetlenül megillette, az együtt élő egygyermekes szülőknél a gyermek 6. életévének betöltését követően abban az esetben járt a családi pótlék, ha legalább az egyik szülő nem folytatott keresőfoglalkozást, vagy a gyermek tartósan beteg, illetőleg testi vagy értelmi fogyatékos volt.
- (7) Adókedvezmény: megszűnt.
- (8) A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. tv. két²⁵ segélytípust vezetett be az olyan a családok számára, amelyek létfenntartási gondokkal küzdenek. Az első a rendszeres gyermekvédelmi támogatás, mely jövedelemtől függő ellátás (a családban az egy főre eső jövedelem nem haladhatja meg a mindenkori öregségi nyugdíj minimumát), havi összege azonos az öregségi nyugdíj minimumának 20%-ával. A második a rendkívüli gyermekvédelmi támogatás, melyet szintén az önkormányzat ítél meg, ez alkalmankénti segítség a családoknak.

Az új rendszerrel a biztosított viszonytal rendelkezők veszítettek a legtöbbet, hiszen ha a gyermek születése előtt kellően magas volt a jövedelmük, sem gyes, sem családi pótlékot nem kaphattak a terhességi gyermekágyi segély lejárta után (a munkavállalás és a bölcsődék igénybevétele sem volt valós alternatíva számukra). A támogatási rendszert egységesítették, azonos jövedelmi jogosultsági feltételeket szabtak meg a családi pótlék, a gyes és a gyet esetén. Ennek érdekében hozzányúltak a szociális törvényhez, a családi pótlékot szabályozó törvényhez, a tb-törvényhez és az szja-törvényhez. A népesedéspolitikai célok eltűntek, a gyermekek érdeke nem tematizálódott, az anyák helyzetének javítása sem jelent meg célként. Ez a rendszer nem ösztönzött a szülés előtti vagy a gyermek melletti munkavállalásra, de azt is lehetetlenné tette, hogy a gyes időtartama alatt megfelelő szinten éljen a család, tehát nem pótolta kieső jövedelmet,

²⁴ A gyermektelen háztartásokban az egy főre jutó havi nettó jövedelem 1996-ban 20 551, az egygyermekesek körében 17 426, a kétgyermekeseknél 14 830, a három- vagy több gyermekeseknél 11 374 Ft volt. A gyermeket nevelő családok 40%-a a három alsó jövedelmi tízedebe tartozott. A legalsó tízedebe tartozó háztartások átlagos nagysága 4,2 fő. In Jelentés a gyermekek és ifjúság helyzetéről.

²⁵ Valójában négyet, de a gyermektartási díj megelőlegezése és az otthonteremtési támogatás túl speciális ellátás ahhoz, hogy itt figyelembe vehessük.

pusztán csak segélyezett. A gyermekvédelmi törvény megszületése (az új pénzbeli ellátások bevezetése) ugyanakkor mindenképp pozitívumként értelmezhető.

Az 1998-ban hivatalba lépő kormány kormányprogramban rögzített családpolitikájának célja a családi élet biztonságának újrateremtése, a gyermekvállalás feltételeinek javítása, az ország népességfogyásának megállítása. A kormány családpolitikája bevallottan nem szegénypolitika, „a gyermekvállalás nem alacsonyodhat gazdasági kérdéssé”, a juttatások „nem könyöradományok”, ennek megfelelően a gyermekvállalás, a családfenntartás költségeihez való hozzájárulást alanyi jogon biztosítja – a szociális segélyezés egyes formáit csak ezek kiegészítéseként használja.

A célcsoport deklaráltan nem csak (elsősorban nem) a rászorultak, hanem az „önmagukért tenni akaró, helyzetükön önerejüket is használva változtatni akaró polgárok”, illetve családok. Újra előkerül kormányzati célként az anyák otthon végzett munkájának elismerése – ezt jól illusztrálja a gyed kiemelése a szociális törvényből és beépítése a családtámogatási törvénybe. Ugyanakkor az uniós irányelvekkel összhangban célként megjelenik a részmunkaidős foglalkoztatás fejlesztése is, mint a gyermekvállalás és munka támasztotta követelmények összeegyeztetésének egyik módja. A kormány visszaállítja a gyedet (költségvetési finanszírozással), melynek elsődleges célja a termékenység növelése azoknál a családoknál, „ahol a gyermekvállalás miatt jelentősebb jövedelemkieséssel kell számolni”.²⁶ Szintén visszaállítják a családi adókedvezményt (a támogatási rendszer második legfontosabb eleme lett – a ciklus végére az összes családi támogatások összegének 25%-át tette ki /Mózer 2001. 2. tábla/). Eltörölték viszont a családi pótlékot és a gyed jövedelemkorlátját, és a törvény elismeri, hogy ezek az ellátások a megélhetés alapját, a jövedelem pótlását szolgálják a gyermekéről gondoskodó, vele otthon maradó szülőknek.

A rendszerváltás óta a polgári kormány volt az első, mely egységes törvényt alkotott a családok támogatásáról (1998. évi LXXXIV. tv. a családok támogatásáról).

A rendszer régi-új elemei:

- (1) Nevelési ellátások: ide tartozik a családi pótlék és az iskoláztatási támogatás, mindkettő alanyi jogon jár. Az elkülönítést a kormány azzal indokolta, hogy ily módon ösztönözhető a szülők a tanköteles korú gyermekek iskoláztatására. Összege a

²⁶

Idézet az 1998. évi LXXXIV. tv. indoklásából.

családtípus, a gyermekek száma és egészségi állapota szerint változatlanul differenciált. Új elem, hogy mértékének megállapításánál a gyermekszámba azok a nagykorú fiatalok is beszámítottak, akiket felsőfokú tanulmányaik idejére a szülei tartottak el.

- (2) Gyermekgondozási támogatások: gyes, gyet. Szintén jövedelemtől független, alanyi jogon járó ellátások. Időtartamuk szolgálati időnek számított, a támogatások összege az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével lett azonos. Gyes mellett a gyermek 1,5 éves kora után a szülő maximum napi 4 órában munkát vállalhat. Apróbb változás a gyetjogosultság előfeltételeiben, hogy egységesen a legkisebb gyermek 8 éves koráig vált igényelhetővé, a korábbi *legfeljebb* nyolccal szemben.
- (3) Az anyasági támogatás a szüléshez kapcsolódó egyszeri támogatás, amelynek összege az öregségi nyugdíj legkisebb összegének 150%-a. A jogosultság feltétele, hogy a szülő nő legalább négy, koraszülés esetén legalább egy alkalommal részt vegyen a terhesgondozáson. Egyetlen apróbb feltételbeli változás, hogy az ellátást a szülést követő 60 napon belül lehetett igényelni, szemben a korábbi 30 nappal.
- (4) Adókedvezmények:²⁷ aki családi pótlékot kapott, az igénybe vehette a családi adókedvezményt (a különbség annyi, hogy adókedvezmény már a fogantatás 91. napjától járt), mely az összevont adóalap adóját csökkentette, eltartottanként és havonta fix összeggel (1700 és 2600 Ft között).
- (5) Biztosítotti viszonyhoz kötött ellátások: tes, gyed. A tes feltételeiben nincs változás (180 nap biztosítotti viszony a szülést megelőző 2 évben). A gyed²⁸ a tes lejárta után, a gyermek 2 éves koráig járó ellátás, a korábbi naptári napi átlagkereset 70%-a, de maximálisan a minimálbér kétszerese. Bármelyik szülő igényelhetette. A gyed adó- és nyugdíjjáru-lék-köteles ellátás, annyiban mégis speciális, hogy bár tb-ellátásnak számít, fedezetét a központi költségvetés megtéríti az Egészségbiztosítási Alapnak (ez jelenleg is így van).
- (6) Segélyszerű ellátás: 2001. január 1-jétől a korábbi rendszeres gyermekvédelmi támogatást²⁹ kiegészítő családi pótléknak nevezték. Ezzel kívánta a kormány azokat a rászorulókat kompenzálni, akik alacsony jövedelmük miatt nem vehették igénybe a családi adókedvezményt. Összege az öregségi nyugdíj minimumának 20%-a, később fix összegű lett.

²⁷ 1998. évi LXV. tv. A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. tv. módosítása.

²⁸ 1999. évi XCVII. törvény a gyermekgondozási díj bevezetésével összefüggő törvénymódosításokról.

²⁹ 1997. évi XXXI. tv. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.

- (7) Esélyegyenlőséget szolgáló szabályozás a munka törvénykönyve azon 2002-es módosítása, mely szerint az apát a gyermek születésekor 5 nap munkaidő-kedvezmény illeti meg, és erre távolléti díj jár.

A Medgyessy-kormány a „jóléti rendszerváltás” programját hirdette meg, a „gazdaság növekvő teljesítményére” alapozva. Ennek első lépése volt az ún. 100 napos program, mely az elemzők szerint tisztán politikai célzatú, népszerűsítő intőzkedéscsomag volt – némileg a Bokros-csomag miatti lelkiismeret-furdalástól vezettetve. Alapelve a (társadalmi) modernizáció, célcsoportja ennek megfelelően a teljes népesség. Nem a szegénység enyhítésére, nem az esélyteremtésre irányult, hanem általános jóléti, társadalompolitikai célokat fogalmazott meg. A program hangsúlyozza, hogy a család intézményének védelme komplex eszközrendszer igényel: „a jövedelempolitikától, foglalkoztatáspolitikától, lakáspolitikától, oktatáspolitikától kezdve a társadalmi életnek szinte minden területén jelentkeznek feladatok.”

Ugyanakkor a kormányt köttötte a JIM³⁰ 2003-as aláírása és az ennek megfelelő Nemzeti Cselekvési Terv³¹ prioritásai, melyek a következők voltak: a női foglalkoztatás elősegítése, a családi élet és a munkahely igényeinek jobb összeegyeztetése a jövőbe történő beruházásként – azaz a tágan értelmezett gyermek jól-lét biztosítása. Mindezek érdekében pedig megvalósítandó a családi pénzbeli és természetbeni ellátások növelése, a gyermekjóléti alapellátások fejlesztése, az óvodai-bölcsődei férőhelyek számának a növelése, család- és gyermektámogatási garanciák kidolgozása, a rászoruló gyerekeknek ingyenes tankönyv és étkeztetés.

A 2002-es jogszabály-módosítás inkább csak pontosítás, hangsúlyeltolódás, a megelőző kormány intézkedéseinek „korrekciója”. Ennek fontosabb eleme a családi pótlék egységének visszaállítása, azaz az iskoláztatási támogatás megszüntetése, a családi pótlék összegének 20%-os emelése, a 13. havi családi pótlék bevezetése, ikerszülések esetén kedvezőbb, dupla mértékű gyesösszeg és - időtartam, az anyasági támogatás összegének felemelése az öregségi nyugdíj minimumának 150%-áról 225%-ára, valamint az esélyegyenlőség jegyében a nagyszülő is jogosultságot kapott a gyesre. Ezek az intézkedések jelentősen növelték a költségvetési kiadásokat (40 Mrd Ft), népszerűsítő hatásaik voltak, ugyanakkor a rendszert nem igazították a vallott értékekhez. Új célként jelent meg ugyanakkor a gyermekszegénység csökkentése. A ciklusban sem értékeit,

³⁰ Joint Inclusion Memorandum = Társadalmi befogadásról szóló közös memorandum.

³¹ Nemzeti cselekvési terv a társadalmi összetartozásért, 2004–2006. Bp. ICSSZEM–NCSSZI, 2005.

sem intézkedéseit tekintve nem jelentek meg új elemek a családtámogatási rendszerben. Ezek alapján a Medgyessy-kormány családpolitikáját korrekciós családpolitikának is nevezhetjük, mely nem volt elég bátor a felismert összefüggésekből következő döntések meghozatalához.

A rendszerváltás utáni magyar családpolitika rendszerében mennyiségileg és arányaiban 2002 óta nagyobb változások nem történtek. Az alanyi jogú juttatások aránya a legmagasabb, ezt követik (csökkenő tendencia mellett) a biztosítotti viszonyhoz kötődő ellátások, végül a rászorultsági ellátások. Retorika szintjén egyre inkább a rászorultság elve, a juttatások feltételekhez kötése kap hangsúlyt, de az intézkedések csak apróbb módosításokra szorítkoznak.

A pénzbeli ellátások túlsúlya a rendszerváltás óta lényegesen nem változott, azaz egyetlen kormány sem aknáztta ki a családokat segítő szolgáltatások fejlesztésében rejlő lehetőségeket. A napközbeni kisgyermekellátás fejlesztése érdekében stratégiai intézkedések nem történtek.

Csak az utóbbi idők fejleménye a családpolitikai ellátásoknak a foglalkoztatáspolitikai szempontjából való értékelése. Célként jelent meg, hogy a segély jellegű ellátások ne ösztönözzenek a munkavállalás ellen, azonban kevés az ezt érvényesítő gyakorlati kezdeményezés és az eredmény. A nőknek és a férfiaknak a gyermekgondozás terén kívánatos esélyegyenlőségét eddig szintén nem jelenítette meg hangsúlyos célként egyetlen kormány sem.

A szociálpolitika és a családpolitika pénzügyi forrása az adó és a társadalombiztosítási járulék. A segélyek, támogatások finanszírozásánál megfigyelhető az a trend, hogy a szocializmusban a kifizetések főleg tb-alapúak voltak, azonban fokozatosan előtérbe került az adó-, azaz a költségvetési finanszírozás. Ebből az következik, hogy a gazdaság mindenkori állapota szabja meg a családtámogatási ellátások színvonalát. (A költségvetési törvényhez igazodnak a juttatások, nem pedig a közpolitikai célokhoz.)

A jobboldali kormányok nyíltan és konzekvensen vállalták a népesedéspolitikai célokat és a konzervatív családmódellet (és rendelték alá ennek a cél- és eszközrendszerüket, azaz nagyrészt értékracionálisak az intézkedések). Ezzel szemben a baloldali kormányok inkább a gazdasági kényszerekhez és racionalizációs célokhoz igazították az értékválasztásukat (célracionális intézkedések). A kormányprogramokban nem egy-egy kiemelt közpolitikai cél kerül a középpontba, hanem sokkal inkább célcsoportok (gyermekes családok, szegény sokgyermekes családok, gyermekek). Mivel a vizsgált időszakban sem a célok szintjén, sem az eszközökben nincs jelentős változás a rendszerváltás előtti állapothoz viszonyítva, pusztán a támogatási

összegek változtak, ezért nem beszélhetünk intézményi változásról a magyar családtámogatási rendszer esetén. Ha a családpolitikákat típusba soroló szakirodalom alapján próbáljuk meg besorolni a magyar családpolitikát, akkor egyértelműen az egykeresős-egygyondozós, vagy tradicionális szerepviszonyokat fenntartó, a női foglalkoztatás, a termékenység és a gyermekszegénység szempontjából kontraproduktív modellt képviseli (vö. Korpi, 2000, Thévenon, 2011).

II. 3.4.2. Családpolitika és nagyszülői gyermekgondozás

A családpolitikai modellek a pénzbeli és természetbeni ellátások rendszerén keresztül *közvetve és közvetlenül* is befolyásolhatják a nagyszülők informális gondozói szerepét. *Közvetlen hatásnak* számít, ha maguk a nagyszülők lehetnek a címzettjei bizonyos ellátásoknak (pl. szülői szabadságot vehetnek igénybe, családi pótlékot kaphatnak, vagy táppénzre mehetnek a kisgyermek gondozása esetén). Ezek a családpolitikai eszközök általában a nők munkaerő-piaci részvételét kívánják ösztönözni a nagyszülői gondozás elismerésén keresztül. A korábban bemutatott modellek közül elsősorban azok tartoznak a nagyszülőket közvetlenül támogatók közé, amelyek többféle választást tesznek lehetővé a szülők számára (Wall modelljében ilyen a szülői választást támogató típus Finnország, Norvégia esetén). A *közvetett hatások* akkor jelentkeznek, ha hiányoznak bizonyos családtámogatási eszközök (pl. nincs szülői szabadság, nincs elérhető napközbeni kisgyermekellátás), vagy megvonják őket: pl. az USA-ban a kiskorú szülőnek nyújtott állami transzferek megvonása szignifikánsan megnövelte a nagyszülő-szülő-unoka együttélések számát (Jendrek 1993). A hiányzó támogatásokkal jellemezhető országokban (lásd korábban Thévenon modelljében 4. klasztert: Lengyelország, Korea, Japán) a nagyszülők segítsége nélkül a családok nem tudnák megoldani a kisgyermekgondozást.

Itt érdemes néhányat bemutatni az európai országok nagyszülőket célzó közpolitikai gyakorlatából. Németországban például a szülői szabadság a gyermek három éves koráig jár és abban az esetben adható át a nagyszülőnek, ha a szülő beteg, kiskorú vagy tanuló. Ha a nagyszülő a gyermek gondviselője, szintén jogosult a szülői szabadságra. A dolgozó nagyszülők jogosultak 10 nap fizetett szabadságra, vagy 6 hónapig fizetetlen szabadságra mehetnek. Magyarországon szintén átadható a szülői szabadság (gyes) a nagyszülőnek, ha a szülők erről lemondanak, ha a gyermek betöltötte első életévét, és a nagyszülő otthonában helyezik el³². Kívül esik a disszertáció által vizsgált idő intervallumon, de a nagyszülői gyermekgondozást célozza, ezért érdemes itt

³² 1998. évi LXXXIV. Törvény a családok támogatásáról

megemlíteni a nyugdíjbiztosítási törvény³³ 2010-es módosítását, melynek értelmében az a nő, aki a jogszabályban nevesített kereső tevékenységgel és a gyermekneveléssel összesen legalább 40 év jogosultsági időt szerzett, az életkorától függetlenül nyugdíjba vonulhat³⁴.

Portugáliában pénzügyi támogatást kaphatnak a nagyszülők, ha a szülő kiskorú és a nagyszülő egy háztartásban él az unokával. Ezen túl jogosultak évente 30 nap szabadságra és pénzügyi támogatásra beteg gyermek gondozása esetén (ha a szülő a munkavégzése miatt nem tudná ezt megoldani). Az Egyesült Királyságban 2011 áprilisától a nagyszülők, ha 12 év alatti gyermeket gondoznak, azért hogy a szülők dolgozni tudjanak, a társadalombiztosításból kiegészítést kaphatnak a nyugdíjalapjukhoz. (Néhány európai ország nagyszülői gondozással kapcsolatos gyakorlatának részletes bemutatásához lsd. Glaser et al, 2010.).

A családpolitikai modellek, eszközök tehát eltérő módon hathatnak a nagyszülők gyermekellátásban való részvételére.

II.4. A nagyszülői gyermekgondozással foglalkozó kutatások összegzése, hozadéka

Az alábbiakban pontokba szedjük, illetve táblázatba foglaljuk a feldolgozott szakirodalom főbb eredményeit, illetve ezek tudományos és társadalmi hozadékait.

- A csökkenő termékenység és az orvostudomány fejlődése miatt nő az idősök, különösen a nagyon idősök (80+) aránya a társadalomban, ezt nevezzük *demográfiai idősödésnek*. Ennek következtében a nagyszülők várhatóan egyre jelentősebb szerepet fognak betölteni a családok életében. A várható élettartam növekedése miatt ugyanis egyre nő a valószínűsége annak, hogy egy gyermek úgy cseperedjen fel, hogy mindvégig élnek a nagyszülei. A családok vertikális irányba való kiterjedésének vizsgálatával, a nukleáris család határainak átlépésével új szempontokat találna a magyar családszociológiai, demográfiai szakirodalom is.
- A nagyszülők fontos, ám keveset elemzett szerepet játszanak a gyermekgondozásban. A gyermekgondozásban való részvételük több dologtól is függ (mikro- és makro-szintű tényezők különíthetők el), illetve több tudományt érintő elméleti, magyarázó megközelítés is releváns lehet. Ennek tehát egyrészt elméleti hozadéka van. Másrészt a nagyszülői

³³ 1997. évi LXXXI. Törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról

³⁴ A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez egy rosszul célzott intézkedés, éppen azok a nagyszülők nem tudnak élni vele, akik a demográfiai profiljuk alapján a legnagyobb valószínűséggel gondoznak unokát.

kisgyermekgondozás mértéke, az ezzel kapcsolatos elvárások, szükségletek ismerete fontos lehet az intézményes ellátás szervezésében is.

- A nagyszülők transzferekkel (pénzbeli, anyagi támogatás mellett elsősorban a gondozásban) nyújtanak segítséget a családoknak. Ebben jelentősek az eltérések az európai régiók között: míg az északi országokban gyakoribb, de kevésbé intenzív a pénzbeli és gondozási segítség, addig a déli országokban ez éppen fordítva van. A transzfereknek irányáról a legtöbb kutatás egyöntetűen állapítja meg, hogy időben lefelé haladva növekszik, azaz 75 éves korig a szülők, nagyszülők támogatják a gyermeküket, unokájukat, és csak ez után fordul meg esetenként az irány. A transzferek fajtája függ az iskolai végzettségtől, a családi állapottól és a nemtől (a magas iskolai végzettségűek, az egyedülállók és a férfiak inkább a pénzbeli támogatást részesítik előnyben). Az intergenerációs gondozási transzferek mennyiségének, fajtáinak, befolyásoló tényezőinek megértése kiegészítené, illetve új szempontokat adna az anyagi (pénz, vagyon) transzferekkel kapcsolatos empirikus kutatási eredményekhez, másrészt jelentősen oldaná az idősekkel szembeni sztereotip gondolkodást is.
- A gondozási transzferek másként viselkednek, más tényezőktől függenek, mint az instrumentális vagy pénzbeli transzferek, illetve más a társadalmi funkciójuk, ezért külön kell őket kezelni empirikus kutatások során is.
- A nagyszülői segítség különösen fontos fogyatékos gyermeket nevelő családok esetén. Amerikai és más kutatások azt mutatják, hogy az ilyen esetekben az anyai nagyszülő a legfontosabb forrása a kisgyermekgondozásnak. Létezik empirikus bizonyíték arra, hogy azok az anyák, akik fogyatékos gyermeket nevelnek és szoros a kapcsolatuk a szülővel, kevesebb stresszt élnek meg, mint azok, akiknek kevésbé pozitív a viszonya. A fogyatékoság vizsgálata kapcsán is fontos lenne tehát átlépni a nukleáris család kereteit.
- Az anyai nagyszülők szerepe különösen jelentős válás és más családi krízis esetén. Az Egyesült Királyságban végzett kutatások azt mutatják, hogy sokkal valószínűbb a kisgyermekgondozásban való nagyszülői segítség, ha a szülők elváltak, mint ha együtt vannak. Emellett a nagyszülő és az unoka közti kapcsolatot befolyásolja a szülő és a nagyszülő közti kapcsolat minősége is. Elvált nagyszülők általában kevésbé vesznek részt az unoka gondozásában, kevesebb kontaktust tartanak a családdal, ennek a kapcsolatnak rosszabb a minősége, mint a nem elváltaké. Ez a negatív hatás főként a nagyapák esetében erős (azon belül is az apai nagyapáknál). A jövőben a válások növekvő száma miatt, amely a

nagyszülői generációt is egyre inkább érinti, ennek az intergenerációs kapcsolatokra gyakorolt negatív hatásával is számolni kell. Szintén negatívan hat a kapcsolatok milyenségére a generációk közti nagy földrajzi távolság. A nagyszülők családi krízisek során játszott szerepe, a gender különbségek megértése szintén fontos kutatási terület lehet a családszociológiában.

- A fentiekén túl az anyai nagyszülők szerepe etnikai kisebbségek esetén is eltérő lehet a többségi társadalométól, ahogy azt a karibi feketék kapcsán amerikai kutatások is bizonyítják.
- A családszerkezeti változások és a nők növekvő munkaerő-piaci részvétele szükségszerűvé teszi a nagyszülői és az intézményes segítség kombinálását a kisgyermek gondozásában.
- Egy amerikai kutatás szerint a nagyszülő intenzív részvétele akkor gyakoribb, ha maga a nagyszülő és az unoka is fiatal, ha a nagyszülők együtt élnek a házaspárral, ha jó az egészségi állapotuk, illetve közel élnek az unokához. A nagymamák szocioökonómiai helyzetére jellemző volt az alacsony iskolai végzettség, alacsony státusz és az etnikai kisebbséghez való tartozás. Egy angliai kutatásban hasonló eredmények születtek: azt találták, hogy a kevésbé képzett nagymamák vesznek részt leginkább az intenzív gondozásban, főként öt év alatti unoka esetén. A „gondozás” fogalma tehát nem egységes, melynek a relevanciája szintén az időmérleg kutatások fogalmainak operacionalizálása során lehet fontos.
- Amerikai kutatók szignifikáns emelkedést tapasztaltak az utóbbi években azoknak a gyermekeknek a számában, akik nagyszülő által vezetett háztartásban élnek. Azok a nagyszülők, akik gondviselővé is váltak, sokkal nagyobb valószínűséggel élnek a szegénységi küszöb alatt, mint más nagyszülők, illetve ezekben a háztartásokban rendkívül magas a gyermekszegénység kockázata. A szülői szerep átvételének több oka lehet, pl. szülői elhanyagolás, droghasználat, a szülő börtönben van, kiskorú, vagy meghalt. Európa országaira vonatkozóan, beleértve Magyarországot is, nincs empirikus adat arról, hogy hány ilyen, nagyszülő által vezetett háztartás van, ezek a háztartások milyen problémákkal küzdenek, és ezekre milyen közpolitikai válaszok adhatók.
- A nagyszülők részvétele az unokák gondozásában általában pozitív hatással van a gyermekek jólétére. A kisgyermek gondozásába való nagyszülői bevonódás és ennek

mértéke kapcsolatba hozható a gyermekek jobb érzelmi állapotával, a viselkedési problémák csökkenésével. Amerikai kutatások megállapították, hogy kevesebb depressziós tünetet mutattak azok a gyermekek, akiknek szoros a kapcsolata a nagyszüleivel, mint azok, akiknek gyenge. Ugyanakkor az intenzív gondozás hatása negatív mind az unokára, mind a nagyszülőre. A nagyszülői gondozás tehát általában inkább akkor pozitív, ha a gyermek még kicsi és nincs funkcionális probléma a családban. Az életminőséggel kapcsolatos kutatásoknak tehát ki kellene terjedniük a nagyszülőségre is.

- A legtöbb európai országban nincs arra vonatkozóan bizonyíték, hogy az unokák felnőve visszaadják a nagyszülői segítséget (annak, akitől kapták). Csak az USA-ból származó adatok esetén találtunk bizonyítékot arra, hogy az etnikai kisebbséghez tartozó családokban sokkal gyakoribb az idősek unokák általi gondozása, mint a többségi társadalomban. A viszonzás hiánya összefügghet a nyugdíjrendszer működésével, melynek közpolitikai relevanciái vannak.
- A jóléti állam típusai, illetve ezen belül a családpolitikai modellek, eszközök eltérő módon hatnak a nagyszülők kisgyermekellátásban való részvételére (annak mértékére, intenzitására, módjára). Ez a hatás lehet direkt-szándékolt, illetve indirekt-nem szándékolt. Empirikus kutatási eredmények azt bizonyítják, hogy a jóléti állam által nyújtott szolgáltatások nem kizorítják a családi gondozási transzfereket, mint ahogy azt korábban feltételezték, hanem funkcionálisan kiegészítik azt, ami által lehetőséget biztosítanak a családtagoknak a gondozásba, segítségnyújtásba való önkéntes bekapcsolódásra. Mindebből az is következik, hogy a hiányzó jóléti szolgáltatások nem hoznak létre automatikusan gondozási transzfereket. Ennek az evidenciának is főként szociálpolitikai relevanciái vannak.
- Vannak tehát tényezők, melyek a nagyszülő kisgyermekgondozás növekedését valószínűsítik (idősödés, esélyegyenlőséget célzó családpolitika, családi krízishelyzetek gyakoribbá válása, női foglalkoztatási ráta növekedése), míg más tényezők csökkentik ennek a valószínűségét (a termékenységi ráta csökkenése, a családok közti földrajzi távolság növekedése, a nyugdíjkorhatár kitolása, demográfiai csoportok összetételének változása, a nagyszülők válásának gyakorisága). Fontos lenne tudnunk, hogy ezeknek a hatásoknak az eredményeként hazánkban mire számíthatunk az elkövetkező évtizedekben.

7.Táblázat: Fontosabb szakirodalmi eredmények összefoglalása

Szerző	Hely	Év	Téma	Minta	Eredmény
Young-Willmott	Kelet-London	1953	család, rokonság	933	családcsoporthoz az iparosodással is megmaradnak, anya-lánya kapcsolatok megerősödnek
Mód	Magyarország	1962	leíró	Időmérleg 1960	nagymamák átlag 4,5 órát segítettek
Harcza	Magyarország	1996	leíró	KSH 1984, 1995-ös Ifjúsági adatfelvétel	a 2 időpont között jelentősen csökkent azok aránya, akik nagyszülői segítséget kaptak
Spence et al	USA	1996	jól-léti hatás	N=90	gyermekgondozás nem okoz gondot a nagyszülőnek, kivéve, ha intenzív
King-Elder	USA	1997	nagyszülői gondozás gyakorisága	Iowa Youth and Families Project, Iowa Single Parent Project	befolyásoló tényező a nagyszülő viszonya a saját nagyszüleivel
Fuller-Thomson	USA	1997	nagyszülői gondviselő háztartások problémái	NSFH	a szegénység által jobban érintettek
Silverstein-Long	USA	1998	a kapcsolat gyakoriságának időbeli változása	Longitudinal Study of Generation	85-ig ritkább, utóbbi időben gyakoribb
Baydar-Brooks-Gunn	USA	1998	kik vesznek részt a gondozásban	NSFH, N=13017	gondozásban részt vevők profilja
Kohli, M.	Németország	1999	Transzfer-allokáció	German Ageing Survey, N=4838	a transzferek befolyásoló tényezőinek azonosítása
Chan-Elder	USA	2000	nagyszülő-unoka kapcsolat erőssége	Iowa Youth and Families Project, N=451 háztartás	matrilinéaris vonal erősebb
Dench et al.	UK	2000	nagyszülői gondozás gyakorisága	British Social Attitude Survey	nagyszülők 25%-a gondoz rendszeresen, de ez összefügg az anya munkarendjével
Silverstein-Marenco	USA	2001	nagyszülő-unoka kontaktus gyakorisága	Longitudinal Study of Generation	fontos a kor, földrajzi táv., nagyon idősök inkább pénzt adnak
Fuller-Thomson-Miller	USA	2001	nagyszülők részvételének intenzitása	NSFH	a bevonódók és a nem bevonódók profilja

Fontosabb szakirodalmi eredmények összefoglalása (a 7. táblázat folytatása)

Szerző	Hely	Év	Téma	Minta	Eredmény
Dench-Ogg	UK	2002	válás hatása a nagyszülői kisgyermek-gondozásra	British Social Attitude Survey	nemek szerint különbség, nagyapák izolálódnak
Spéder	Magyarország	2002	transzferallokáció	Életünk fordulópontjai	függ a segítségnyújtó jövedelmi helyzetétől, kortól, de nemtől nem
Harcsa-Sebők	Magyarország	2002	leíró	Időmérleg 86/99	a két időpont között nőtt a nagyszülői részvétel gyakorisága és a ráfordított idő
Vandell	USA	2003	kisgyermekes családok által kapott segítség	N=1229	4 bevonódási típus
Clarke-Roberts	UK	2004	unoka-nagyszülő kapcsolat erőssége	870 (survey), +45 interjú	a kapcsolat erőssége függ a demo. változóktól
Guzman	USA	2004	nagyszülői gondozás gyakorisága	NSFH, N=13017	nagymamák 54%-a, nagyapák 38%-a gondoz unokát, az aktívak inkább mint az inaktívak
Clary-Roberts	UK	2004	nagyszülőség értelmezése	N=850	unokával való kapcsolat fontos része az életminőségnek
Brannen et al	UK	2004	szolidaritási láncok működése generációkon át	N=71	generációk közti transzferallokációt befolyásolja a jóléti szolgáltatások kiépülése
Medgyesy	Magyarország	2005	pénzbeli transzferallokáció szülő-gyerek között	több nagymintás kutatás	cserélméletet talált bizonyítottan
Gray	UK	2005	időben hogyan változott a nagyszülői unoka gondozás	Időmérleg	erős a kapcsolat a nagyszülői unoka gondozás és az anyák munkaerő-piaci részvétele között
Hamilton	USA	2005	jól-léti hatás	National Longitudinal Study of Adolescent Health	kevesebb deviancia, ha a háztartásban nagyszülő is él
Hayslip-Kaminski	USA	2005	intenzív gondozás hatásai	nem releváns	negatív (fizikai, anyagi, pszichés)
Papházi	Magyarország	2005	intergenerációs transzferek	N=55	hasonló transzferallokációs mintázatok, állammal szembeni elutasítás
Skinner-Finch	UK	2006	szülői gyermek-gondozási preferencia	N=78	előnyben részesítik a szülőket a nagyszülőket

Fontosabb szakirodalmi eredmények összefoglalása (a 7. táblázat folytatása)

Szerző	Hely	Év	Téma	Minta	Eredmény
Skinner-Finch	UK	2006	szülői gyermek-gondozási preferencia	N=78	előnyben részesítik a szülők a nagyszülőt
Albertini et al	EU	2007	Inter-generációs transzferek	SHARE, N=31 000	jóléti állam típusa befolyásolja a transzferallokációt
Mitchell	USA	2007	fogyatékos gyermeket nevelő családok	nem releváns	anyai nagyszülő az elsődleges segítő
Drew-Silverstein	USA	2007	szülők válásának hatása a nagyszülő életminőségére	N=442	depresszió gyakoribb, ha az unokával megszakad a kapcsolat
Ruiz-Silverstein	USA	2007	jól-léti hatás	NSFH N=2280	szoros nagyszülő-unoka kapcsolat csökkenti a depressziós tüneteket
Bernal-Anuncibay	Spanyolország	2008	nagyszülő-kedvenc unoka	603	kedvenc unoka demo. jellemzői
Gyarmati	Magyarország	2008	szülői gyermekgondozási preferencia	N=850	nagyszülői gondozás közel olyan jó, mint az apa
Davis et al	USA	2008	nagyszülői intenzív gondozás hatása	US Panel Study of Income Dynamics	az unoka gyakrabban lesz túlsúlyos
Goodsell	USA	2008	nagyszülői szerepminta	N=79	eltérő elvárások nemek szerint
Geurts et al	Hollandia	2009	nagyszülő-unoka kapcsolat erőssége	Netherlands Kinship Panel Study, N=1231	életkorral csökken a kapcsolat intenzitása, lányoknál erősebb
Gyarmati	Magyar.	2009	unoka-nagyszülő tudástranszfer	N=1003	unokáknak kulcsszerepük van az idősek információs társadalomba való integrálásában
Hank-Buber	EU	2009	nagyszülői gondozás gyakorisága	SHARE, N=31 000	nagymamák 58%-a, nagyapák 50%-a gondoz valamilyen rendszerességgel
Speight	UK	2009	kisgyermekes családok által kapott segítség	Childcare and Early Years Survey, N=7100	14 év alatti gyereket nevelő szülők 25%-a kap rendszeres nagyszülői segítséget
Attar-Schwartz	UK	2009	nagyszülő szerepe válás esetén	N=1500	kevesebb alkalmazkodási probléma a gyermekeknél
Szémán	Magyarország	2012	intézményben élő idősek életminősége	N=15	javul az életminőség az unokával való kapcs. hatására

III. KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Az empirikus kutatás célja elsősorban a leírás, az összefüggések feltárása. Kutatási kérdéseim a bemutatott empirikus kutatási eredményekből következnek.

1.a. Milyen tényezők befolyásolják Magyarországon a nagyszülők gyermekgondozásban³⁵ való részvételét, illetve szülői oldalon az abban való részesülés gyakoriságát?

1.b. Milyen tényezőktől függ a gondozás intenzitása?

2. Időben (rendszer váltás előtt és után) összehasonlítva hogyan változik Magyarországon a nagyszülők gyermekgondozásban való részvétele, a részvétel intenzitása?

I. Azt várjuk, hogy a nagyszülők (transzfert nyújtó oldal) gyermekgondozásban való részvételének aránya³⁶:

Függ a gondozási segítséget nyújtó nagyszülő szocio-ökonómiai jellemzőitől:

- a) nemétől: a nagymamák gyakrabban segítenek, mint a nagyapák,
- b) korától: minél idősebb a nagyszülő, annál kevésbé nyújt segítséget,
- c) iskolai végzettségétől: a magasabb iskolai végzettségű nagyszülők gyakrabban segítenek,
- d) családi állapotától: a házasok gyakrabban segítenek,
- e) a nagyszülő gazdasági aktivitásától: az inaktívak (nyugdíjasok) gyakrabban segítenek,
- f) egészségi állapotától: a jobb egészségi állapotúak gyakrabban segítenek,
- g) a nagyszülő-szülő lakhelyének földrajzi közelségétől (közös háztartásban élés).

³⁵ Fogalmilag pontosabb lenne gyermekgondozás helyett gyermekkel való foglalkozást írni, hiszen nem csak a szorosan vett fizikai gondozással foglalkozom, de ez egyrészt túlzottan körülményessé tenné a leírást, másrészt az angol nyelvű szakirodalomban is a vizsgálatom tárgyának leírására „care” szó használata elterjedt.

³⁶ Vö. 3. táblázat

II. A nyújtott gondozás intenzitása függ:

- a) a nagyszülő korától: fiatalabb nagyszülők gyakrabban válnak intenzív gondozókká,
- b) a nagyszülő családi állapotától: a házas nagyszülők nagyobb valószínűséggel lesznek intenzív gondozók,
- c) a nagyszülő iskolai végzettségétől: az alacsony iskolai végzettségű nagyszülők nagyobb valószínűséggel lesznek intenzív gondozók.

III. A gondozásban való részesülés gyakorisága függ a gondozást kapó szülő demográfiai jellemzőitől:

- a) a korától: fiatalabb anyák gyakrabban kapnak segítséget
- b) nemétől: nők gyakrabban kapnak, mint a férfiak,
- c) iskolai végzettségétől: a nemzetközi szakirodalomban a magasabb iskolai végzettségű nagyszülő segít az alacsonyabb iskolai végzettségű szülőnek, nálunk az oktatási expanzió miatt valószínűbb, hogy a szülői- kapó oldalon is magasabb iskolai végzettséget találunk,
- d) gazdasági aktivitásától: a foglalkoztatott anyák nagyobb valószínűséggel kapnak segítséget,
- e) gyermekeinek számától: ha több az unoka, valószínűbb a segítség
- f) gyermekeinek korától: fiatalabb unoka gondozásához gyakrabban kapnak segítséget,
- g) családi állapotától: elvált szülők gyakrabban kapnak,
- h) földrajzi közelségtől,
- i) attól hogy igénybe vesz-e intézményes kisgyermekellátást: intézményes ellátást igénybe vevők gyakrabban kapnak segítséget a kiegészítő hipotézis értelmében.

IV. A demográfiai, illetve az intézményi/strukturális változások miatt időbeli változást is feltételezünk:

Összességében a rendszerváltás előtti adatokhoz viszonyítva a gondozásban való részvételi arány:

- a) csökkenhet: ebbe az irányba mutathat a termékenység csökkenése, a nemzedékek közti földrajzi mobilitás növekedése, a demográfiai csoportok összetételének változása, a nyugdíjba vonulási életkor kitolódása, a nagyszülői válások növekedése,
- b) nőhet: ezt valószínűsítene a gyermekgondozási intézményrendszer visszafejlődése, a női foglalkoztatás csökkenése, a születéskor várható élettartam növekedése, az unoka értékének növekedése
- c) stagnálhat is: ebben az irányba mutat az útfüggő maternalista családpolitika, a tradicionális családi értékrend, gondozási szerepek.³⁷

Az adatok leírásán túl, a magyarázó mechanizmusok mélyebb megértése miatt kvalitatív adatok (2002-2004 között készült többgenerációs családok tagjainak életút-interjúi) másodelemzésével megvizsgálom a nagyszülőséghez kapcsolódó normák, értékek, elvárások változását az intézményi környezet kontextusában. Egyrészt a gondozásban való részvétel, illetve a gondozási transzfer elfogadásának motivációit igyekszem feltárni, másrészt a jóléti transzferek egyéni döntésekre, cselekvési módokra gyakorolt esetleges hatásmechanizmusát, illetve ezek generációkon átívelő változását/ változatlanóságát igyekszem bemutatni. Az intergenerációs családkutatás a generációk életútjának összehasonlítása révén lehetővé teszi, hogy képet kapjunk a rendszerváltás előtti és a rendszerváltás utáni gondozással kapcsolatos szerepekről, attitűdökről, gyakorlatokról.

³⁷ Ezeknek a folyamatoknak a szisztematikus leírását a szakirodalmat feldolgozó fejezet tartalmazza.

IV. A KUTATÁS FORRÁSAI, VIZSGÁLT VÁLTOZÓK, MÓDSZEREK

A kutatás időbeli horizontja 1987-től 2004-ig terjedő időszakot ölel át. A kvantitív adatelemzés két részre tagolódik: egy keresztmetszeti és egy időbeli változásokat bemutató részre. A előbbihez a 2004-es Generations and Gender Survey Magyarországra vonatkozó adatait használtam³⁸. Ennek az adatbázisnak a bevonását egyrészt az indokolja, hogy a transzfer nyújtójának és kapójának jellemzői mellett a gondozás intenzitása is vizsgálható, másrészt hogy az adatai összevethetők nemzetközi adatokkal, mivel a kódrendszere standardizált. Ez utóbbi szempont a kutatás későbbi kiterjeszthetősége, folytatása szempontjából volt számomra lényeges. Az időbeli változások bemutatásához a KSH 1986/67-es és az 1999/2000-es időmérleg adatfelvételeit használtam. Az időmérleg bevonását indokolta, hogy a téma empirikus megközelítésére a nemzetközi szakirodalomban is ennek az adatállománynak az elemzése elterjedt, másrészt így lehetőség nyílt a rendszerváltás előtti és utáni helyzet összehasonlítására. (Ez utóbbi szempontból szerencsés, hogy a két időmérleg-felvétel tevékenységkód-listája teljesen azonos, ami a 2010/11-es felvételekre már nem áll fenn. Vö. Melléklet).

A GGS adatait a Generations and Gender Programme (<http://www.ggp-i.org/>), az időmérleg adatbázisokat, illetve a dokumentációkat a Társi adatbankja bocsátotta rendelkezésemre.

A) Kvantitativ adatelemzés forrásai, vizsgált változói:

- 2004: Generations and Gender Survey, Magyarország
- 1986/87. Időmérlegnapló
- 1999/2000. Időmérlegnapló

Vizsgált változók a GGS-ben:

Függő változó: a nagyszülők gyermekgondozásban való részvételének gyakorisága (dummy változóként), intenzitása (a gondozás havi átlagos száma³⁹). Magyarázó változók: a gondozásban részt vevő nagyszülők szocio-ökonómiai jellemzői (kor, nem, unokák száma,

³⁸ A 2001-es Életünk fordulópontjai c. kutatás változói mind a számukat, tartalmukat, mérési szintjüket illetően jóval kevésbé használható a nagyszülő-unoka transzferek vizsgálatára, ezért is döntöttem a 2004-es adatfelvétel mellett.

³⁹ Sajnos itt csak a havi átlagos gondozási alkalomra kérdezett rá a kérdőív, de nem tudjuk meg pl. azt, hogy egy-egy alkalom mennyi ideig tartott.

legfiatalabb unoka kora, családi állapot, gazdasági aktivitás, iskolai végzettség, háztartásnagyság⁴⁰, egészségi állapot⁴¹), a gyermekgondozási segítségben részesülő szülő szocio-ökonómiai jellemzői (kor, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás, családi állapot, gyermekszám, legfiatalabb gyermek kora), az intézményes kisgyermekellátás igénybevétele.

Vizsgált változók az időmérlegnaplókban:

Függő változó a kisgyermekgondozási tevékenység végzése percben kifejezve, magyarázó változók: nem, kor, iskolai végzettség, a háztartás nagysága, gazdasági aktivitás, családi állapot.

A kvalitatív interjúelemzéshez egy 2004-es, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézetben folyt (kutatásvezető: Török Péter) kutatás interjút elemeztem (N=55).

B) Kvalitatív kutatáshoz használt forrás:

Négygenerációs családkutatás, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 2004 (A nagyszülő, dédszülői, szülői narratív interjúk másodelemzése, N=55)

A nagyszülői kérdőívből a következő témákat elemeztem: nagyszülővé válás, nyugdíjazás, állammal kapcsolatos elvárások, segítségkérés-viszonyzás (részletezve a mellékletben).

Alkalmazott módszerek

Kvantitatív, nagymintás survey adatok másodelemzésével, keresztáblákban és többváltozós modellekben vizsgáltam a nagyszülők gyermekgondozásban való részvételét, illetve a részvétel intenzitását befolyásoló tényezőket. Az időbeli változásokat leíró módon, illetve többváltozós modellben elemzem. Az adatelemzéshez SPSS 16-os statisztikai programot használtam.

Kvalitatív adatelemzés módszerével (narratív interjúk tartalomelemzése) igyekszem feltárni a változások mögött húzódó mikro társadalmi folyamatokat.

⁴⁰ A földrajzi közelséget a háztartás nagyságával tudtam csak mérni

⁴¹ Krónikus betegséggel való rendelkezés

V. A KVANTITATÍV ADATELEMZÉSEK EREDMÉNYEI

Az alábbiakban következő adatelemzés célja kettős. Egyrészt célja annak leírása, feltárása, hogy milyen tényezők befolyásolják adó és kapó oldalon a gondozási transzfer áramlását, másrészt annak bemutatása, hogy hogyan, minek a hatására változott időben a nagyszülői gyermekgondozás gyakorisága és intenzitása.

V.1. A keresztmetszeti vizsgálat eredményei

A Gender and Generation Survey egy longitudinális, 19 országra kiterjedő, több hullámban felvett felmérés, amely a 18-79 éves lakosságra terjed ki. A felmérés céljai között szerepel a nemek és nemzedékek közötti kapcsolat jobb megértése- különösen a közpolitikai beavatkozások, programok tükrében. Emellett a kontextuális adatbázis a makroszintű változók (jogszabályok, társadalmi normák, a jóléti állam működését mérő indikátorok, kulturális indikátorok) hatásának az elemzését is lehetővé teszi (<http://www.ggp-i.org/>). Az alábbi elemzésben azonban csak a mikro-szintű, Magyarországra vonatkozó, 2004-es adatokat elemzem.

V.1.1. A segítséget nyújtók jellemzői

A GGS 1. hullámának teljes minta elemszáma 13540 fő. Csak az unokával rendelkezőktől kérdezték meg, hogy részt vesznek-e a gondozásban, és ha igen, havonta hány alkalommal. A nagyszülők száma a mintában összesen 4514 fő, közülük 1923 fő (42,6%) nem, míg 2591 fő (57,4%) havonta legalább egyszer⁴² részt vett az unoka gondozásában. A megkérdezett nagyszülők átlagosan havonta 12-szer unokáznak.

A gondozásba bevonódó csoportot összehasonlítva a nem gondozóval, a következő kétdimenziós összefüggéseket kapjuk:

- kor szerint a gondozásba a leginkább bevonódók az 55 évesek és ez alattiak, minél idősebb egy nagyszülő, annál inkább csökken a részvételi arány,
- nem szerint nincs szignifikáns eltérés,
- munkaerő-piaci helyzet szerint a foglalkoztatottak a leginkább bevonódók, legkevésbé pedig a nyugdíjasok,

⁴² A havinál ritkább gyakoriság nem volt opció.

- családi állapot szerint a legfontosabb csoport gondozás szempontjából a házasoké, a legkevésbé pedig az özvegyeké,
- minél magasabb az iskolai végzettsége a nagyszülőnek, annál valószínűbb a segítségnyújtásban való részvétel,
- azok a nagyszülők, akiknek nincs krónikus betegsége, nagyobb arányban vesznek részt a gondozásban, mint akiknek van,
- az átlagos unokaszám szempontjából nincs jelentős eltérés a két csoport között.
- a gondozásban részt vevők átlagéletkora a nagyszülővé váláskor 47 év volt, míg a legfiatalabb unokájuk születésekor 55 évesek voltak.

8. Táblázat: Nagyszülői alapadatok demográfiai csoportok szerint

Változók szerinti csoportok	Unoka gondozásában részt vevők aránya
50-55	76,1
56-60	70,6
61-66	64,6
67-	36,0
férfi	56,1
nő	58,2
foglalkoztatott	76,5
nyugdíjas	48,8
munkanélküli	67,1
rokkant, tartós beteg	67,6
háztartásbeli, egyéb inaktív	60,5
házas	63,1
özvegy	43,3
elvált	52,3
alapfok*	36,8
alsó középfok	54,8
felső középfok	61,1
posztszekunder	65,1
egyetem/főiskola	69,1
1 fős háztartás	42,3
2 fős háztartás	57,2
3-4 fős háztartás	64,8
5+ háztartás	75,7
van krónikus betegsége	54,2
nincs krónikus betegsége	61,7
legfiatalabb unoka átlagos életkora	5,6
átlagos unokaszám	3,15

*ISCED besorolás

Forrás: GGS, 1. hullám, 2004.

Mivel a magyarázó változók között fennállhat szoros korreláció, ezért az önálló hatások kiszűrése miatt a kétváltozós elemzésekben szignifikáns összefüggést mutató változókat bináris logisztikus regresszió módszerét alkalmazva magyarázó modellbe vontam be, ahol a

- függő változó: részt vesz-e unoka gondozásban (0-1 dummy változó)
- magyarázó változók: gazdasági aktivitás (kategoriális), iskolai végzettség (kategoriális), kor (kategoriális), családi állapot (kategoriális), legfiatalabb unoka kora (folytonos), háztartásméret (folytonos), krónikus betegséggel rendelkezés (dummy, 0=nem, 1=igen)

A logisztikus regressziós modell erősen árnyalja a kétdimenziós összefüggéseket. A létrehozott modell a khi-négyzet teszt alapján szignifikáns, a megmagyarázott hányad, azaz a torzított korrelációs együttható $= 886,48 / (886,48 + 3728,56) = 19\%$.⁴³ A végső modellből a rossz szignifikancia miatt kimaradt a gazdasági aktivitás, a krónikus betegséggel rendelkezés, illetve az unokák száma. A paraméterbecslés eredményei szerint a kor hatása szignifikáns, növekedésével csökken az esély a gondozásra. A legidősebb korcsoporthoz képest legnagyobb eséllyel az 55 év alattiak vonódnak be. Az iskolai végzettség hatása szintén szignifikáns: a főiskolai/egyetemi végzettséghez képest legkisebb esélyük az alapfokú végzettséggel rendelkezőknek van az unoka gondozására. A családi állapot esetén az esélyhányadosok azt mutatják, hogy elváltaknak az özvegyeknél kisebb az esélye a gondozásra, a házasok esetén viszont nincs szignifikáns eltérés az özvegyekhez viszonyítva. Minél nagyobb a háztartás mérete, annál nagyobb az esély az unoka gondozására, illetve minél idősebb az unoka, annál kisebb.

⁴³ A torzított korrelációs együttható használatát a könnyebb interpretálás magyarázza (a mutató a megmagyarázott és az összes heterogenitás viszonyára épül, az értéke 0-1 között mozog, ahol 0 azt jelenti, hogy a modellbe bevont független változók egyáltalán nem járulnak hozzá a függő változó értékének becsléséhez. Leírása: Székelyi-Barna, 2002, 391-392)

9. Táblázat: Magyarázó modell, a logisztikus regresszió esélyhányadosai

Logisztikus regresszió esélyhányadosai: magyarázandó: a gondozásban részt vevők közé kerülés		
	Sig.	Exp(B)
Kor (ref 67+)		
kor	0,000	
kor -55	0,000	2,001
kor 56-60	0,000	1,667
kor 61-66	0,000	1,752
iskolai végzettség (ref: főisk/egyetem)		
Iskolai végz.	0,000	
alapfok	0,000	0,410
alsó közép fok	0,001	0,621
felső közép fok	0,009	0,664
posztsekunder	0,458	0,886
családi állapot (ref: özvegy)		
családi állapot	0,003	
házas	0,350	1,102
elvált	0,011	0,675
legfiatalabb unoka kora	0,000	0,891
háztartás méret	0,001	1,200
Modell statisztikák		
konstans		0,27
súlyozatlan esetszám		3378
Wald-statisztika		67,183
Szabadságfok		1
-2 log likelihood		3728,55
Nagelkerke R ²		31%
torzított korrelációs együttható		19%

V.1.1.1. A gondozás intenzitása

Az unoka gondozásában való részvétel vagy részt nem vétel mellett azonban az is lényeges kérdése a dolgozatnak, hogy a részvétel milyen intenzitással történik, kik számítanak intenzív gondozóknak. Ezért a továbbiakban azt igyekszem megvizsgálni, hogy a szocio-ökonómiai tényezők hogyan befolyásolják azt, hogy valaki kisebb vagy nagyobb rendszerességgel gondozza az unokáját (tisztában vagyok vele, hogy a rendszeresség nem mond semmit a gondozás időbeli hosszáról, de más módon nem tudtam vizsgálni a gondozás intenzitását).

Első körben kvartilisekbe soroltam a gondozás intenzitása alapján a gondozásban részt vevő nagyszülőket. Ez alapján ritkán, azaz havonta legfeljebb 1-4 alkalommal a minta 28%-a, közepesen gyakran, azaz 5-10 alkalommal 27%-a, gyakran (11-20 alkalommal) 16%-a, míg több

mint 20 alkalommal 28%-a segít- ez utóbbi csoportot nevezhetjük intenzív gondozóknak, akikkel a továbbiakban részletesebben is foglalkozom.

10. Táblázat: Unoka gondozásában való részvételi gyakoriság

Részvételi gyakoriság/hó	N	arány
Ritkán:1-4 alkalom	730	28,2
Közepesen gyakran: 5-10 alkalom	708	27,3
Gyakran: 11-20 alkalom	425	16,4
Intenzíven: 21-	728	28,1
<i>összesen</i>	<i>2591</i>	<i>100</i>

Forrás: GGS, 1. hullám, 2004.

Következő lépésben keresztátlák segítségével vizsgáltam meg a gondozás intenzitását befolyásoló változókat (kor, nem, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás, háztartásméret- a táblák részletesen a 3. mellékletben). A felsorolt magyarázó változók közül az intenzitás szignifikáns összefüggést mutatott a nemmel (Pearson Chi-Square=0,012), az iskolai végzettséggel (0,004), a gazdasági aktivitással (0,013), illetve a háztartásmérettel (0,000). Nem szignifikáns az összefüggés sem a korral, sem a családi állapottal. A keresztátlák alapján megállapítható, hogy:

- nemek szerint a ritka gondozás a férfiak esetén gyakoribb (31,3%), mint a nők esetén (26,4%), míg a nők között nagyobb arányban találunk intenzív gondozókat (28,9%),
- iskolai végzettség szerint az alapkú végzettek közül kerülnek ki elsősorban az intenzív gondozók (35,5%), míg a közepesen gyakori gondozás a felsőkú végzettséggel rendelkezőkre jellemző leginkább (30,5%),
- gazdasági aktivitás szerint a munkanélküliek és a háztartásbeliek között felülreprezentáltak az intenzív gondozók (36,8, illetve 34,7%),
- végül háztartásméret szerint az 5+ háztartásban élő gondozásban részt vevő nagyszülők 66,0%-a intenzív gondozó, míg a két fős háztartások esetén leggyakoribb a havi 1-4 alkalmas (ritka) gondozás (31,3%).

A továbbiakban a szignifikáns összefüggést mutató változókból többváltozós modellt építettem variancia analízis segítségével (a módszer neve hierarchikus ANOVA), ahol a függő változó, melynek a heterogenitását magyarázni szeretnénk a gondozás havi intenzitása, magyarázó változók pedig a korábban már használt nem, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás, háztartásméret. A lefuttatott első modellben az iskolai végzettség hatása nem volt szignifikáns, így

kimaradt a végső modellből. A végső modellben a megmagyarázott négyzetösszeg 335220,9, ami a teljes négyzetösszeghez viszonyítva mindössze 13%. A megmagyarázott hányad a háztartás méret esetén a legnagyobb (34%), ezt követi a gazdasági aktivitás (7,7%), végül a nem (7%).

11. Táblázat: ANOVA tábla részlet

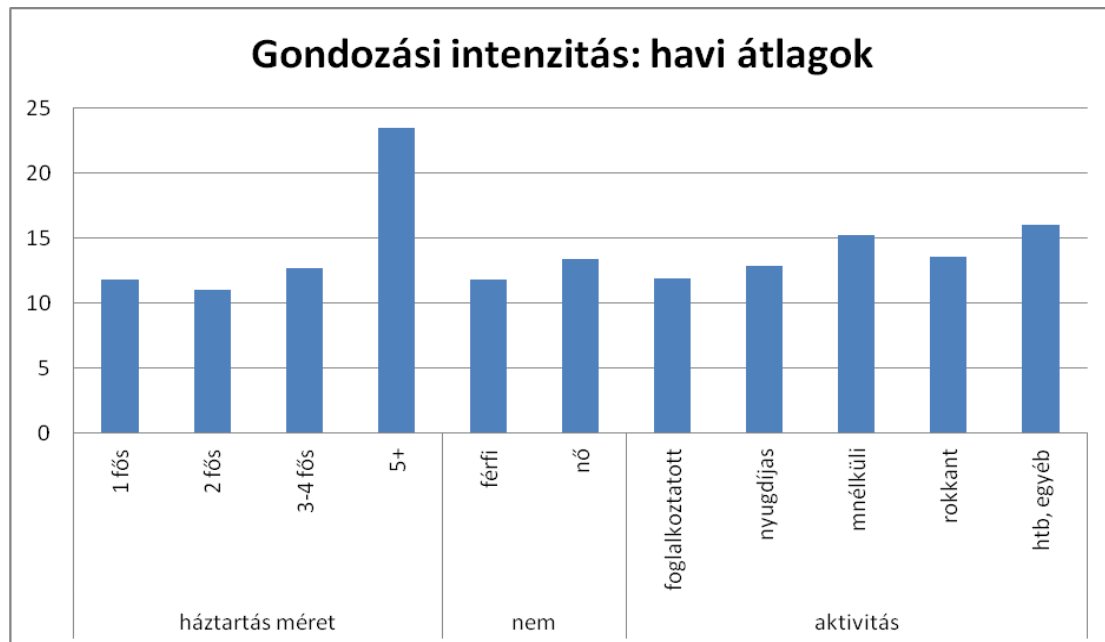
Factor Summary			
		Eta	Beta
			Adjusted for Factors
Unoka gondozás intenzitása	háztartás méret	,343	,354
	nem	,070	,078
	Gazdasági aktivitás	,077	,094

Megjegyzés: további táblázatok a Mellékletben.

A gondozási intenzitás (havi átlag) az 5 vagy e fölötti tagot számláló háztartásokban a legnagyobb, azaz a fizikai közelség szerepe a legfontosabb a transzfer nyújtásának rendszeressége szempontjából (11.táblázat). Nem tudtuk alátámasztani ugyanakkor a hipotézisek közül a kor (azaz, hogy a fiatalabb nagyszülők között nagyobb arányban találunk intenzív gondozókat), és a családi állapot (házasok között több az intenzív gondozó) hatását.

Emellett érdemes megvizsgálni a gondozásba való bevonódás és a gondozás intenzitása közti kapcsolatot is. Például a gazdasági aktivitás esetén korábban már láttuk, hogy a foglalkoztatottak vesznek részt leginkább az unoka gondozásában – feltételezésünk szerint az unoka kora miatt. Ugyanakkor az esetükben a gyakorisághoz nem társul intenzitás: 76,5%-uk bevonódó, de csupán 23,8%-uk intenzív gondozó. Ezzel szemben az egyéb gazdaságilag inaktív státuszban lévők (háztartásbeliek, munkanélküliek, tartósan betegek) esetében fordított az összefüggés: kevesebben vonódnak be, de magasabb az intenzív gondozók aránya. Fontos kiemelni, hogy az empirikus eredmények szerint az unoka gondozása (mind a gyakoriság, mind az intenzitás) szempontjából a nyugdíjasok szerepe jóval kisebb, mint ahogy azt a közgondolkodásban feltételezzük. Családi állapot szerint a házasok a leginkább bevonódók, de a legnagyobb intenzitással az elváltak gondozzák az unokájukat. A gondozás iskolai végzettséggel való összefüggésére jellemző, hogy minél magasabb az iskolai végzettség, annál gyakoribb a bevonódás, ugyanakkor minél alacsonyabb a végzettség, annál gyakoribb az intenzív gondozás. A háztartás nagyságának viszont mind a gondozásba való bevonódás, mind annak intenzitása szempontjából lényeges a hatása (vö. 12. táblázat).

4. Ábra: Havi gondozási intenzitás a vizsgált csoportok szerint

12. Táblázat: Gondozási részvétel és intenzitás csoportok szerint

Változók szerinti csoportok	Unoka gondozásában részt vevők aránya	Ebből: intenzív gondozók aránya
50-55	76,1	28,4
56-60	70,6	26,4
61-66	64,6	26,1
67-	36,0	31,1
férfi	56,1	26,7
nő	58,2	28,9
foglalkoztatott	76,5	23,8
nyugdíjas	48,8	28,0
munkanélküli	67,1	36,8
rokkant, tartósan beteg	67,6	30,3
háztartásbeli, egyéb inaktív	60,5	34,7
házas	63,1	26,1
özvegy	43,3	29,8
elvált	52,3	33,4
alapfok*	36,8	35,5
alsó középfok	54,8	31,0
felső középfok	61,1	26,4
posztszekunder	65,1	22,6
egyetem/főiskola	69,1	28,2
1 fős háztartás	42,3	24,2
2 fős háztartás	57,2	22,1
3-4 fős háztartás	64,8	26,7
5+ háztartás	75,7	66,0

V. 1. 2. A segítséget kapók jellemzői

Azoknak a szülőknek az aránya, akik havonta szoktak szívésségből segítséget kapni a gyermekgondozásban velük nem egy háztartásban élő személytől a mintában 55,5% (N=1716). A kérdőív rákérdezett arra is, hogy konkrétan kik ezek a személyek. A válaszok alapján elsősorban a megkérdezett külön élő szülője segít, másodsorban az anyósa/apósa, harmadrészt egyéb rokon.

13.Táblázat: Kitől kap segítséget a gyermekgondozásban?

Segít-e?	Említések száma	%
a gyermek vér szerinti különélő szülője	133	3,78
a kérdezett külön élő szülője	1233	35,00
a kérdezett külön élő anyósa/apósa	1049	29,78
egyéb rokon	536	15,21
barát	253	7,18
szomszéd	218	6,19
más személy	101	2,87
<i>említések száma összesen</i>	<i>3523</i>	<i>100</i>

M: Több válasz is megjelölhető volt.

Forrás: GGS, 1. hullám, 2004.

Ha csak azt vizsgáljuk, hogy a gyermeket nevelő, 45 évesnél fiatalabb szülők (N=3375) közül ki kap nagyszülői segítséget, akkor a változók átalakítása után azt az eredményt kapjuk, hogy az érintettek több mint fele (57%-a) nem kap nagyszülői segítséget. 20%-uk kap csak az egyik nagyszülői ágtól, míg 22%-uk mindkét nagyszülői ágtól.

14.Táblázat: Nagyszülői segítséget kap a gyermekgondozásban (45 év alatti, gyermeket nevelő szülők)

Nagyszülői segítség a gyermekgondozásban	N	%
nem segít nagyszülő	1935	57,33
egy nagyszülő segít	687	20,36
két nagyszülő segít	753	22,31
<i>Összesen</i>	<i>3375</i>	<i>100</i>

Forrás: GGS, 1. hullám, 2004.

A továbbiakban az érintett, segítséget kapó és nem kapó csoportokat hasonlítjuk össze szocio-ökonómiai változók és az intézményes napközbeni kisgyermekellátás igénybevétele szerint.

A kétdimenziós táblák a következő különbségeket mutatják:

- a nagyszülői segítséget kapó szülők fiatalabbak, mint a transzferben nem részesülők,
- a gyermekes nők nagyobb arányban kapnak segítséget, mint a férfiak,
- gazdasági aktivitás szerint leginkább a gyermekgondozási szabadságon lévők, másrészt a foglalkoztatottak kapnak gondozási segítséget,
- iskolai végzettség szerint minél magasabb a szülő végzettsége, annál gyakoribb, hogy kap segítséget,

- családi állapot szerint leginkább a házasok részesülnek nagyszülői segítségben,
- háztartás nagyság szerint nincs különbség,
- gyermekszám szerint a segítséget kapók átlagosan több gyermeket nevelnek,
- a segítséget kapók legfiatalabb gyermeke fele olyan idős, mint a segítséget nem kapóké.

15.Táblázat: A segítséget kapók és nem kapók aránya szocio-ökonómiai változók szerint (sor %)

Vizsgált változók	Segítséget nem kapók	Segítséget kapók
-31 éves	39,1	60,9
32-35 éves	47,1	52,9
36-40	62,7	37,3
41-46	85,2	14,8
férfi	59,8	40,2
nő	55,7	44,3
foglalkoztatott	61,2	38,8
munkanélküli	66,7	33,3
gyes,gyed,gyet	42	58
háztartásbeli	67,1	32,9
egyéb inaktív	74,9	25,1
alapfok	79,3	20,7
alsó középfok	68,8	31,2
felső középfok	61,6	38,4
posztszekunder	52,2	47,8
főiskola/egyetem	48,1	53,9
hajadon	59,1	40,9
házas	54,4	45,6
elvált	74,1	25,9
özvegy	75	25
háztartás nagyság	3,9	3,9
gyermekszám átlag	2,7	2,9
legfiatalabb gyermek kora	10	5
igénybe vesz intézményes kisgyermekellátást	43,1	56,9

Forrás: GGS, 1. hullám, 2004.

A függő változóval a kétdimenziós táblákban szignifikáns összefüggést mutató változókat az elemzés következő lépésében a - változók eltérő mérési szintje miatt szintén - logisztikus regressziós modellbe vontam be, ahol a

- függő változó: kap-e nagyszülői segítséget (dummy változó)
- magyarázó változók: a szülő kora (kategoriális), neme (dummy), iskolai végzettsége (kategoriális), gazdasági aktivitása (kategoriális), gyermekszám (folytonos), legfiatalabb

gyermek kora (folytonos), családi állapot (kategoriális), háztartásméret (folytonos), intézményes ellátás igénybevétele (dummy, 0=nem vesz igénybe, 1=igénybe vesz)

A modell szignifikáns, a megmagyarázott hányad (torzított korrelációs együttható) azonban csupán 8%, azaz a jelen kutatásban nem vizsgált egyéb tényezők jobban befolyásolhatják a függő változót. A várakozásainkkal ellentétben a gazdasági aktivitásnak, nemnek, gyermekszámnak a hatása nem volt szignifikáns- ez jelentős eltérés a nemzetközi eredményekhez képest. A családi állapot hatása ugyan éppen hogy szignifikáns a függő változóra, de a belső csoportok referencia kategóriától (özvegy) való eltérése nem. Ezzel szemben a kor, iskolai végzettség, legkisebb gyermek kora, illetve az intézményes ellátás igénybevételének hatása szignifikáns a nagyszülői gyermekgondozásban való részesülésre. A szülő korának növekedésével csökken a gondozás esélye (a legfiatalabb korcsoport közel 3-szoros eséllyel számíthat nagyszülői segítségre, mint a 41-45 éves referencia csoport), a főiskolai/egyetemi végzettségűekhez képest az alacsonyabb végzettségűeknek kisebb az esélye, a legkisebb gyermek korának növekedésével szintén csökken az esély. A napközbeni ellátást igénybe vevő szülőknek 1,4-szer nagyobb az esélye a nagyszülői segítségre azokhoz képest, akik nem vesznek igénybe intézményes ellátást.

16.Táblázat: Magyarázó modell, logisztikus regresszió esélyhányadosai

Logisztikus regresszió esélyhányadosai: magyarázandó: nagy szülői gyermek gondozásban részesül		
	Sig.	Exp(B)
Családi állapot (ref: özvegy)		
családi állapot	0,05	
hajadon	0,34	0,61
házas	0,83	0,89
elvált	0,83	0,89
legfiatalabb gyerek kora	0,000	0,93
Iskolai végzettség (ref: főiskola/egyetem)		
iskolai végzettség	0,00	
alapfok	0,00	0,17
alsó középfok	0,00	0,34
felső középfok	0,00	0,49
posztsekunder	0,26	0,87
Kor (ref: 41-45)		
kor	0,00	
-31	0,00	2,94
32-35	0,00	2,26
36-40	0,00	1,77
napközbeni ellátást igénybe vesz	0,00	1,41
Modell statisztikák		
konstans		0,96
súlyozatlan esetszám		2714
Wald-statisztika		6,222
Szabadságfok		1
-2 log likelihood		3439,818
Nagelkerke R2		15%
torzított korrelációs együttható		8%

Összevetve a kapott eredményeket a várakozásainkkal:

A nemzetközi adatoktól eltér, hogy nálunk a segítséget nyújtó nagyszülő nemének nem volt jelentősége az unoka gondozásába való bevonódásnak. A kor hatása azonban szignifikáns, növekedésével csökken a nagyszülői részvétel. Azonban ennek nem a korról párhuzamosan romló egészségi állapot az oka (az egészségi állapot hatása nem volt szignifikáns), hanem az, hogy a legkisebb, gondozásra szoruló unoka kora is növekszik. Az iskolai végzettség hatását szintén alátámasztani: minél magasabb a nagyszülő iskolai végzettsége, annál nagyobb az esély arra, hogy segít az unoka gondozásában. A családi állapot szintén szignifikáns tényező, ugyanakkor

nem tudtuk alátámasztani, hogy a házasok gyakrabban segítenének, mint pl. az özvegyek. A háztartás méretének növekedésével szintén nő a bevonódás esélye. Ellentmond ugyanakkor a nemzetközi evidenciáknak, hogy a nagyszülő részvételét nem befolyásolja önállóan sem a gazdasági aktivitás, sem az egészségi állapot, illetve az unokák száma sem.

A gondozás intenzitásával, havi gyakoriságával kapcsolatban megállapítottuk, hogy az intenzív gondozásban részt vevők csoportja valóban eltér a gondozásba bevonódók csoportjától. Az intenzív gondozás statisztikai összefüggést mutatott a háztartásmérettel, a gazdasági aktivitással és a nemmel. Az intenzív gondozás által leginkább érintettek ez alapján az 5+ fős háztartásban élők, nők, és a nyugdíjas kort el nem ért gazdaságilag inaktívak. További lényeges megállapítása az elemzésnek, hogy nem ugyanazok a szocio-ökonómiai csoportok számítanak bevonódónak, mint akik az intenzív gondozásban részt vesznek- az intenzív gondozók jellemzően alacsonyabb társadalmi státusúak.

A szülők, vagyis a transzfer kapóinak oldaláról a többváltozós elemzésben lényegesnek találtuk a kort (fiatalabb szülők nagyobb eséllyel kapnak segítséget), azonban a nem ebben az esetben sem volt lényeges. Ezzel szemben az iskolai végzettség növekedésével nő az esély a gondozási segítségben való részesülésre. Ez az eredmény összhangban van az oktatási expanzióval, azon belül is elsősorban a felsőfokú végzettségűek (nők) arányának növekedésével (vö. pl. Valuch, 2001). A gazdasági aktivitásnak szintén nem volt szerepe, azaz nálunk nem jellemző, hogy a dolgozó anyák gyakrabban számíthatnak nagyszülői segítségre, mint a szülői szabadságon lévők. Ugyanígy eltér a nemzetközi összefüggésektől a családi állapot hatása: nem tudtuk bizonyítani, hogy az elvált szülők nagyobb valószínűséggel kapnának segítséget, mint a házasok. A legfontosabb eredmény ugyanakkor a napközbeni kisgyermekellátás önálló hatása: a magyar adatok megerősítik a kiegészítő hipotézist, azaz nagyszülői segítséget nagyobb eséllyel kapnak azok, akiknek a gyermeke napközbeni ellátásban is részesül.

V.2. Időbeli összehasonlítás: az időmérlegnaplók (1987, 2000)

Az időmérleg az életmódnak, mint hierarchikus rendszerbe szervezett tevékenységstruktúrának, illetve a konkrét tevékenységek vizsgálatára kialakított társadalomstatisztikai adatfelvételi és elemző eljárásoknak az összessége, valamint ezek felhasználásával a társadalom időfelhasználásáról nyert adatok, társadalmi jelzőszámok rendszere. Az időmérleg-vizsgálatok lényege, hogy egy kijelölt perióduson belül a napokat, valamint a népesség meghatározott körét reprezentáló mintán a nap 24 órás keretében végzett valamennyi tevékenységet (illetve a kapcsolódó helyszíneket, társas környezetet, párhuzamos elfoglaltságokat) és az ezekre fordított időt az események sorrendjében regisztrálja.

Az időmérleg-felvétel eszköze az időmérlegnapló. Ez lehet nyitott rendszerű, ahol a felvett tevékenységek száma a megkérdezett közlése alapján változó, vagy zárt rendszerű, ahol a nap 24 óráján belül időrendben egymást követő, azonos tartamú (tízperces, negyedórás) időszavok mellett jegyzik be a végzett tevékenységet. Megfigyelési egysége az *embernap*, azaz egy ember egy napra vonatkozó időmérlege. Az időmérleg-felvételek feladata, hogy a vizsgált népesség életkörülményeiről, életviteléről, időfelhasználásáról a korábbi nemzeti és az országok közötti vizsgálatokkal összehasonlítható, az alapvető társadalmi-demográfiai rétegek szerint differenciált képet nyújtson. Az időfelhasználás centrumában a munka, munkavégzésre fordított idő, annak szerkezete, mértéke vagy hiánya áll. Ez szabályozza az egyéni és társadalmi szintű időfelhasználást, életvitelt, jó-létet (annak anyagi, kulturális, egészségi összetevőit) egyaránt (KSH, 2010).

Magyarországon a hatvanas évek elejétől került a KSH statisztikai adatfelvételeinek rendszerébe. Az 1960. évi első felvétel még csak a nőkre vonatkozott. Ezt követte 1963-ban egy tavaszi felvétel a teljes 18–60 éves népesség 12 ezer fős, országosan reprezentatív mintáján. 1976-ban indult – lengyel és norvég előzménnyel – az első, teljes évre kiterjedő hazai időmérleg, amelyben a 8 ezer fős mintát 12 hónap alatt négy alkalommal, évszakonként egyszer keresték fel a kérdezőbiztosok. Ezt követően egyre nagyobb és szélesebb körű mintán még két hasonló, éves felvételre került sor, 1986/87-ben (N=39617), 1999/2000-ben (N=43172). A legutóbbi adatfelvétel 2010-ben volt, ez már jóval kisebb mintán (KSH, 2010). Érdekeség, hogy a módszer nemzetközi kidolgozása és elterjedése a Szalai Sándor vezette 1965-66. évi nemzetközi időmérleg-felvételhez kötődik (Andorka, 1997).

Az időmérleg-felvétel módszertana meglehetősen bonyolult, speciális mérőszámokat és fogalmakat használ, az adatokat többféle típusba sorolják⁴⁴. Ebből számunkra az időmérleg-napló lényeges, mely a napi időfelhasználást az egyes tevékenységekre vonatkozóan percben regisztrálja (zárt vagy nyílt módon). Ily módon az összes egy nap alatt végzett tevékenységre 1440 perc/nap jut. A mintavétel egysége a kijelölt személy (azaz egy háztartásban egy személlyel veszik fel a kérdőíveket négy periódusban). Az időmérleg-felvételek egy meghatározott időtartamra vonatkozó időfelhasználást reprezentálnak⁴⁵.

Az eredmények értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy az időmérleg-elemzéseknek vannak módszertani korlátai. Általános problémaként szokták említeni az időmérleg-vizsgálatok kapcsán a cselekvési lánc szétदारabolását, mivel a cselekvések a valóságban láncokat alkotnak, azaz egy időben többféle tevékenységet is végezhetünk. A cselekvések egymásba fonódása különösen gyakori háztartási munka, vagy a gyermekekkel kapcsolatos tevékenységek esetén, tehát a jelen esetben is. Az értelmezés során egy érvényességi problémát is figyelembe kell venni. Mivel az időmérlegnaplóból csak azt tudjuk meg, hogy a nagyszülő korban (50+) lévő generáció mennyi időt töltött gyermekgondozással, de azt nem, hogy aki számára a tevékenységet nyújtották, az valóban a saját unokájuk volt-e, így ezt az elemzés során végig csak feltételezni tudjuk (vö. Gray, 2003).

Az alábbi elemzésben elsősorban az időbeli változásokat elemzem. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy hogyan változott a nagyszülők gondozásban való részvétele, a gondozás percben kifejezett gyakorisága, illetve ennek mi lehet az oka.

A kérdőív 44 fő tevékenységet rögzít minden megkérdezett személyhez. Minden egyes gyermekgondozásra vonatkozó tevékenységhez (részletesen a mellékletben) hozzárendeltem a tevékenységre fordított időt. Az így létrehozott 23 új változót, amely tehát az adott személy adott tevékenységére fordított átlagos napi idejét percben mutatja meg, az elemzés céljából nagyobb egységekbe vontam össze (csecsemőgondozás, idősebb gyermek ellátás, mesélés/játék,

⁴⁴ Az „A” adattípus mutatja meg a népesség napi átlagos időfelhasználását valamennyi tevékenységre, a „B” adattípus az egyes tevékenységek végzésének intenzitását mutatja meg, míg a „C” adattípus a tevékenységek végzésének átlagos időráfordítását. Az elemzés során az „A” adattípust használtam.

⁴⁵ Az időtartamot a felvételre kijelölt első és utolsó nap határolja be. Az időtartam lehet egy év, egy vagy két negyedév, egy vagy két hónap, de akár egy vagy két hét is. Éves időmérleg esetén a felvétel lehet folyamatos vagy megszakított (pl. évszakonként egy vagy két hónap).

egyéb tevékenység). Gondozásban részt vevőknek azokat a személyeket vettem, akiknél az adott tevékenység végzésére fordított idő nem nulla. A kérdőívben célzottan az unoka számára nyújtott tevékenység nem jelenik meg, ezért szűrtem a mintát az 50+-os korcsoportra, mivel ebben a korcsoportban nagy valószínűséggel⁴⁶ már nem a saját kiskorú gyermek gondozására fordított időt mutatja az időmérlegnapló. Természetesen nincs kizárva, hogy bekerültek a mintába olyanok is, akik a vizsgált napokon nem a saját unokájukat gondozták, hanem más kisgyermeket, de más módon nem tudtam kizárólag a nagyszülők által nyújtott gyermekgondozást vizsgálni.

Az időmérlegnapló eredményei szerint 1986-ban az 50+ korcsoportba (50 és 79 év közöttiek) tartozók 10,6%-a vett részt egyáltalán kisgyermek (unoka) gondozásában, amely átlagosan egy átlagos napon 94 percet vett igénybe. 2000-re a részvételi arány 7,7%-ra csökkent, azonban az intenzitása 109 percre nőtt.

A gyermekgondozási tevékenységek közül a nagyszülők a legtöbb időt mindkét vizsgált évben csecsemőgondozásra fordították, a mesélés/játék a második az időbeli átlagos ráfordítást mutató sorrendben. Ugyanakkor a két évet összehasonlítva feltűnő, hogy az időbeli ráfordítás kezd eltolódni a fizikai ellátástól az egyéb, inkább humán tőke beruházásként felfogható (mesélés, játék, tanulás) tevékenységek irányába.

⁴⁶ A szülőképes kor a demográfiai statisztikákban 15-49 év. Az anyák átlagéletkora az első gyermek megszületésekor a 80-as években 22,4 év volt (vö. Klinger A: A késői gyermekvállalás problémái).

17.Táblázat: Gyermekgondozásra fordított idő tevékenységtípus szerint (50+) 1987, 2000.

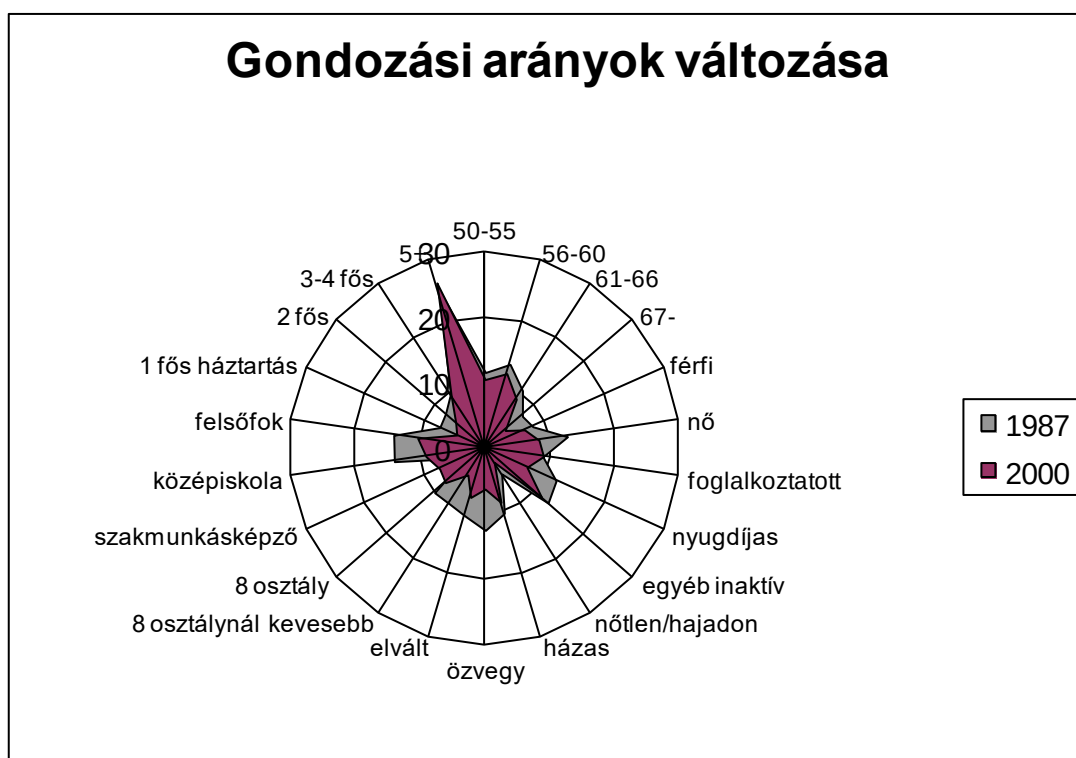
Tevékenységek részletezve	1987		2000	
	N	átlag (perc)	N	átlag
csecsemőgondozás	380	122,53	137	113,1
idősebb gyerek ellátása	611	62,93	449	57,32
mesélés, játék	707	81,65	946	105,84
tanulás	154	52,82	216	69,98
egyéb gyermekkel kapcsolatos tevékenység	182	26,53	183	38,32
<i>összes gyermekgondozásra fordított idő</i>	<i>1655</i>	<i>94,08</i>	<i>1498</i>	<i>109,12</i>

M: Itt csak azokról van szó, ahol a tevékenység végzésének ideje $\neq 0$.

Ha a már korábban is használt demográfiai, gazdasági aktivitás szerinti csoportok szerint hasonlítjuk össze a gondozásban való részvételi arányokat, akkor három változó emelkedik ki: a háztartásnagyság, az iskolai végzettség, illetve a kor. 1987-ben a legnagyobb arányban az 5+ fős háztartásban élő nagyszülők vettek részt a gondozásban, az arányuk kimagasló: 25,4%. Őket követik a felsőfokú, illetve középfokú végzettségűek 14%- 14%-kal, majd az 56-60 évesek 13,4%-kal. Ezzel szemben legkevésbé voltak aktívak a szakmunkásképzőt végzettek, illetve a 67 év fölöttiek. 2000-ben a legaktívabbak szintén az 5+-os háztartásban élők, az 56-60 évesek, illetve az egyéb inaktívak. A legkevésbé gondozó csoport a nőtlenek/hajadonok, 67 év fölöttiek, az egy fős háztartásban élők.

Ami a két időpont közti változásokat illeti két csoportot kivéve (szakmunkásképzőt végzettek, 5+-os háztartásban élők) minden vizsgált demográfiai, gazdasági aktivitás szerinti csoport gondozási részvételében visszaesés történt. Ez a visszaesés legnagyobb mértékű az özvegyek, a befejezett középiskolai végzettségűek és a nyugdíjasok esetén (5. ábra).

5. Ábra: Gondozási arányok változása a vizsgált csoportok szerint

Az egyes jellemzők önálló hatásának bemutatásához többváltozós statisztikai elemzést végeztem, ahol a függő változó ebben az esetben is a gyermekgondozásban való részvétel volt. A magyarázó változók pedig a nem, kor, családi állapot, gazdasági aktivitás, iskolai végzettség, a háztartás taglétszáma.

Az 1987-es modell eredményeit értékelve a 16. táblázatban láthatjuk, hogy a válaszadó kora, neme, családi állapota, gazdasági aktivitása, iskolai végzettsége önállóan is fontos meghatározói annak, hogy részt vesz-e az unoka ellátásában, nevelésében. A kor csökkenésével nő ez az esély: a 67 évesnél idősebbekhez képest az 50-55 éveseknek 1,4-szer nagyobb az esélyük arra, hogy unokát gondozzanak. A háztartás taglétszámának csökkenésével csökken az esély az unoka gondozására, hasonló összefüggés áll fenn az iskolai végzettségre: a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkhöz képest a 8 osztálynál kevesebbet végzetteknek 0,4-szer kevesebb az esélye a gondozásra. Gazdasági aktivitás szerint a foglalkoztatottnak fele annyi az esélyük az unoka gondozására, mint az egyéb inaktívnak. Nem alapján a férfiak esélye a nagyszülői feladatok végzésére kisebb, mint a nőké. Családi állapot szerint az özvegyekhez viszonyítva a házasoknak szignifikánsan kisebb az esélye a gondozásra.

A 2000-es évvel összehasonlítva láthatjuk, hogy a modell magyarázó ereje nem változott (7%). Jelentősebb különbségeket nem mutatnak az esélyhányadosok, említést érdemel ugyanakkor, hogy a családi állapot önálló hatása megszűnt 2000-re.

18.Táblázat: A nagyszülői gondozás meghatározói, 1997 és 2000-logisztikus regressziós modell esélyhányadosai

	1987		2000	
	Sig.	Esély- hányados	Sig.	Esély- hányados
kor (ref:67-)	0		0	
50-55	0	2,37	0	2,36
56-60	0	2,30	0	2,77
61-66	0	1,47	0	2,00
családi állapot (ref: özvegy)	0		0,2	
házas	0	0,70	0,13	0,87
elvált	0,17	0,82	0,12	0,84
háztartás taglétszáma (ref: 5+)	0		0	
1 fő	0	0,18	0	0,15
2 fő	0	0,24	0	0,20
3-4 fő	0	0,29	0	0,26
iskolai végzettség (ref: egyetem)	0		0	
8 o. alatt	0	0,50	0	0,41
8 o. alatt	0	0,53	0	0,62
szakmunkás	0,02	0,24	0	0,59
érettségi	0,60	0,92	0	0,69
gazdasági aktivitás (ref: egyéb eltartott)	0		0	
aktív kereső	0	0,48	0	0,64
nyugdíjas	0,87	0,98	0,56	0,92
nem (ref:nő)	0	0,63	0	0,65
Modell-statisztikák				
konstans		-2,11		-2,45
súlyozatlan esetszám		15586		19540
Wald-statisztika		6304		8566
Szabadságfok		1		1
-2 log likelihood		9309,5		9848,3
Nagelkerke R2		10%		9%
torzított korrelációs együttható		7%		7%

Összegezve

Az időmérlegnaplók alapján a nagyszülők gyermekgondozásban való részvételét valóban befolyásolták szocio-ökonómiai tényezők. 1987-ben az 50+ korcsoportba tartozók 10,6%-a vett részt egyáltalán gyermek (unoka) gondozásában. Ezen belül a legjellemzőbb tevékenység a csecsemőgondozás volt. Az unoka gondozásában részt vevő nagyszülők átlagosan 94 percet töltöttek ezzel a tevékenységgel egy átlagos napon. A gondozásban részt vevő nagyszülők nagyobb eséllyel nők, nagyobb háztartásban élnek, magasabb iskolai végzettségűek, nem aktív keresők.

A 2000-es adatok azt mutatták, hogy az 50+-os korcsoportban a gyermekgondozásban részt vevő nagyszülő generációhoz tartozók aránya 7,7% -ra esett vissza. Azonban az átlagos időráfordítás megnőtt: egy főre 109 perc gyermekgondozás jutott. Ezen belül a csecsemőgondozásra fordított idő csökkent, míg a neveléssel kapcsolatos tevékenységek aránya nőtt. Ezek az eredmények nem csak azt mutatják, hogy időben egyre kevesebben vesznek részt a gondozásban, de azt is, hogy akik részt vesznek, azok egyre több időt töltenek vele. A gyakoriság és intenzitás fordítottan arányosan viselkedik.

Az időbeli összehasonlítás azt mutatja, hogy a gondozásban részt vevő nagyszülők státusz jellemzői 2000-re gyakorlatilag változatlanok maradtak. A részvétel csökkenésének tehát nagy valószínűséggel a minta összetételének változása az oka, mivel azoknak a csoportoknak a társadalmon belüli aránya nőtt meg jelentősebben (67+, nyugdíjasok, egy fő háztartások), amelyek kevésbé aktívak az unoka gondozásában, illetve azoké csökkent, amelyek különösen aktívnak számítottak (5+ háztartásban élők aránya). A befejezett legmagasabb iskolai végzettségi szint ugyan feljebb tolódott, de ez önmagában nem tudta ellensúlyozni a kedvezőtlen tendenciákat (vö. Melléklet, 2. tábla)

VI. A KVALITATÍV KUTATÁS EREDMÉNYEI

Kutatási cél

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kutatás célja a nagyszülők kisgyermekgondozásban való részvételének, mint az intergenerációs szolidaritás egyik megnyilvánulási formájának elemzése 2004-es életút interjúkból származó adatok másodelemzésével. Az elemzés elsősorban feltáró és leíró jellegű: attitűdöket, szerepeket, motivációkat, elvárásokat és ezeknek a családpolitikai intézményi környezettel való összefüggését vizsgálom. Feltételezésem szerint a nagyszülői kisgyermekgondozás a társadalmi változásokkal párhuzamosan változáson megy keresztül, mely változás csak a dédszülői, nagyszülői, szülői generációk családi életútját összehasonlítva válik feltárhatóvá. Minderre azért is szükség van, mert mint a kvantitatív adatelemzésben láttuk: a szocio-ökonómia tényezők csak igen kis százalékban képesek magyarázni mind adó, mind kapó oldalon a nagyszülők részvételét az unoka gondozásban.

Az elemzésben a 2. ábrában szereplő modellt használva egyrészt az intergenerációs gondozási transferek mögött álló, a család és az egyén szintjén megjelenő kulturális faktorokat mutatom be (értékek, hitek, attitűdök, szokások, motivációk), másrészt kitérek a család fölötti intézményes faktorok vizsgálatára is, azaz az interjúk másodelemzésével a következő kérdésekre keresem a választ:

Mi motiválja a generációk közti segítségnyújtást? Milyen feltételek mellett segítenek a nagyszülők? Mit adnak át (gondozás, anyagi támogatás, értékek, nézetek, gyakorlati tudás)? Hogyan fogadják el a segítséget a szülők? Kapnak-e a nagyszülők viszonzást? Léteznek-e még, illetve mennyire szorosak a gondozás köré szerveződő anya-lánya kapcsolatok? Hogyan befolyásolhatja mindezt a családtámogatási rendszer (vagy gondozási rezsím, azaz a gondozás köré épülő pénzügyi ellátások, szolgáltatások) mint intézményi környezet?

Az adatok forrása

Az adatok a 2002-2004 között a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézetben zajlott négygenerációs narratív interjúk családkutatásból származnak. A kutatás akkori célja a különböző generációknak a fizetett és nem fizetett munkához való viszonyának a feltárása, leírása volt. Ezen belül célként fogalmazódott meg – többek között – a családon belüli szerepek változásának jobb megértése, illetve annak a megértése, hogy az egyes nemzedékek hogyan viszonyulnak az állami és a család által nyújtott gondoskodáshoz. A kutatás eredményei könyv formában is megjelentek (Török, 2005). A kötet külön fejezetben foglalkozik a gyermekkorral, az anyasággal, apasággal, a generációk közti transzferekkel. A nagyszülői gyermekgondozás, mint generációk közti transzfer külön nem jelenik meg az elemzés szempontjai között, ugyanakkor az interjúk alkalmasak voltak ennek vizsgálatára.

Olyan családok kerültek a mintába, amelyekben egy időben négy generáció volt jelen (dédszülő-nagyszülő-szülő-unoka). A családok státusza heterogén, földrajzi megoszlásuk nagyjából lefedte az ország régióit. A toborzás egyrészt hirdetés formában, másrészt a kutatásban részt vevők személyes kapcsolatain keresztül történt, mivel más módon a négygenerációs családok minden tagját rendkívül nehéz lett volna rávenni több órás életútinterjúkra. Ez utóbbinak a következtében a mintában felülreprezentáltak a többgyermekes, vallásos családok, illetve az egészségügyi-szociális területen képesítést szerzett interjúalanyok. Ugyanakkor a mintának ez a fajta torzítása nem teszi kevésbé relevánssá az eredményeket. Egyrészt azért nem, mert minden többgenerációs családban találunk vallásos és kevésbé vagy egyáltalán nem vallásos generációkat, másrészt pedig mert a vizsgált társadalmi jelenségek, szokások a vallásos és nem vallásos családoknál egyaránt érvényesülnek.

Így interjú készült nagyszülőpárokkal, a nagyszülő egyik családosi gyermekével (illetve a gyermek=szülő házastársával), valamint mindkét nagyszülő mindkét szülőjével, amennyiben még éltek (összesen 12 család, 55 interjú). Az interjúk átlagos időtartama 3 óra, legfeljebb 20-25 oldal, azaz az alábbiakban összesen több mint 1000 oldalnyi interjúszöveget elemeztem tartalomelemzéssel.

VI.1. A minta bemutatása

A *család* fogalmát az elemzés során a nukleáris családnál tágabb értelemben használom. „Család” alatt olyan rokoni közösséget értek, amelynek tagjai a dédszülők, a nagyszülők, illetve a szülők. Tehát a család magában foglalja a származási és a házasságkötéssel létrejövő családot is. Az együttélés nem kritériuma az általam használt család fogalomnak, hiszen a segítségnyújtási formák akkor is vizsgálhatók, ha a család nem él egy háztartásban. Egy-egy családot a nagyapa családneve alapján neveztem el. Adatvédelmi okokból az interjúrészleteknél álneveket használok.

A mintába összesen 12 család került be. A dédszülők száma 15, a nagyszülőké 21, a szülőké 19, így a teljes minta 55 főből áll. Nem alapján 31 nő, 24 férfi, azaz 4 dédapa, 11 dédmama, 10 nagymama, 11 nagyapa, 9 anya és 10 apa alkotja a mintát.

19. Táblázat: A minta elemszáma generációk szerint

Családok álnevei	Dédszülők	Nagyszülők	Szülők
Asztalos	2	2	1
Gál	1	2	2
Horváth	2	2	2
Kovács	1	2	2
Pap	1	2	2
Rakaca	2	0	2
Sasvári	0	2	1
Somogyi	1	2	1
Sós	1	2	1
Szabó	1	2	2
Varga	1	2	1
Zente	2	1	2
<i>összesen</i>	<i>15</i>	<i>21</i>	<i>19</i>

A dédapák generációja az 1920-as években született (1920-1928 között), míg a dédmamáknál nagyobb volt a szórás: 1908 és 1940 közöttiek a születési dátumok. A nagymamák a 40-es, 50-es években születtek (1941-1957), a nagyapák szintén (1942-54). Az szülők generációja a 70-es években született (anyák: 1968-1982, apák: 1968-1976).

Az iskolai végzettségek alapján meghatározható felfelé történő státuszmobilitásról a dédszülők esetén mindössze egy családnál beszélhetünk, míg a nagyszülői generációnál egy család volt lefelé mobil, 5 családnál nem történt változás, 6 családnál viszont egyértelmű felfelé történő mobilitást

mutatnak az életutak a korábbi generációhoz képest. A szülők generációjánál ezzel szemben többségében nincs változás, néhány esetben azonban lefelé történt a mobilitás az előző generációhoz képest. A generációknál megjelenő mobilitás-mintázatok jól mutatják az társadalmi-gazdasági változások irányát is: míg a középső vagy szendvicsgeneráció esetén javultak a lehetőségek az előrejutásra a II. világháború előtt született generációhoz képest, addig a 70-es évek végén született szülő generáció mobilitási lehetőségei beszűkültek. Ahogy Róbert Péter fogalmaz: „Hosszabb távú, háromgenerációs perspektívában tehát a mobilitási minta fordított U alakú görbét idéz: a munkás nagyapa gyermeke “felfelé” mobil, lesz belőle főiskolát végzett értelmiségi apa, akinek gyermeke aztán “lefelé” mobil és ismét fizikai dolgozó lesz.” (Róbert, 1991,84). Ennek oka, hogy a 80-as évekre a magyar társadalom egyre zártabbá vált, azaz a mobilitási lehetőségek többdimenziós folyamatában (munkamegosztás, anyagi, kulturális) azoknak az egyenlőtlenségeknek a szerepe nőtt meg, amelyeknél erőteljes az újratermelődé (Róbert, 1982). Másrészt a lehetőségek beszűküléshez vezettek a rendszerváltást követő gazdasági-társadalmi változások: a munkanélküliség növekedése, a szegénység és jövedelemegyenlőtlenség növekedése, a családszerkezeti átalakulások. Ezért gyakori a szülőket képviselő interjúalanyok esetén is a válás, a munkanélküliség, a félbehagyott iskolák, a nagyszülői generációtól való anyagi függés.

Az esküvő időpontja a dédszülői generáció esetén a 40-es évek végére 50-es évek elejére, míg a nagyszülői generációnál a 60-as évek végére 70-es évek elejére esett. A szülő generáció a 90-es évek közepén kötött házasságot. A válással, örökbefogadással létrejövő családmodellek az első két generációban nem fordultak elő, a szülő generációnál azonban ezek az együttélési formák már nem számítanak ritkaságnak.

Ami az átlagos gyermekszámot illeti, ez össztársadalmi szinten nemzedékről nemzedékre csökken. Mivel a mintában jellemzően vallásos családok szerepeltek, ezért a minta nem tükrözi teljesen a demográfiai folyamatokat. A dédszülők esetén az átlagos gyermekszám 3,2 (range: 1 és 9), míg a nagyszülőnél az átlag 3,0 (1 és 11 között). A szülők generációjának az interjúk felvételekor átlagosan 1 gyermeke volt (1990 és 2001 között születtek).

A továbbiakban nemzedékenként mutatom be a gondozási transzfereket, mivel így látható válnak az időbeli változások, a generációk közti különbségek.

VI.2. A dédszülők generációja

A dédunoka gondozása a dédszülő részéről a *szülőknek nyújtott segítségnyújtás* egyik formájaként jelenik meg a vizsgált interjúkban. A segítségnyújtás fogalmi körébe tartozik a kisgyermekgondozáson kívül az anyagi segítségnyújtás, apróbb ajándékok, együtt lakás, közös sütés-főzés és más munkában (barkácsolás stb.) nyújtott segítség.

Az interjúalanyok közül nagyjából fele-fele arányban találtunk unokát gondozókat és nem gondozókat. A gondozásban részt nem vevő csoportban ugyanakkor felülreprezentáltak a férfiak. A dédmamák többsége csupán alkalmanként („*ha hozzák*” Zente dédapa) vesz részt a dédunoka gondozásában, néhányan legalább hetente kétszer. A gondozás főként gyermekfelügyeletet, a kisgyermek szükségleteinek kielégítését jelenti. Akik fizikailag nem tudnak részt venni a gondozásban- a távolság, vagy az egészségi állapotuk miatt- azok általában pénzzel, apróbb ajándékokkal („*szépeket borgolok nekik*” Rakaca dédmama) igyekeznek segíteni. Az anyagi segítségnyújtás motivációja mögött egyfajta büszkeség van, annak a bizonyítása, hogy ők még képesek erre („*örülök, ha én tudok még segíteni*” Rakaca dédmama). Az anyagi transzfert nyújtó típuson belül azonban megjelenik egy gondozást akaratlagosan elutasító altípus is (azaz aki pénzben segít, de gondozásban nem). Ők ezt azzal magyarázzák, hogy az „*anyja úgyis otthon van a gyerekekkel*”. (pl.Szabó dédmama)

A dédszülő és dédunoka lakóhelye közti földrajzi távolság az interjúknak egy kisebb része esetén állt rendelkezésre, de ezek alapján sem állítható, hogy a földrajzi közelség automatikusan a gondozásban való aktívabb részvételt vonná maga után. Inkább arról lehet szó, amire az egyik interjú is rávilágít, hogy a dédszülő és unoka közti érzelmi távolodás földrajzi távolsággá is növekedhet: „*Igen, két éves, de hát nagyon messze van. Illetve messzire fognak költözni, Békásra, az édesanyjával, mert férjhez megy. De nincsen közöttünk nagyon szoros mindennapi kapcsolat. Nénapra vagy ihyesmi.*” (Asztalos dédapa)

A női-férfi szerepminták feltárása lényeges a (déd)unoka gondozásával kapcsolatos gyakorlatok megértése szempontjából is. Ezek a szerepminták alapvetően befolyásolják, hogy ki, mikor, miért és hogyan vesz részt a gondozásban. A házassági családban a gyermek gondozása kapcsán kialakított gyakorlat pedig az anya-lánya kapcsolatokon keresztül öröklődhet. Az interjúalanyok beszámolóí alapján is egyértelmű, hogy a házassági családban a gyermek gondozásának feladata az anyákra hárult, ezért itt inkább az volt a kérdés, hogy a férfiak valamilyen módon besegítettek-e a gyermekgondozásba. A dédszülői mintában egyetlen esetben sem találtunk segítő férjet („*a férfiak*

tabuk voltak” Kovács dédmama) annak ellenére, hogy sok dédmama ezt a gyermek szempontjából már akkor sem tartotta helyesnek. „*A férjem nagyon sokat odavolt, ezért nagyon sokszor a fényképét pusztigattuk a kislánnyal, hogy ne hidegüljön el az apjától*” (Horváth dédmama). Éppen ezért legtöbbször rokonai segítséget kellett igénybe venniük az alkalmankénti gyermekfelügyelethez. Az elsődleges segítség az esetek többségében az anya volt, de volt olyan interjúalany, aki a gyermeke születésekor egyáltalán nem kapott segítséget, mivel szerinte *nem volt senkinek ideje segíteni*. Másodlagos segítőként az anyós, a szomszédok, szomszédsági kör, illetve fizetett alkalmazottak, ún. pesztonka jöhetett szóba. Érdekes ugyanakkor, hogy a viszonzás csak a családtagokra terjed ki: a szomszéd segítő, barátok, alkalmi dadák által nyújtott segítség nagyrészt nem került viszonzásra.

Az alkalmazottak nagyrészt segítő családtagok híján jöttek szóba, de előfordult olyan eset is, hogy a család társadalmi státusza követelte meg fizetett alkalmazott foglalkoztatását:

“Háztartási alkalmazottam természetesen volt, mert egy szép 3 szobás lakásunk volt, elég tágas, nagy tetőterasszal. Én az életemet úgy éltem, hogy otthon mindig volt háztartási alkalmazott, takarítónő. Meg hát úgy is építették a lakásokat, hogy volt személyzeti szoba. És ezt a gyerekek úgy nem értik a mai világban: És akkor te mit csináltál mama, ha volt aki vásárolt, takarított? Hát mondtam: Gyerekek, tényleg érdekes megérteni nektek. De nem volt porszívónk, mosógépünk, hűtőszekrényünk, illetve jeget vettünk az utcán, és azt beraktuk egy szekrénybe, és azzal hűtöttünk. Szóval nem volt gépesítés egyáltalán akkor. Mosás, hát a mosás is egy családnál, ahol 2-3-4-5 gyerek van, olyan nagy munka. Abhoz volt külön mosónő, két napig mosott. A személyzet minden héten kismosást csinált, aztán jött a vasalónő, minden héten, aki bevasalta a sok kis ruhát, inget. Mert 3 fiúnak ingeket kellett mosni, meg a gyerekeknek a kis ruháit. És ehhez bizony alkalmazott kellett.” (Varga dédmama)

A női életút lineáris, a státusz által kijelölt mederben haladt. A karriercél a dédanyák generációja esetén ritka, egy nőnek tanulni, szakmát szerezni kiváltság volt a 20-as, 30-as években: „*Ami adódott munka csináltuk, nem volt még akkor probléma akörül, hogy valamit is akarunk. Nem is akartunk semmit, örültünk, ha el volt végezve a munka, meleg volt, és fedél volt a fejünk felett, nem volt akkor semmi tervünk.*” (Kovács dédmama). Majd jött a korai házasságkötés, gyermekszülés, szülőktől való külön költözés. A későbbiekben a család státuszától (társadalmi elvárástól), az apa családektartó képességétől függött, hogy elmenetek-e fizetésért dolgozni. Hat dédmama nem vállalt már rendszeres fizetett munkát, miután megszülettek a gyermekei. Ők a családdal kapcsolatos teendőket látták el, napszámban vagy a saját földjükön dolgoztak, a férjük jogán szereztek nyugdíjjogosultságot is. A többiek vállaltak fizetett munkát, de változó, hogy mikor és miért. Volt

olyan dédmama, aki néhány hét után, de olyan is, aki csak a gyermeke iskolás kora után kezdett el dolgozni újra. A többség a nyugdíjjogosultság megszerzése miatt vállalt fizetett munkát, de Kovács dédmama például azért is, mert úgy érezte, hogy nem volt már rá otthon szükség. *„Azért, mert akkor született a második gyereke Jósának, és akkor Marika már itthon volt Gyese, és hogy ne legyünk ketten itthon, akkor mentem el én dolgozni. Nem könnyű munka volt. Akkor én már koromnál is fogva 48 éves voltam, hogy meghalt a férjem.”*

Az állami támogatások igénybevételét több szempontból is vizsgáltam. Egyrészt szerepet játszhat a gondozásban való dédszülői részvételben az, hogy a dédszülő maga igénybe vett-e ilyeneket a gyermeke születésekor, hogyan ítéli meg ezek szerepét, másrészt pedig, hogy az unoka igénybe vesz-e ellátásokat (és ha igen, milyeneket). Ez utóbbi esetben feltételeztem, hogy a dolgozó szülőnek szívesebben, nagyobb valószínűséggel segítenek a nagy/dédszülők. Mivel ezeket az ellátásokat szinte kizárólag a nők/anyák vették igénybe, így az alábbiakban a dédmamák interjúira hagyatkozom. A kisgyermekellátás mellett röviden kitérek az állami idősellátással kapcsolatos attitűdökre is, amely már átvezet a családon belüli transzferek témájához.

A dédmamák közül nem mindenki emlékezett pontosan arra, hogy milyen segítséget kapott az államtól. A hat hét szülési szabadságot többen is igénybe vették, pl. *„6 hét szülési szabadságot vehettem igénybe, 49 novemberében született a fiam és 51 januárjában a lányom... az elsőnél még úgy volt, hogy nem vonhattam egybe, hogy szülés előtt hat hét, szülés után hat hét, másodiknál már könnyebb volt, mert akkor a szülés időpontjától számított a három hónap. Akkor már könnyebb volt, három hónapig voltam itthon.”* (Somogyi dédmama). Ezen kívül említés szintjén felmerült különféle apróbb, egyszeri szakszervezeti segítség (pl. 400 Ft babakelengyére, karácsonyi segély, tej jegy, gyermekruha kedvezmény, kedvezményes üdülés, illetve egy dédmama a gyermeke miatt mentesült a háború utáni romeltakarítás alól). A többség viszont úgy emlékezett, hogy semmit nem kaptak, mikor megszületett a gyermekük: *„Nem, én még egy forintot se kaptam soha. Akkor senkinek nem adtak, nem az a világ volt, nehéz volt az élet. Dolgoztunk - ettünk, ha nem dolgoztunk, akkor nem ettünk, éhen maradtunk. Én hiába, ha elmentem dolgozni, én ott kaptam, de a gyerekek nem ettek.”* (Rakaca dédmama).

Ami az intézményes kisgyermekellátást illeti, csak néhány dédmama említette, hogy jártak a gyermekei óvodába. A többség gyermekei nem jártak, annak viszont számtalan oka volt, hogy miért nem. Varga dédmama esetén a család státusza nem volt összeegyeztethető az óvodával: *„Nem, nem volt óvoda. Az én gyerekeim se, mi meg pláne nem. Akkor tudja, kik jártak óvodába? A szegényebbek, a munkás gyermeke, akiknek dolgozott a mamája vagy elment. Egy más réteg, a mi fajtánk gyerekei nem jártak.”* Rakaca dédmama viszont olyan szegény faluban élt, ahol még álmodni sem

lehetett óvodáról. Kovács dédmama gyermekei jártak óvodába, de ő úgy emlékezett, hogy csak akkor vették fel a gyermekeit, mikor már ő is újra dolgozott. (*“Akinak otthon volt a szülője, annak nem volt óvoda.”*). Az óvoda eredeti funkciója a dolgozó anyáknak való segítség, a hátránycsökkentés csak az utóbbi időkben lett közpolitikai prioritás.

Ami az unoka által igénybe vett ellátásokat illeti, a legtöbb dédszülő lányunokája⁴⁷ a gyes/gyed és óvoda párosítást preferálta. Általában véve anyagi szempontból is sokkal jobbnak tartották a dédmamák a mostani szülők helyzetét, mint a sajátjukat (*“Máma gyereket nevelni - öröm. Pénzt kapnak rájuk, mindegyik. Itt is csak úgy tömörülnek a postára, mikor hozzák a pénzt”* Rakaca dédmama), ez szintén belejátszhat abba, hogy jelenleg kevésbé vesznek részt a dédunokák gondozásában.

A családpolitika része a gyermekgondozás mellett az idősekről való gondoskodás is. Azonban ebben a generációban az állammal és intézményeivel szemben elég nagyfokú elutasítást találtam. Arra a kérdésre, hogy mit vár az államtól, a legtöbben azt válaszolták, hogy semmit, ők az idősekről való gondoskodást a család feladatának tartották. Néhányan gondolták csak úgy, hogy az idősekről -megfelelő nyugdíj biztosításával- az államnak kellene gondoskodnia. Az időseket ellátó intézményrendszerrel (idősek otthona, idősek nappali ellátás, étkeztetés stb.) általában véve nagyon kevés információval rendelkeztek. Akiknek volt róla információja, azok közül többen úgy vélték, hogy ez a rendszer az egyedülálló időseknek lehet segítség, de csak végső esetben: *“Akinak nincs senkije, annak nagyon jól tesznek vele. Jártam én ilyen ... a férjem nagybátyjának nem volt családja, odakerültek mind a ketten - hát nem is gondolta az az ember sem, hogy valaha odakerül. De aki alkalmazkodik - nem olyan rossz hely az. Mégiscsak gondoskodik valaki róla.”* (Horváth dédmama). Egy dédmama említette, hogy kizárólag az állami szervekre számít, mert a gyermekeinek nincs ideje az idős szülők gondozására: *“Arra nemigen lehet számítani, mert ott 5 gyereket kell ellátni - most is beteg az egyik... Neki elég a saját gyereke, nem tud minket is kezelni, a lányom meg Gödön lakik, ő nem tudna engem ápolni. Úgybogy csak a hivatalos szervekre számíthatunk.”* (Asztalos dédmama)

Az idős családtag gondozása mint feladat és felelősség a dédszülők fele esetén merült fel. Volt, aki az anyját, illetve anyósát, volt aki mindkét szülőjét gondozta.

A transzferek irányáról egyöntetűen állapítja meg a szakirodalom, hogy az idősektől a fiatalok irányába tart (vö. Albertini–Kohli–Vogel 2007; Attias-Donfut–Ogg–Woff 2005; Hoff 2007;

⁴⁷ Itt arról az unokáról volt szó, aki szintén bekerült a teljes mintába interjúalanyként.

Spitze–Logan 1992; Brannen et al. 2004, Spéder, 2002). Az idősök inkább adnak, míg a fiatalok kapnak, és ez az irány csak a dédszülők generációjánál vehet fordulatot (azaz a dédszülő már többet kap, mint amennyit ad). Itt el kell különíteni az unoka és a dédunoka dédszülő általi gondozását. Unoka gondozása esetén akár működhet is a direkt viszonzás, dédunoka esetén azonban ez csak közvetetten, a szülőkön keresztül lehetséges. A mintában szereplő dédszülők közül azonban csak néhányan említették, hogy rendszeresen kapnak viszonzást az unokától. Főként fizikai munkában számíthatnak segítségre pl. szerelés, javítás, barkácsolás, szállítás, egy dédszülő szokott pénzt is kapni. A többség azonban nem kap és nem is vár direkt viszonzást a gondozásért cserébe. *“Sok esetben inkább mi segítünk még, ha lehet. Mert valahogy nem azt mondom, hogy büszke vagyok, de örülök, hogyha esetleg én tudok még segíteni, nem énvelem van a sok baj.”* (Horváth dédmama).

Kérdésként fogalmazódott meg, hogy ha komolyan romlana az egészségi állapotuk, akkor kit választanának elsődleges gondozóként. Az erre a kérdésre született válaszokból úgy tűnik, hogy sokan kész stratégiával rendelkeznek egy ilyen forgatókönyvre. A legtöbb dédszülő egyértelműen a lányát nevezte meg elsődleges segítségként. *„Hát itt van a lányom. Azért tartom. Itt van a fiával, nem is engedem őket sehova”* (Rakaca dédmama). Öten mondták, hogy még ebben az esetben sem számítanak a gyerekeiktől segítségre, két dédapa említette, hogy a feleségétől számítana segítségre. Egyértelműnek tűnik tehát az idős szülők részéről a nők, a lányok-feleségek „kiszemelése” a gondozási feladatra.

Ami a gondozás motivációját illeti, itt az interjúkban elkülönült a kisgyermek és az idősök gondozásának motivációja. A kisgyermek esetén elsődleges volt a gyermek önzetlen szeretete, mint örömforrás. Sokan meséltek rövid történeteket arról, hogy mi okozott örömet számukra az unokával való foglalkozás, tevékenységek során (a megérkezés, búcsúzkodás, az első szavak stb.). Az idősök gondozásával kapcsolatban viszont más a helyzet. Az idősök gondozása mögött lehet egyfajta esetlegesség, működhet racionális számítás, de a leggyakoribb az erkölcsi kötelességből való segítségnyújtás. Volt, aki azért gondozta a szüleit, mert nem volt más, mások a földrajzi közelségre, távolságra hivatkoztak. Volt olyan dédszülő, aki anyagi megfontolásból gondozott, mert így megörökölhette a szülei házáat. De a viszonzás motívuma normatív viselkedési szabályként is megjelenik. Az egyik dédszülő házaspár esetén a felnevelésükkel járó gondoskodást ilyen módon is igyekeztek törleszteni. *“..amikor már szegény mamáék lerobbantak, akkor mi gondunk volt. Nem is gondoltunk arra, hogy másra hárítanánk. Énnekem egy olyan embert neveltek fel, hogy azt nagyon megérdemelték... Nekem ez így volt természetes. Ők felneveltek, és most meg mi vagyunk a sorosak,*

hogy tartjuk őket.” (Horváth dédmama) “Fiatal koromban is így éreztem, nem gondoltam soha arra, hogy az én szüleimet más gondozza. Ha eltehetetlenednek. De most is azt mondom, hogy mégis a szülő- ez egy folyamat, hogy életet adtunk a gyerekeknek, akkor a gyerek adjon tisztességes balált a szülőnek.” (Horváth dédapa)

VI.3. A nagyszülők generációja

A nagyszülők generációja által nyújtott elsődleges segítség a szülők számára az interjúk alapján a lakhatás biztosítása (jellemzően nem az együttélés felajánlásaként, hanem saját lakás vásárlásával), vagyis a saját gyermeknek való családalapítási segítség a legtöbb esetben egyszerűen lakáskérdés. Emellett másodlagos a pénzübeli segítségnyújtás, illetve a munkával való segítség (főzés, gyermekgondozás, barkácsolás stb.). Ugyanakkor a dédszülőkhez képest új elemként jelenik meg a tudással, példamutatással, tanácsokkal való segítség is, ami egyfajta generációs tudatosság-erősödésre utal a gyermekneveléssel kapcsolatban. Ennek egyrészt oka lehet az, hogy a nagyszülői generáció iskolai végzettsége magasabb, mint a dédszülői generációé volt, a magasabb iskolai végzettségűek pedig több kulturális tőkét invesztálnak a gyermekükbe, unokájukba, másrészt – köszönhetően jórészt a pszichológia fejlődésének- megváltozott az attitűd a gyermekneveléssel kapcsolatban.

Ami a gondozásban való részvétel rendszerességét illeti, itt a leggyakrabban elhangzott válasz a heti 2 alkalom volt - ez az interjúk alapján valamiféle optimumnak, kompromisszumnak tekinthető. Az unoka gondozása alatt nagyrészt hasonló tevékenységeket értettek, mint a korábbi generáció (felügyelet, játék, teljesen ellátás), de új elem az unoka tanítgatásának megjelenése, azaz a kulturális tőke személyközi átadása a gondozási tevékenységek között.

Az unokázásban részt vevő nagyszülők között ebben a generációban –ha elvétel is, de már találtunk férfiakat is. A nagyapák unokákkal kapcsolatos tevékenysége egyfajta kompenzáció: igyekeznek az unokával pótolni azt, amit a saját gyermekük szocializációja során elszalasztottak. Mivel főként szerepminta átadásról van szó, ezért a közösen végzett tevékenységek is jellemzően “férfias” tevékenységek (közös barkácsolás, pecázás, sport, kirándulás stb.). *“..amikor itt vannak, akkor állandóan velem van, tehát bejön a műhelyembe, és ott tesz-vesz velem. Nagyon ragaszkodik hozzám, megünk össze-vissza, szeret velem mászkálni.” (Asztalos nagypapa)* A férfiak gondozási szerepekkel kapcsolatos ambivalenciát azonban jól tükrözi például az alábbi részlet: *“Érzelmi oldala tetszik, nagyon meg vagyok elégedve, (...) nagyapaként tudom őket etetni, de nem különösebben szeretem így a gyerekeket etetni, szoktam is, de leginkább azt várom, amikor már járóképesek, tehát másfél éves kor, amikor tényleg lehet velük mozogni, kirándulni, tehát oktatni lehet őket. Különösebben a gyerekekkel való gügyögést annyira nem*

élvezem, tehát nézni szeretem, de ha nem muszáj, akkor én nem szoktam bebújni a járókába a gyerek mellé.” (Pap nagypapa) Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy a férfiak apaként való szocializációja hosszabb folyamat, mint az anyák esetén: szinte életük végéig folyik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a férfiakból apák igazán csak az unoka megszületésével válnak.

Ami az unoka gondozásának motivációját illeti, a nagyszülők többsége egyértelműen az anya tehermentesítése miatt segít, azaz a gondozásban való részvétel azokban a családokban gyakori, ahol az anya dolgozik. Ez annak ellenére van így, hogy a nagyszülői generáció tagjainak döntő többsége még nem volt nyugdíjas az unoka megszületésekor (a mintában a 22 nagyszülőből mindössze három volt nyugdíjas a lekérdezés idején).

Láttuk a minta bemutatásánál, hogy a nagyszülő generáció a 40-es évek végén, 50-es évek elején született. Átlagosan magasabb befejezett iskolai végzettséggel rendelkező asszonyokról van szó, mint a korábbi generáció esetén. A tanuláshoz való viszony is más, mint a korábbi generáció esetén: sok interjúalany találta sérelmesnek, hogy a szülei a korai házasságkötést szorgalmazták, és emiatt nem engedték őket tanulni. A körülmények hibáztatása helyett ebben a generációban a szülők hibáztatása sokkal hangsúlyosabb. *“Én azt mondtam, hogy tanulni akarok, de közben meg a nagyanyám, meg a család azt gondolták, hogy menjek csak férjhez, mert a lánynak az a dolga.”* (Sós nagymama) A házasságkötés ideje átlagosan a 70-es évekre esett, ekkor született általában első gyermekük is. A férjük segítségét az anyák általában elégtelennek, szükségtelennek ítélték meg: *“az az igazság, hogy nagy segítségre őtöle nem is volt szükség”* (Kovács nagymama). Két apa említette, hogy ők is aktívan részt vettek a csecsemő körüli teendőkben, egyikük pl. így fogalmazott: *“részt vettem a bevásárlásban, a gyereksétáltatásban, tehát a gyerek szoptatásán kívül minden munkát tudtam végezni.”* (Somogyi nagypapa). A feleségek szerint a legfontosabb segítség számukra mégis elsősorban a saját anyjuk volt. Ennek hiányában kerültek képbe az anyósok⁴⁸, más női rokonok, illetve néhány esetben a nem családtag segítők. Mivel a gyermekek általában sem bölcsődébe, sem óvodába nem jártak, ezért a nagyszülői segítségre egészen a gyermekek 6 éves koráig szükség volt.

A hagyományos női életút ebben a generációban változáson ment keresztül. A nők továbbtanulása elfogadottá vált, így dolgoztak a gyermekük születése előtt, majd általában 3-5 évre megszakították a munkavégzést, majd többségében újra visszamentek dolgozni. A gyermekvállalás egyértelműen negatívan hatott a nők karrierjére, a családokban számtalan

⁴⁸ Az anyósok gyakran azért válnak fontosabbá segítségnyújtás szempontjából, mert általában idősebbek az anya anyjánál, ennél fogva már nyugdíjasok, mikor a gyermek megszületik.

konfliktust okozott a munka-család összeegyeztetésének nőkre háruló terhe. Ezt az ellentmondást néhányan a munka teljes feladásával oldották meg: tipikusan ilyen helyzet a harmadik gyermek vállalása, hiszen három gyermek után már társadalmilag is legitim a munka végleges feladása. A munka világából való menekülés főként azokra jellemző, akik nem rendelkeztek a munkaerő-piacon hasznosítható képzettséggel: *“Ezek azok a problémák (a munka-család összeegyeztetése, GyA), amiket én nem akartam - ezért is jó hogy nekem nem volt semmi olyan munkahelyem, hogy végzettségem, hogy muszáj lett volna visszamennem. De borzasztó nehéz lehet valaki olyan, aki esetleg elvégez egy egyetemet, megszületik a kisgyereke, aztán utána - ez elé a probléma elé áll, hogy most mit csináljak.”* (Varga nagymama). Értelmiségi családokban gyakran a nő áldozta fel a karrierjét a férje karrierje miatt: *“...”apám úgy mondta, hogy elől jön a dolmány, aztán a rékli, ezért nekem ide kellett jönnöm Pestre. Abhoz képest, hogy lehettem volna tanársegéd és kollégiumigazgató Kőszegen, 25 évesen!”* (Pap nagymama). A munka és család összehangolásának harmadik módja pedig az az eset, amikor a feleség azért tanul tovább, azért vált munkahelyet, hogy több ideje legyen a gyermekeire (pl. kutatóintézetben kezd el dolgozni, ahova nem kell naponta bejárni). *“Én olyan munkát vállaltam, azért mentem az oktatás-kutató intézetbe, hogy több időm legyen a gyerekekre, tehát otthagytam a klinikai munkát, mert azt nem lehetett volna csinálni gyerekek mellett, mert akkor a kollegák dolgoznak helyettem, vagy ilyesmi, így viszont nem volt szükség.”* (Somogyi nagymama).

Az államtól kapott családtámogatások közül majdnem mindenki igénybe vette a terhességi gyermekágyi segílyt és a gyeszt/gyedet. Néhányan emlékeztek rá, hogy kaptak OTP-kölcsönt házépítéshez, illetve hogy segítség volt számukra, hogy a szülői szabadság letelte után visszavették őket a munkahelyükre. Bölcsődébe egyetlen gyermek járt, óvodába is csak páran.

Az állami gondoskodással, idősellátással kapcsolatban ebben a generációban is főleg elutasítással találkoztam. Ugyanakkor néhány családban a lánygyermek tehermentesítése miatt valódi választási lehetőségként jelenik meg az állami/piaci idősellátás igénybe vétele. *“Nem kívánnám el a gyerekeimtől, hogy megőrüljön a kisgyereke, a munkája mellett 120 km-ről, hogy ápoljon engem. Tudom, hogy melyik az a panzió szerű jó ellátás, hogy elviselhető összegért életem végéig biztos, hogy ki fogom magamnak fundálni, hogy hol lesz nekem a legjobb.”* (Sós nagymama) Közele hozzátartozók (anya, anyós-após) gondozásában a megkérdezett nagyszülők fele vett részt, zömében az asszonyok. Ritkán, de főként alacsony státuszú családokban találkozni az idős hozzátartozók gondozásának teljes elutasításával is: *“Ma már van az a lehetőség, hogy ott van a szociális otthon. Hát minek hozzon az ember ide terhet magára? Egyszerűbb ha oda bemeleg és ott kényelmesen elvan, mert nehéz elviselni ezeknek az öregeknek a szeszélyét.”* (Zente nagypapa).

A megkérdezettek negyede említette, hogy az általa nyújtott segítségért a gyermekeitől valamilyen formában kap viszonzást. A segítségnyújtás típusa főleg vagyontárgy jellegű (pl. háztartási gépek vásárlása), kisebb részben munka típusú (pl. szerelés, barkácsolás, szállítás). Arra a kérdésre, hogy kitől várnának segítséget, ha leromlana az egészségi állapotuk, a többség a gyermekeit (lányokat) jelölte meg, férfiak esetén azonban a feleségek az elsődleges segítségnyújtók. A miért vár viszonzást kérdésre a többség azt a választ adta, hogy azért, mert a gyerekeinek erkölcsi kötelessége gondozni és segíteni beteg szüleit. *“Hát, úgy, ahogy én természetesnek tartom azt, hogy én segítek, ugyanúgy természetesnek tartom azt, hogy nekem is segítsenek, nekünk is segítsenek a gyerekeink.”* (Kovács nagymama) Persze akad, aki szerint a gondozás ajándék, még a családon belül is.

VI.4. A szülők generációja

A szülőkkel készült interjúk vizsgálata abból a szempontból volt lényeges, hogy milyen elvárások léteznek a gyermekgondozásban nyújtott nagyszülői segítséggel kapcsolatban, hiszen ez is magyarázatot adhat a nagyszülők gondozási részvételére.

Általánosságban a szülők generációjánál nagyobb változásokat figyelhetünk meg. A 70-es években született generáció számára beszűkültek a mobilitási lehetőségek, sokkal nehezebbé vált a munkavállalás, anyagilag sokkal jobban függnek a szüleiktől, mint az előző generáció. Az állami pénzbeli családtámogatás formái ugyanakkor jobban kiépültek. Megváltozott az értékrend és gondozással kapcsolatos elvárásrendszer, de a szülői szerepek is változásokon mentek keresztül.

A gyermeknevelési normák változására jellemző a tekintélyelvű nevelési normáktól való távolodás, illetve ezzel párhuzamosan közeledés egy megengedőbb, demokratikusabb szülő-gyerek viszony kialakítása felé. Az interjúkban jól megfigyelhető, ahogy a szülők nemzedéke tudatosan szakít a szüleik, nagyszüleik nevelési elveivel. Szinte minden interjúban elhangzik, hogy a saját gyermeküket sokkal megengedőbben, nagyobb önállóságot biztosítva, kevésbé szigorúan, őszintébb, baráti légkörben szeretnék nevelni. Nem tolerálják, ha a nagyszülő beleszól abba, ahogy a gyermeküket nevelik, nem várnak tanácsokat sem, fontosnak tartják a néhány lépés távolságot. *“Amikor elkezdődik egy fiatal pár, akkor az a jó, hogy ha tényleg messze van /a nagyszülő/, és nem totyog át nap mint nap, hogy beleszóljon”* (Pap anya) *“...én igyekszem mindig meghallgatni, már csak azért is, mert az apám, meg mert idősebb, meg átgondolni. De amiben úgy gondolom, hogy nekem van igazam, akkor én ki is állok érte. Apu jön, rendezkedik, így-úgy, ezt így csinál, holott nekem homlok egyenest más az elképzelésem, akkor meghallgat, és úgy csinálom, ahogy én akarom.”* (Sasvári anya)

Ezek a szülők a gyermeknevelési elveik és gyakorlataik kialakítása során tudatosabban döntenek, több szempontot vesznek figyelembe. Gyakori, hogy a szüleik viselkedéskorlátozónak, szankcionálónak, tekintélyelvűnek érzett nevelési gyakorlatát tudatosan kerülik. Több anya interjújában előjön a kivételezés problémája- főként a dédszülőkkel kapcsolatban. Úgy tapasztalják, hogy a dédszülők hierarchiát állítanak fel az unokák, dédunokák között, amit nem tartanak helyesnek. *“Dédi rangsorolni szeretett minket, meg a gyerekeit is, nem úgy mint anyuék, anyuék még mindig nagyon figyelnek, hogy mind a ketten mindig ugyanazt, - de a dédi mindig rangsorolt. Anyuékkel átbeszéltük, hogy ez miért nem jó így. Pl. volt az egyik unokája, aki pap lett, az volt a csúcson, utána jöttünk mi unokák, aztán jött apu, meg az ő gyerekei közül még egy akit szintén nagyon kiemelt, és a szerint osztogatta a kegyeit, a figyelmét.”* (Pap anya). Ez a fajta különbségtevő gyakorlat, illetve ennek elutasítása talán a legjobb példája annak az érték és viselkedésbeli változásnak, amelyik a státusőrzéstől (dédszülők) az esélyegyenlőség (szülők) irányába mozdul el. Másrészt felértékelődik a “tudományos gyermeknevelés”: könyvekből, a médiából tájékozódnak, illetve fontosak a baráti családok, közösségek (pl. baba-mama klub), mint közvetlen példák. *“Tanácsokra hagyatkozva, védőnői segítséget kaptam, beszereztem szakkönyveket, millió meg egy szakkönyvet, és azért abból sok választ találtam, meg szükség esetén hívtam ismerősöket, meg olyanokat, akinek egy picit idősebb gyerekeük volt, és már tudtak segíteni, tanácsot adni.”* (Sós anya)

A nagyszülők gazdasági aktivitása, földrajzi távolsága, egyéb gondozási leterheltsége mellett tehát a konfliktusok kerülése is oka lehet annak, hogy a szülők gondozási segítséget csak szükség esetén, alkalmanként (pl. ügyintézés, betegség) vesznek igénybe. Ugyanakkor a nagyszülők anyagi segítsége nélkül alig tudna a szülők generációja boldogulni- ez egyaránt igaz az alacsony, mint a magas státuszú családokra. *“Lakásszerzésben, persze rengeteg szülői segítséget kaptunk, másképp nem is tudtunk volna boldogulni. Az orvosi fizetés nem elég erre. Elég komoly összegeket kaptunk, főleg a szüleimtől, az első lakáshoz is, (...) nem hiszem, hogy András fizetése és az enyém együtt elegendő lenne arra, hogy fenntartsuk ezt a lakást. Olyan magasak a költségeink.”* (Pap anya).

Az állami segítségnyújtással kapcsolatban nagyobb fokú tudatosság figyelhető meg. Az anyák pontosan emlékeztek rá, hogy milyen támogatásokat vettek igénybe (családi pótlék, gyes, gyed, kiegészítő családi pótlék), ezekhez a támogatásokhoz ragaszkodnak is, de nem ezeket tartják az igazán nagy segítségnek. Több anyuka említette, hogy a legnagyobb segítséget a munkavállalók jogait garantáló munkahely jelentené számukra. Ilyenek azonban csak elvétve akadnak, az interjúkban jellemzően ilyen ideálisnak tartott munkahelynek számított a Posta, a rendőrség, a MÁV. Egy olyan hátrányos helyzetű, roma család volt a mintában, ahol a szülők csak transzfer

jövedelemből éltek, az ő helyzetüket az anya teljesen kilátástalannak ítélte meg. *“Kevés az a pénz, amiből élünk, nagyon kevés. Kettőnk jövedelme 30 ezer Ft, a két szociális, a gyerek után kapjuk a nevelést meg a családi pótlékot. Ennyiből élünk. Ez iszonyúan kevés. Nincs mit tenni. Nagyon szeretnék újra dolgozni”* (Rakaca anya)

A nagyszülőktől jövő anyagi támogatás viszonzásáról egyik család esetén sem lehetett szó- az anyagi transzfer egyértelműen egyirányú. Gondozási segítséget a legtöbb család nyújtana, legalább olyan formában, hogy a gondozásra szoruló nagyszülőt a saját háztartásukba költöztetnék. Ugyanakkor tisztában vannak azzal is, hogy ez konfliktusokkal jár, így csak végszükség esetén ajánlanák fel. Magasabb státuszú családok esetén viszont egyértelműen a jó minőségű intézményes ellátás preferált: *“Édesapám a magán ellátást szeretné, meg is fogalmazta már, hogy neki azért is jó hogy külföldön dolgozik, hogy van már annyi felhalmozott tőkéjük, ha majd rászorulnak, akkor meg tudják az ilyesmit fizetni”* (Pap apa)

A segítségnyújtási, gondozási gyakorlatok elemzése kapcsán érdemes külön kitérni a matrilineáris, anya-lánya kapcsolatokra, illetve az apák gondozással kapcsolatos attitűdváltozására⁴⁹ mint keveset elemzett területekre.

VI. 4.1. Anya-lánya kapcsolatok

Az anya-lánya kapcsolatok erőssége, gondozásban való elsődlegessége a szakirodalom szerint az iparosodással, földrajzi mobilitással tört meg. A matrilineáris gondozással kapcsolatos munkamegosztásnak a nagyszülői interjúk alapján több dimenzióját lehetett elkülöníteni. Ez alapján a segítségnyújtás lehet *kölcsönös* vagy *egyirányú*, *intenzív* vagy *alkalmi*, *adott időszakra korlátozódó* vagy olyan, amely a *teljes életút során intenzív* marad. A kölcsönös segítségnyújtás elsősorban a nagyszülő és dédszüli generáció között működik, normatív elvek mentén. A nagyszülők és szülők között viszont már inkább egyirányú a transzferáramlás: a nagyszülők sokkal többet adnak, mint kapnak. A legjellemzőbb minden generáció esetén az alkalmi segítségnyújtás, amikor az anya főként az unoka születésekor nyújt segítséget, később azonban nem. Ez a segítség a gyermekgondozásra, háztartásra és a férj ellátására is kiterjedhetett, de a későbbiekben – főként a saját lakás megszerzésével- már lazul a kapcsolat. Intenzív gondozásra példa, amikor az anya és a lánya közeli, vagy akár azonos munkahelyen is dolgozik, azért hogy felváltva tudják gondozni

⁴⁹ Vö. pl. Spéder (2011)

a kisgyermeket: *“Mikor visszamentem gyesről, akkor úgy dolgoztunk, hogy egyik héten ő volt délutános, én azon a héten délelőtti voltam. Úgy hogy a gyermekre mindig tudott valaki vigyázni.”* (Gál nagymama) Az ilyen típusú munkamegosztás ott gyakori, ahol a férj teljesen hiányzik a gondozásból. Végül a teljes életút során intenzív és kölcsönös segítségnyújtás az az eset, amikor a gondozás körbe ér: az anya-lánya kapcsolat életük végéig szoros marad, a gyermekgondozásban nyújtott segítséget a nagyszülő a lányától visszakapja: *“Anyukám egy jóságos mama volt, akit nagyon szerettünk, mivel ő nem dolgozott, az egész élete abból állt, hogy minket felnevelt. Az anyunak a mai napig hálás vagyok, hogy ennyi mindent segített nekem. ...ezt visszafizetni nem lehet, csak azért hogy az ember gondoskodik utána még, vele vagyok, mindennap megkérdezem, hogy mire van szüksége, feljárom hozzá. Így.”* (Varga nagymama). Az anyákkal készült interjúk azonban egyértelmű törést mutatnak ezekben a kapcsolatokban. Az anyák generációja jóval kevésbé, inkább csak alkalmanként számít a szülei gondozási segítségére, és a viszonzás sem olyan magától értetődő már. Ezeket az anya-lánya kapcsolatokat sokkal inkább egy baráti, mellérendelő viszony jellemzi: gyakori, hogy mindent megbeszélnek, de az anyák jellemzően már kritikusabbak, nem fogadják el a szülei nézeteit, értékrendjét. *“Bármit meg lehetett beszélni, főleg inkább anyuval, de mindkettőjükkel is lehet, még a mai napig is lehet barátként tekinteni őket. Nem szólnak bele az életembe, elmondják a véleményüket, de csak tanácsként, nem kell megfogadni. Amiben tudnak, bármikor lehet rájuk számítani.”* (Horváth anya) A saját helyzetüket ugyanakkor sokkal nehezebbnek érzik, mint a szüleikét, éppen a “hagyományos” nagymamák hiánya miatt:

“Nem, én nekem sokkal nehezebb dolgom van, mint anyunak. Mert az egy dolog, hogy ők /a nagyszülők/ vannak, de nincsenek. Tebát nekem be kell osztanom, hogy mikor mit csinálok a gyerektől, és anyunak ez nem volt gond, mert ott volt mama. Most anyu, szóval anyu nem egy nagymama, mint ahogy én elképzelem, hogy egy nagymama olyan kis kendős, meg bübüzgetős, na most anyu meg az anyu korosztálya nem, szóval nekik hajtani kell, hogy ők mire majd kendős öregasszonyok lesznek, ők majd tudjanak annak élni. És így sokkal nehezebb nekem.” (Kovács anyuka)

VI. 4.2. Az apai szerep változása

Különösen látványos az apák attitűdjében bekövetkezett változás, ha a generációk élettörténeteit hasonlítjuk össze. A dédapák generációja szinte egyáltalán nem vett részt a gyermekgondozásban, minden ezzel kapcsolatos feladat a feleségekre, nő rokonokra hárult. Saját szüleiktől elsősorban erkölcsi nevelést kaptak: becsületesség, munkaszeretet, kötelességtudás, fegyelem voltak a központi értékek, melyek köré a nevelésük szerveződött. *“Jól nevelték. Mindig a becsületre, tisztességre, ne hazudj fiam, mindig mondd meg az igazat, becsületesen keresd a kenyered, a két kezéd munkájával, ne lopással, vagy más dolgokkal”* (Sós dédapa). A nagyapák nemzedékének gyermekkorára a történelmi

változások jobban rányomták a bélyegüket, sokat beszélnek az interjúkban az akkori politikai viszonyokról, illetve az eseményeknek a családjukra való hatásáról (ilyen fontosabb események a “kulákozás”, a beszolgáltatások, a téeszesítés, az 56-os események). Sok értelmiségi családban volt az apa kettétört egzisztenciájú politikai üldözött, akiktől kifejezetten féltek a gyermekeik. A 70-es évektől, mikor a nagyapák generációja szülővé vált, kezdett el általánossá válni a második gazdaságba való bekapcsolódás (háztájizás, maszekolás). Ennek következtében megerősödött minden olyan érték, amely az anyagi jóléthez, gyarapodáshoz kapcsolódik. A családfők gondolkodásmódját, cselekvéseit a megélhetés, a gyarapodás kérdései határozták meg, ami része volt a Kádár-rendszer és a lakosság között 1956 után kötött alkunak is, hiszen aki 12-14 órát dolgozik, az nem ér rá politizálni. A nagyapák gyerekei tehát szintén ritkán látták otthon az apjukat, az interjúkban sokan beszélnek vasárnapi vagy ünnepi apáról és hétköznapi anyákról, ezzel is arra utalva a szülők gyermekgondozásban betöltött eltérő szerepére. Míg a nagyszülők nemzedéke a taníttatás hiányát kéri számon saját szülein, addig az apák nemzedéke a szabadság hiányát, a fizikai bántalmazást, a tekintélyelvűséget. Megfigyelhető az értékrendbeli átrendeződés: a dédszülők értékrendjének csúcsán a munka állt, a nagyapák számára fontosabb volt a tanulás, az apák számára pedig az autonómia, a demokratikusabb családi berendezkedés, a személyiség tiszteletben tartása, az individuális értékek kerülnek előtérbe: *“Voltak rosszul bevett szokásai, hogy amíg otthon vagyunk, az van, amit ő akar, így szerintem nagyon el tudja rontani diktatórikusan a gyermekével a kapcsolatot. Én biztos nem így fogok viselkedni a gyermekemmel.”* (Varga apa).

Összefoglalva a fontosabb eredményeket:

A 12 családdal készült interjúkat elemezve többek között azokra a kérdésekre kerestük a választ, hogy miért (miért nem) segítenek a nagy- és dédszülők az unoka gondozásában, milyen feltételek mellett valószínűbb a segítségnyújtás, mit adnak át a nagy- és dédszülők, mit várnak el a szülők, hogyan tudja befolyásolni mindezt az intézményi környezet, a családpolitika történeti változása.

A változások irányáról általánosságban megállapítható, hogy a generációk életútját összevetve egyértelműen nő az individualizáció. Ez alatt azt értjük, hogy nő az egyéni választás szerepe a döntésekben, az életút alakításában, az intergenerációs transferek alakításában. A szülői generációban már megtörik az életút linearitása, mindenki maga felelős azért, ami vele történik, megválasztják, hogy melyik családtagjuknak, milyen formában nyújtanak segítséget, illetve kitől mit fogadnak el. Ugyanakkor a változásokat nem érzik egyértelműen pozitívnak. Jó példa erre a változásra a nagyszülő-kép átalakulása, ahogy azt az egyik anya nosztalgikusan megfogalmazta:

„már nem nagymamák a nagymamák” (Kovács anyuka)

A generációk életútját végigkövetve társadalmi státusz, mobilitás, anyagi jólét szempontjából a legjobbnak a nagyszülői generáció helyzetét találtuk. Ők a II. Világháború utáni években születtek, a gazdasági fellendülés, társadalmi mobilitás új lehetőségeket nyitott meg előttük a felemelkedésre, ezért az esetükben szokás karrier nemzedékről is beszélni. Ugyanakkor jelenleg ők alkotják az ún. szendvicsgenerációt, aktív koruk ellenére a gondozási terheik a szüleik és a gyermekeik irányába is fennállnak. A szülők generációja a 70-es évek végén született, az ő lehetőségeiket erősen behatárolta a rendszerváltás után bekövetkezett társadalmi-gazdasági szerkezetváltozás.

A társadalmi-gazdasági változások befolyásolták a dédszülők, nagyszülők segítségnyújtási gyakorlatát is. Míg a dédszülői generáció esetén a hely típusú (együtt lakás) segítségnyújtás volt inkább domináns, addig a középgeneráció esetén- párhuzamosan a Kádár-korszak életszínvonal növelő intézkedéseivel- már inkább a vagyon (lakásvásárlás).

Az unoka gondozásának elkülöníthető a mennyisége és minősége: mindkettőben változás figyelhető meg. A nagyszülők a dédszülőkhez képest időben már kevesebbet, ritkábban segítenek, jellemzőbb az alkalmi segítségnyújtás. Az okok azonban összetettek. A segítségnyújtás csökkenését segíti elő, hogy a nagyszülők még gazdaságilag aktívak, kettős gondozási teher nehezedik rájuk, úgy érzik, a szülők kevésbé szorulnak rá a segítségre (az anya a fizetett szülői szabadság miatt otthon van a gyerekkel, anyagilag megengedhetik maguknak a fizetett segítséget), maguk a szülők sem tartanak feltétlenül igényt a gondozási segítségre (nem értenek egyet a nagyszülő generáció nevelési elveivel). A gondozással kapcsolatos tevékenységek ugyanakkor bővülnek, tudatosabbá válik a gyermekekkel való foglalkozás, megjelenik az igény a tudás átadására. Fontos változás, hogy a férfiak szerepkészletében- különösen az apák generációja esetén- megfigyelhető egy lassú elmozdulás egy érzelmgazdagabb (meleg, megengedő) apatípus irányába. Ezek az apák egyenrangúbb kapcsolatra törekszenek a házastársukkal és a gyermekükkel (segítenek a háztartási munkában, a gyermeknevelésben, erős kötődés kialakítására törekszenek a gyermekükkel).

Ami a transzferallokáció funkcióit illeti, a nagy- és dédszülők részéről két funkció volt egyértelműbben beazonosítható. Egyrészt a segítségnyújtásra való képesség valóban jelentheti azt az idősek számára, hogy ők még hasznos tagjai a családnak. A fiatalok viselkedésének szabályozása ugyanakkor nem jelent meg az interjúkban (sőt, ennek épp az ellenkezőjéről

számoltak be), sem a jólétük biztosítása, hiszen többen említették, hogy az unoka szüleinek anyagi helyzete jobb, mint az övék valaha is volt. A gondozás, mint közösségteremtő, integráló erő azonban szintén megjelent az interjúk során: nem csak anya-lánya viszonylatban, hanem az egész család viszonylatában, vagy ahogy az egyik interjúalany megfogalmazta: *“a nagymama vasárnapi ebédje tartja össze a családot”* (Somogyi apa)

Ha a magyar “jóléti állam” II. Világháború előtt kezdődő és máig tartó változását vizsgáljuk, akkor látható, hogy a családpolitikai rendszerünket erős intézményi útfüggés jellemzi. Ez azt jelenti, hogy a családpolitika elsődlegesen kimondott célja mindmáig a termékenység növelése. Az ellátások rendszere a 70-es évektől alig változott (főként munkaviszonyhoz kötött, pénzbeli ellátások jellemezték a rendszerváltásig, azóta a foglalkoztatás csökkenésével párhuzamosan nőtt az univerzális, illetve a segélyszerű ellátások aránya). Ez a fajta maternalista⁵⁰, familialista családpolitika (Dupcsik-Tóth, 2008) nem kívánja levenni a nők válláról a gondozással járó terheket. Elvárja a női munkavégzést, ugyanakkor nem biztosít számukra lehetőséget a munka-család összehangolására- sem a munkavállalói jogokon, sem az intézményes kisgyermekellátás férőhelyeinek biztosításán keresztül. Ilyen intézményi környezetben a szakirodalom szerint a családok kénytelenek a belső erőforrásaikra támaszkodni, az egyén elsősorban a családjától remélhet segítséget, az erős kötelékek dominánsak (ebből következik az állammal szembeni bizalmatlanság is). Ugyanakkor az interjúkban nem ezt tapasztaltuk: a várakozásainkkal ellentétben a generációk között egyértelműen lazulnak a kapcsolatok (*“széthullanak a klasszikus kötelékek”*-ahogy Horváth anyuka meg is fogalmazta), megfigyelhető az anyák generációjának izolálódása, az anya-gyerek kapcsolatok szimbiózisa (több anya is megfogalmazta, hogy gyermeket mindig is szeretett volna, de férjre igazából nincs szüksége), a kortárs női kapcsolatok, hálózatok keresése, amire csak ráerősít a hosszú, rosszul fizetett gyermekgondozási szabadság, a fizetett munkalehetőségek hiánya. Mindezek a folyamatok negatívan hatnak az apák szerepváltozására is: hiába kezdődött el náluk a nagyapák generációjához képest egy jelentős értékrendbeli, attitűdbeli változás- párhuzamosan a nyugat-európai trendekkel- ha az intézményes keretek, tradicionális

⁵⁰ „A nők kiszorulása a hazai politikából (jelenleg 8% a nők parlamenti aránya, ami a második legrosszabb arány Európában), a hagyományos női és férfi szerepek hangsúlyozása, és nem utolsósorban a hosszú gyermeknevelési szabadság (GYES és GYED) mozdíthatatlansága számunkra azt mutatják, hogy Magyarországon a maternalizmusnak még korántsem áldozott le. Ennek egyik lehetséges magyarázata azokból a történeti hagyományokból következik, melyek a két háború közötti időszakra nyúlnak vissza, de folytatódnak az államszocializmusban is, most pedig – rövid megszakítás után – ismét reneszánszukat élik.” Aczél-Szikra (2012, 42)

családkép, maternalista családpolitika továbbra is csak az anyák gondozási szerepét ismeri el és támogatja. A kutatás legfőbb tanulsága talán annak megállapítása lehetne, hogy a jóléti szolgáltatások hiánya (visszaulva a korábban bemutatott kizorító-hipotézisre) ma már nem hoz létre sem intergenerációs, sem generációs szolidaritást.

VII. ÖSSZEGZÉS

A csökkenő termékenység és az orvostudomány fejlődése miatt nő az idősök, különösen a nagyon idősök (80+) aránya a fejlett társadalmakban, ezt a jelenséget nevezzük demográfiai idősödésnek. A várható élettartam növekedése miatt egyre nő a valószínűsége annak, hogy egy gyermek úgy cseperedjen fel, hogy hosszú kapcsolatra legyen lehetősége a nagyszüleivel. Ugyanakkor ez egy potenciális gondozási idő, melynek a realizálása számos tényezőtől függ.

A nagyszülők transzferekkel (pénzbeli, anyagi támogatás mellett elsősorban a gondozásban) nyújtanak segítséget a családoknak. De a nagyszülői gyermekgondozás nem pusztán egy olcsó alternatívája a kisgyermek gondozásának. Sokkal inkább értelmezhető generációk közti szolidaritásként, a társadalmi tőke részeként, időtranszferként. A fogalmak tisztázása szempontjából lényeges megállapítása a dolgozatnak, hogy a gondozási transzferek másként viselkednek, más tényezőktől függnék, mint az instrumentális vagy pénzbeli transzferek, illetve más a társadalmi funkciójuk. A transzferek fajtája függ az iskolai végzettségtől, a családi állapottól és a nemtől (a magas iskolai végzettségűek, a nagyon idősök, az egyedülállók és a férfiak inkább a pénzbeli támogatást részesítik előnyben). Jelentősek az eltérések az európai régiók között is: míg az északi országokban gyakoribb, de kevésbé intenzív a pénzbeli és gondozási segítség, addig a déli országokban ez éppen fordítva van. A transzferek áramlása aszimmetrikus: a nagyszülőtől az unoka irányába sokkal gyakoribb, intenzívebb. A viszonzás hiánya összefügghet a nyugdíjrendszer működésével is (a felosztó-kirovó rendszer az intergenerációs szolidaritásra épül).

Az anyai nagyszülők szerepe fontos a szocializáció biztosításában diszfunkcionális családi működés (válás és más családi krízis) esetén is. A kutatások azt mutatják, hogy sokkal valószínűbb a kisgyermekgondozásban való nagyszülői segítség, ha a szülők elváltak, mint ha együtt vannak. Emellett a nagyszülő és az unoka közti kapcsolatot befolyásolja a szülő és a nagyszülő közti kapcsolat minősége is. A nagyszülők oldaláról viszont a válás hatása negatív: az elvált nagyszülők általában kevésbé vesznek részt az unoka gondozásában, kevesebb kontaktust tartanak a családdal, ennek a kapcsolatnak rosszabb a minősége, mint a nem elváltaké. Ez a negatív hatás

főként a nagyapák esetében erős, válás esetén ők veszítik el elsősorban a kapcsolatukat az unokával. A válások növekvő száma, amely a nagyszülői generációt is egyre inkább érinti, negatívan hat az intergenerációs kapcsolatokra. Szintén negatívan hat a kapcsolatok milyenségére a generációk közti földrajzi távolság növekedése.

A nagyszülők részvétele az unokák gondozásában általában pozitív hatással van a gyermekek jólétére. A kisgyermek gondozásába való nagyszülői bevonódás és ennek mértéke kapcsolatba hozható a gyermekek jobb érzelmi állapotával, a viselkedési problémák csökkenésével. Ugyanakkor az intenzív gondozás hatása negatív mind az unokára, mind a nagyszülőre. A nagyszülői gondozás tehát általában inkább akkor pozitív, ha a gyermek még kicsi és nincs funkcionális probléma a családban.

A jóléti állam típusai, illetve ezen belül a családpolitikai modellek, eszközök eltérő módon hatnak a nagyszülők kisgyermekellátásban való részvételére (annak mértékére, intenzitására, módjára). Ez a hatás lehet direkt-szándékolt, illetve indirekt-nem szándékolt. Empirikus kutatási eredmények azt bizonyítják, hogy a jóléti állam által nyújtott szolgáltatások nem kizorítják a családi gondozási transzfereket, mint ahogy azt korábban feltételezték, hanem funkcionálisan kiegészítik azt, ami által lehetőséget biztosítanak a családtagoknak a gondozásba, segítségnyújtásba való önkéntes bekapcsolódásra.

Dolgozatomban arra tettem kísérletet, hogy többféle módszertant alkalmazva a nagyszülői gyermekgondozást befolyásoló tényezőket feltárjam, bemutassam az időbeli változásokat, illetve a változások mögötti rendszerszintű és mikroszintű folyamatokat. Mindezt megpróbáltam egy összefüggésrendszerben értelmezni, mely szerint:

A nagyszülő gyermekgondozásban való részvételét, ennek intenzitását befolyásolják a mikro-szintű társadalmi normák, kötelezettségek, szokások, attitűdök a csere-, altruizmus, reciprocitás mechanizmusán keresztül. A mikro-szintű normákat befolyásolja makroszinten a jóléti állam, azaz a jóléti rendszerek gondozási dimenziója, ide értve a strukturális és intézményi faktorokat is. Az itt működő mechanizmust nevezhetjük intézményi- vagy rendszerhatásnak. Másrészt van egy közvetlen hatása a jóléti államnak a nagyszülői gyermekgondozásra a jóléti transzfereken keresztül- az itt működő mechanizmus a kizorító vagy kiegészítő hipotézisként bemutatott hatás. A jóléti állam hatással van a makro-szintű strukturális változókra, mint pl. termékenységi ráta, öregedés, válások gyakorisága, többgenerációs háztartások gyakorisága. A makro-szintű strukturális változók pedig visszahatnak mikro-szinten a nagyszülők gyermekgondozásban való

részvételének gyakoriságára, intenzitására. Végül a nagyszülők kisgyermekgondozásban való részvétele visszahat a makro-szintű strukturális változókra is (pl. növelheti a termékenységet).

A nemzetközi szakirodalomi összefüggések magyar adatokkal való összevetése céljából kvantitatív és kvalitatív adatelemzést végeztem. Keresztmetszeti adatok segítségével megvizsgáltam az unoka gondozásában részt vevők és a segítséget kapók jellemzőit. Azt találtam, hogy a nemzetközi adatoktól eltérően nálunk a segítséget nyújtó nagyszülő nemének, gazdasági aktivitásának, egészségi állapotának, unokái számának nem volt jelentősége a bevonódásra. A kor hatása szignifikánsnak bizonyult, növekedésével csökkent a nagyszülői részvétel. Az iskolai végzettség növekedésének, illetve a háztartás méretének pozitív hatását szintén alá tudtuk támasztani a magyar adatokkal. A tipikus nagyszülő tehát 55 év alatti, magasabb iskolai végzettségű, nagyobb taglétszámú háztartásban él, és bár a többváltozós elemzésben eltűnt a gazdasági aktivitás önálló hatása, a keresztábrák alapján a foglalkoztatottak szignifikánsan nagyobb arányban vesznek részt az unoka gondozásában, mint a nyugdíjasok.

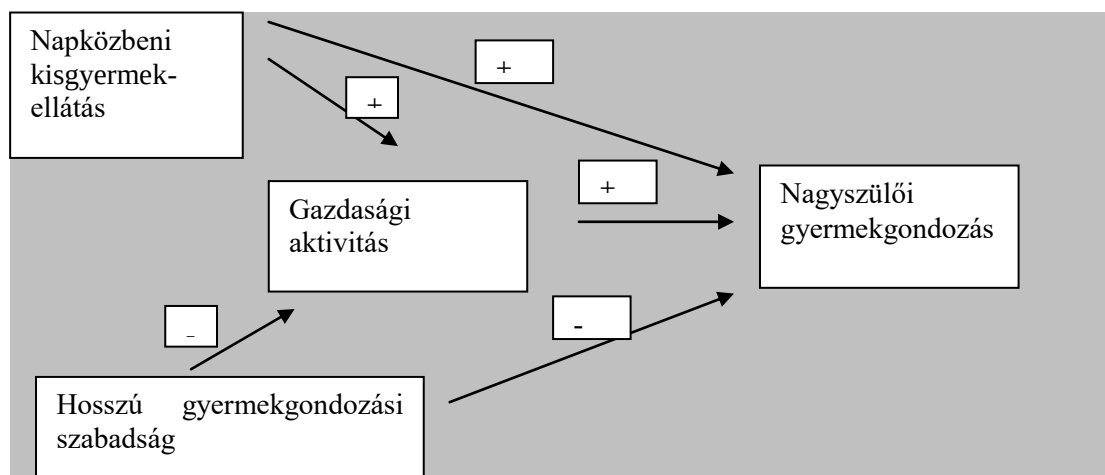
Új eleme a dolgozatomnak a gondozás gyakoriságának és intenzitásának empirikus megkülönböztetése, illetve társadalmi csoportok szerinti vizsgálata. A gondozás intenzitását a havi gondozási gyakorisággal mértünk. Megállapítottuk, hogy az intenzív gondozásban részt vevők csoportja eltér a gondozásba bevonódók csoportjától. Az intenzív gondozás statisztikai összefüggést mutatott a háztartásmérettel, a gazdasági aktivitással és a nemmel. Az intenzív gondozás által leginkább érintettek ez alapján az 5+ fős háztartásban élők, nők, és a nyugdíjas kort el nem ért gazdaságilag inaktívak. Nem ugyanazok a szocio-ökonómiai csoportok számítanak bevonódónak, mint akik az intenzív gondozásban részt vesznek- az intenzív gondozók jellemzően alacsonyabb társadalmi státusúak.

Fontos kiemelni, hogy az empirikus eredmények szerint az unoka gondozása (mind a gyakoriság, mind az intenzitás) szempontjából a nyugdíjasok szerepe jóval kisebb, mint ahogy azt a közgondolkodásban feltételezzük.

A szülők, vagyis a transzfer kapóinak oldaláról lényegesnek találtuk a kort (fiatalabb szülők nagyobb eséllyel kapnak segítséget), azonban a nem ebben az esetben sem volt lényeges. Ezzel szemben az iskolai végzettség növekedésével nőtt az esély a gondozási segítségben való részesülésre. Ez az eredmény nincs összhangban a nemzetközi eredményekkel, ahol az alacsonyabb végzettségű anyák (összefüggésben a rosszabb munkaerő-piaci helyzetükkel) nagyobb eséllyel kapnak segítséget. A gazdasági aktivitásnak szintén nem volt szerepe, azaz

nálunk nem jellemző, hogy a dolgozó anyák gyakrabban számíthatnak nagyszülői segítségre, mint a szülési, gyermekgondozási szabadságon lévők. Ennek az oka véleményem szerint a hosszú és általánosan igénybe vett szülői szabadságban keresendő (az időmérlegnapló megmutatta, hogy a nagyszülők csökkenő tendencia mellett, de a legtöbb időt csecsemőgondozásra fordítják, a két év alatti gyermeket nevelő nők foglalkoztatási rátája pedig hazánkban 2000-ben 10%⁵¹ alatt volt). Ugyanígy eltér a nemzetközi összefüggésektől a családi állapot hatása: nálunk nem volt bizonyítható, hogy az elvált szülők gyakrabban kapnak segítséget, mint a házasok. A legfontosabb eredmény ugyanakkor a napközbeni kisgyermekellátás önálló hatása volt: a magyar adatok megerősíteni látszanak a kiegészítő hipotézist, miszerint a fejlett jóléti államokban a jóléti transzferek nem kiszorítják, hanem kiegészítik a családi transzfereket. Azaz nagyszülői segítséget nagyobb eséllyel kapnak azok, akiknek a gyermeke napközbeni ellátásban is részesül. Az interpretáció szerint azért, mert önkéntesen, alkalmanként szívesebben segítenek a nagyszülők, mint kényszerből és intenzíven- ez utóbbi lenne a helyzet, ha nem állna rendelkezésre napközbeni ellátás és/vagy nem lenne biztosított gyermekgondozási szabadság. Érdemes lenne ugyanakkor ezt a kérdést mélyebben is megvizsgálni, mivel ellentmondásosnak tűnik a gazdasági aktivitással összevetve (elvileg azok az anyák vehetnek igénybe napközbeni kisgyermekellátást, akik dolgoznak). Vagyis a következő összefüggésrendszert lehetne megvizsgálni, ha megfelelő intergenerációs adatok állnának rendelkezésre:

6. ábra: Nagyszülői kisgyermekgondozás és jóléti szolgáltatások lehetséges kapcsolata

⁵¹ KSH, Munkaerő-felmérés

Emellett célom volt az időbeli változások bemutatása. Léteznek ugyanis mikro- és makro-szintű tényezők, melyek a nagyszülő kisgyermekgondozás növekedését valószínűsítik, ilyenek:

- az időződés, mivel a fejlett társadalmakban nő az 50+ korcsoport aránya, így egyre többen lesznek nagyszülő korban, ezen belül különösen a nők aránya növekszik,
- a családok vertikális terjeszkedése, azaz egyre több generáció él egy időben, a köztük lévő kapcsolatok fontosabbá válnak az oldalági rokoni kapcsolatoknál,
- családi krízishelyzetek gyakoribbá válása: a gazdasági változásokkal párhuzamosan a családok terhei is megnövekednek, egyre nehezebb a munka és gyermekvállalás összehangolása, növekszik a szülői deviáns viselkedés előfordulása, ezért a nagyszülők veszik át az unoka szocializációjának feladatát,
- egyszülő családok számának növekedése következtében az anya- lánya kapcsolatok megerősödnek,
- a női foglalkoztatási ráta növekedése, melynek következtében szintén a nagyszülő válhat az elsődleges segítséggé,
- a gyermekgondozási költségek emelkedése miatt inkább viszik igénybe a szülők a nagyszülő segítségét, mint fizetett segítséget,
- esélyegyenlőséget célzó családpolitika: azaz ha rendelkezésre áll megfelelő mennyiségű és színvonalú napközbeni kisgyermekellátást biztosító intézményes férőhely, akkor a nagyszülők is szívesebben segítenek, mintha ugyanezt kényszerből kellene megtenniük (funkcionális megoszlás),

míg más tényezők csökkentik ennek a valószínűségét:

- a termékenységi ráta csökkenése: egyre kevesebb az unoka,
- az anyák gyermekvállalási életkorának növekedése következtében a nagyszülő korban lévő idősök az unoka születésekor már maguk is gondozásra szorulnak,

- a családok közti földrajzi távolság növekedése: a mobilitás növekedésével gyakran megszakadnak az intergenerációs kapcsolatok,
- a nagyszülők válásának gyakorisága: a válással az egyik nagyszülő, jellemzően a nagypapa kiesik az unoka gondozásából,
- unoka nélküli idők számának növekedése: ez egyenesen következik a termékenység csökkenéséből,
- többgenerációs háztartások számának és arányának csökkenése: szintén a családok közti földrajzi távolság növekedésével áll kapcsolatban,
- a nyugdíjkorhatár kitolása: minél később megy egy idős nyugdíjba, annál valószínűbb, hogy az egészségi állapota annyira megromlik, hogy már nem tud részt venni az unoka gondozásában,
- az egykeresős-egygondozós családmoddelt preferáló családpolitika: a hosszú szülői szabadság (anya otthon van a gyerekekkel)- szükségteenné teheti a nagyszülői segítséget,
- eltérő nevelési attitűdök: a jelenleg kisgyermeket nevelő párok gyermeknevelési elvei radikálisan különbözhetnek szüleik nézeteitől, ami konfliktusokat okozhat.

Az időmérlegnaplók adatait elemezve megállapítottuk, hogy a nagyszülők gyermekgondozásban való részvétele a rendszerváltás után csökkent. Míg 1987-ben az 50+ korcsoportba tartozók 10,6%-a vett részt kiskorú gyermek (unoka) gondozásában, addig 2000-re ez az arány 7,7%-ra csökkent. A gondozással töltött átlagos napi idő ugyanakkor 94-ről 109 percre növekedett. A gondozáson belül a legtöbb időt igénylő tevékenység mindkét évben a csecsemőgondozás volt. Az időbeli összehasonlítás azt is megmutatta, hogy a gondozásban részt vevő nagyszülők szocio-ökonómiai jellemzői 2000-re gyakorlatilag változatlanok maradtak. A részvétel csökkenésének tehát nagy valószínűséggel a minta összetételének változása az oka, mivel azoknak a csoportoknak a társadalmon belüli aránya nőtt meg jelentősebben (67+, nyugdíjasok, egyszemélyes háztartások), amelyek kevésbé aktívak az unoka gondozásában. Ezeknek a csoportoknak a növekedését pedig nem tudta ellensúlyozni az iskolai végzettségi szintek feljebb tolódása.

Az intergenerációs kapcsolatok mikro-szintű, kulturális változását kvalitatív, interjú adatok

másodelemzésével vizsgáltam. A négygenerációs családkutatás életút interjúit elemezve arra voltam kíváncsi, hogy mi motiválja a segítségnyújtást, milyen feltételek mellett segítenek a nagyszülők, mit adnak át (transzfertípusok), a szülők hogyan fogadják a segítséget, hogyan befolyásolja mindezt a családpolitika történeti változása.

A változások irányáról elmondható, hogy a generációk életútját összevetve nő az egyéni választás szerepe a döntésekben, az életút alakításában, az intergenerációs transzferek alakításában. A szülői generációban az individualizáció eredményeként már megtörik az életút linearitása, mindenki maga felelős azért, ami vele történik, egyéni döntés kérdése, hogy melyik családtagjuknak, milyen formában nyújtanak segítséget, illetve kitől mit fogadnak el. Hierarchikus kapcsolatok helyett sokkal inkább egyenrangú kapcsolatokra törekcszenek mind a saját szüleikkal, mind a gyermekeikkel. Ugyanakkor a változásokat nem érzik egyértelműen pozitívnak, jó példa erre a nagyszülő (nagyamama)-kép átalakulása.

A generációk életútját végigkövetve társadalmi státusz, mobilitás, anyagi jólét szempontjából a legjobbnak a nagyszülői generáció helyzetét találtuk. Ők a II. Világháború utáni években születtek, a gazdasági fellendülés, társadalmi mobilitás új lehetőségeket nyitott meg előttük a felemelkedésre, ezért az esetükben szokás karrier nemzedékről is beszélni. Ugyanakkor jelenleg ők alkotják az ún. szendvicsgenerációt, aktív koruk ellenére a gondozási terheik a szüleik és a gyermekeik irányába is fennállnak. A szülők generációja a 70-es évek végén született, az ő lehetőségeiket erősen behatárolta a rendszerváltás után bekövetkezett társadalmi-gazdasági szerkezetváltozás.

A társadalmi-gazdasági változások befolyásolták a dédszülők, nagyszülők segítségnyújtási gyakorlatát is. Míg a dédszülői generáció esetén a hely típusú (együtt lakás) segítségnyújtás volt inkább domináns, addig a középgeneráció esetén- párhuzamosan a Kádár-korszak életszínvonal növelő intézkedéseivel- már inkább a vagyon (lakásvásárlás). Ennek egyenes következménye lett, hogy csökkentek a többgenerációs háztartások, a földrajzi távolság növekedése pedig a gondozás gyakoriságának csökkenését vonja maga után.

Az unoka gondozásának elkülöníthető a mennyisége és minősége: mindkettőben változást figyelhető meg. A nagyszülők a dédszülőkhöz képest időben már kevesebbet, ritkábban segítenek, jellemzőbb az alkalmi segítségnyújtás. Az okok azonban összetettek. A segítségnyújtás csökkenését segíti elő, hogy a nagyszülők még gazdaságilag aktívak, kettős gondozási teher nehezedik rájuk, úgy érzik, a szülők kevésbé szorulnak rá a segítségre (az anyja a fizetett szülői

szabadság miatt otthon van a gyerekkel, anyagilag megengedhetik maguknak a fizetett segítséget), maguk a szülők sem tartanak feltétlenül igényt a gondozási segítségre (nem értenek egyet a nagyszülő generáció nevelési elveivel). A gondozással kapcsolatos tevékenységek ugyanakkor bővülnek, tudatosabbá válik a gyermekekkel való foglalkozás, megjelenik az igény a tudás átadására. Fontos változás, hogy a férfiak szerepkészletében- különösen az apák generációja esetén- megfigyelhető egy lassú elmozdulás egy érzelemgazdagabb (meleg, megengedő) apatípus irányába. Ezek az apák egyenrangúbb kapcsolatra törekszenek a házastársukkal és a gyermekükkel (segítenek a háztartási munkában, a gyermeknevelésben, erős kötődés kialakítására törekszenek a gyermekükkel).

Ami a transzferallokáció funkcióit illeti, a nagy- és dédszülők részéről két funkció volt egyértelműbben beazonosítható. Egyrészt a segítségnyújtásra való képesség valóban jelentheti azt az idősök számára, hogy ők még hasznos tagjai a családnak. Másrészt gondozás mint közösségteremtő, integráló erő (társadalmi tőke) szintén megjelent az interjúk során: nem csak anya-lánya, hanem az egész család viszonylatában.

A magyar jóléti állam II. Világháború előtt kezdődő és máig tartó változását vizsgálva, megállapítottuk, hogy a családpolitikai rendszerünket erős intézményi útfüggés jellemzi. Ez azt jelenti, hogy a családpolitika elsődlegesen kimondott célja mindmáig a termékenység növelése. Láttuk, hogy az ellátások rendszere a 70-es évektől alig változott. Ez a népesedéspolitikai irányultságú, státuszokat konzerváló családpolitika nem kívánja levenni a nők válláról a gondozással járó terheket. Elvárja a női munkavégzést, ugyanakkor nem biztosít számukra lehetőséget a munka-család összehangolására- sem a munkavállalói jogokon, sem az intézményes kisgyermekellátás férőhelyeinek biztosításán keresztül. Ilyen intézményi környezetben a szakirodalom szerint a családok kénytelenek a belső erőforrásaikra támaszkodni, az egyén elsősorban a családjától remélhet segítséget, az erős kötések dominánsak (amelyből következik az állammal szembeni bizalmatlanság is). Ugyanakkor az interjúkat elemezve nem ezt tapasztaltuk: a várakozásainkkal ellentétben a generációk között egyértelműen lazulnak a kapcsolatok, megfigyelhető az anyák generációjának izolálódása, az anya-gyerek kapcsolatok szimbiózisa, a kortárs női kapcsolatok, hálózatok keresése, amire csak ráerősít a hosszú, rosszul fizetett gyermekgondozási szabadság, a fizetett munkalehetőségek hiánya. Mindezek a folyamatok negatívan hatnak az apák szerepváltozására is: hiába kezdődött el náluk a nagyapák generációjához képest egy jelentős értékrendbeli, attitűdbeli változás- párhuzamosan a nyugat-európai trendekkel- ha az intézményes keretek, tradicionális családkép, maternalista családpolitika

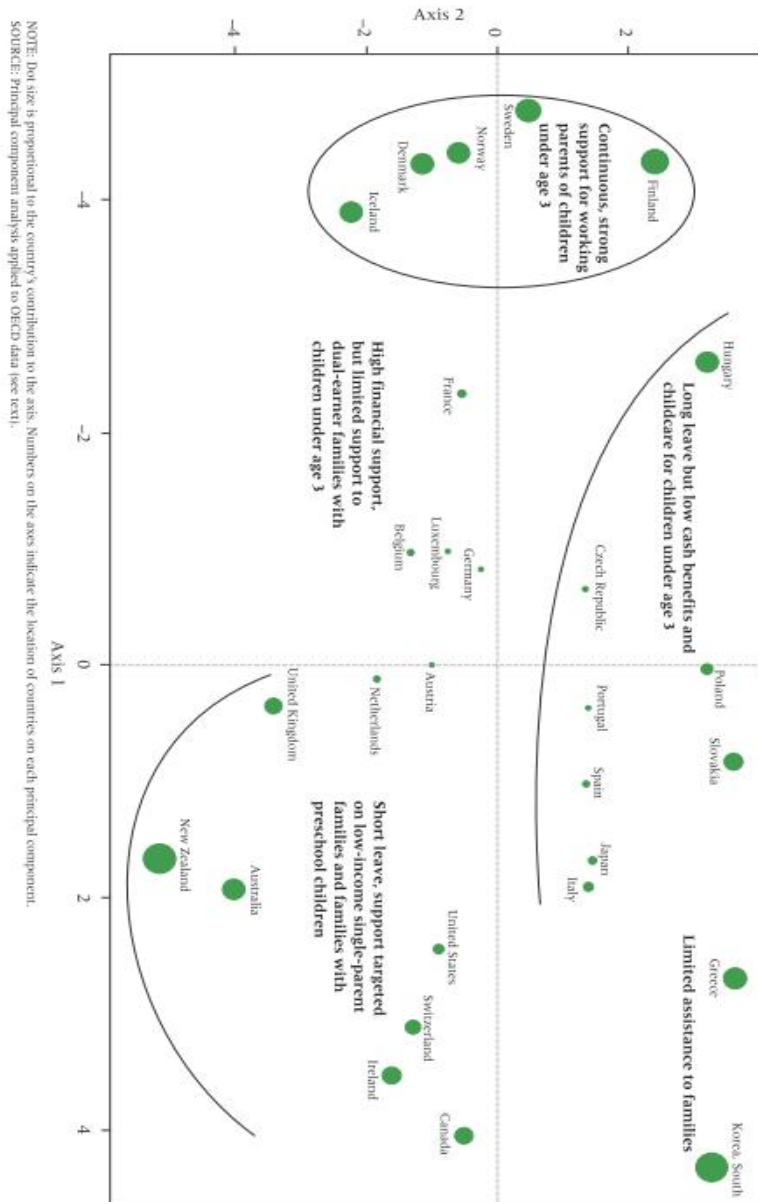
továbbra is csak az anyák gondozási szerepét ismeri el és támogatja.

Mindez negatívan hat az intergenerációs kapcsolatokra is. A hiányzó jóléti szolgáltatások (munka-magánélet összehangolását segítő intézkedések) ugyanis ma már nem hoznak létre generációk közötti szolidaritást, inkább tovább növelik, súlyosbítják a társadalmi- gazdasági változások szülőkre, gyermekekre gyakorolt negatív következményeit.

VIII. MELLÉKLETEK

1. Thevenon (2011) családpolitika tipológiája

FIGURE 3 OECD countries by type of family policies as gauged by first two principal components

2. Az Időmérlegnaplók tevékenységlistája

1986.

1.5. Gyermek gondozása, nevelése

- 41 Csecsemő gondozása és nevelése 3 éves korig
 - 41.1=Csecsemő számára ételkészítés, etetése, szoptatása
 - 41.2= fürdetés, tisztába tevés, öltöztetés
 - 41.3= Bébiholmi mosása, vasalása, teregetése
 - 41.4= Csecsemő ápolása, egészségügyi ellátása
 - 41.5= Csecsemő levegőztetése, séta
 - 41.6= Altatás, éneklés, játék
 - 41.7= egyéb (őrzés, felügyelet)
 - 41.9= besorolhatatlan
- 42. Idősebb gyermek gondozása, ápolása
 - 42.0=Általában foglalkozás gyermekkel
 - 42.1= Testi ellátás
 - 42.2= Egészségügyi ellátás, ápolás
 - 42.3= Sétálás, levegőztetés
 - 42.4= Egyéb (felügyelet, ébresztés, ruhák előkészítése)
 - 42.9=Besorolhatatlan
- 43. Mesélés, vetítés, játék
 - 43.1= mesélés, éneklés
 - 43.2=vetítés
 - 43.3=játék
 - 43.4= gyermek számára gyermekvendégek fogadása
 - 43.5 egyéb
 - 43.9= besorolhatatlan
- 44. Tanulás a gyermekkel, feladatok ellenőrzése
 - 44.1= Iskolába indítás, táskellenőrzés
 - 44.2= Közös tanulás a gyermekkel, segítségnyújtás a feladatok megoldásához
 - 44.3= A lecke kikérdezése, ellenőrzése
 - 44.4=egyéb iskolai dolgok megbeszélése
 - 44.9= besorolhatatlan
- 45. Egyéb gyermekkel kapcsolatos tevékenység
 - 45.0= Általában
 - 45.1= bölcsődébe, óvodába szállítás, hazavitel
 - 45.2=iskoába kísérés, hazavitel
 - 45.3= iskolai rendezvényre, moziba, kirándulásra való kísérés
 - 45.4= értekezleten, fogadóórán való részvétel
 - 45.5= egyéb
 - 45.9=besorolhatatlan

2000.

1.5 Gyermek gondozása, nevelése

- 41 Csecsemőgondozás és kisgyermek gondozása 3 éves korig
 - 41.1 Csecsemő számára ételkészítés, etetés, szoptatás
 - 41.2 Fürdetés, tisztábatevés, öltöztetés
 - 41.3 Bébiholmi mosása, vasalása, teregetése
 - 41.4 Csecsemő ápolása, egészségügyi ellátása (orvos, gondozónő hívása, fogadása, felkeresése), kórházban is
 - 41.5 Csecsemő levegőztetése, séta
 - 41.6 Altatás, éneklés, játék
 - 41.7 Egyéb (őrzés, felügyelet)
 - 41.9 Besorolhatatlan, általában
- 42 Idősebb gyermek gondozása, ápolása, felügyelete
 - 42.0 Általában: foglalkozás a gyermekkel
 - 42.1 Testi ellátás (etetés, öltöztetés, fürdetés)
 - 42.2 Egészségügyi ellátás, ápolás (orvos fogadása, felkeresése kórházban is)
 - 42.3 Sétáltatás, levegőztetés
 - 42.4 Egyéb (felügyelet, ébresztés, ruhák előkészítése)
 - 42.9 Besorolhatatlan
- 43 Mesélés, játék a gyermekkel
 - 43.1 Mesélés, éneklés
 - 43.2 Vetítés
 - 43.3 Játék
 - 43.4 A gyermek számára gyerekvendégek fogadása, a velük való foglalkozás, ellátásuk
 - 43.5 Gyermektől való búcsúzkodás, egyéb
 - 43.9 Besorolhatatlan, általában
- 44 Tanulás a gyermekkel, iskolai feladatok ellenőrzése
 - 44.1 Iskolába indítás, táskellenőrzés
 - 44.2 Közös tanulás a gyermekkel, segítségnyújtás a feladatok megoldásához
 - 44.3 A lecke kikérdezése, ellenőrzése
 - 44.4 Egyéb, iskolai dolgok megbeszélése
 - 44.9 Besorolhatatlan, általában
- 45 Egyéb, gyermekkel kapcsolatos tevékenység, egyéb foglalkozás a gyermekkel
 - 45.0 Általában
 - 45.1 Bölcsődébe, óvodába szállítása, átöltöztetése, hazavitele
 - 45.2 Iskolába kísérés, hazakísérés
 - 45.3 Iskolai rendezvényre, moziba, kirándulásra való kísérés
 - 45.4 Részvétel óvodai, iskolai szülői értekezleten, fogadóórán, szülői munkaközösség tevékenységében
 - 45.5 Egyéb
 - 45.9 Besorolhatatlan, általában

3. Kereszt táblák a GGS alapján

3.1. A gondozás intenzitása nemek szerint

Gondozási intenzitás nemek szerint			Nem		összesen
			férfi	nő	
intenzitás	1-4 alkalom	N	293	437	730
		%	31,3%	26,4%	28,2%
	5-10 alkalom	N	260	448	708
		%	27,8%	27,1%	27,3%
	11-20 alkalom	N	132	293	425
		%	14,1%	17,7%	16,4%
	21-	N	250	478	728
		%	26,7%	28,9%	28,1%
Összesen		N	935	1656	2591
		%	100,0%	100,0%	100,0%

3.2. Gondozási intenzitás iskolai végzettség szerint

Gondozási intenzitás iskolai végzettség szerint			Iskolai végzettség						
			alapfok	Alsó közép fok	Felső közép fok	Posztszek.	felsőfok		összesen
intenzitás	1-4 alkalom	N	58	221	194	173	84	730	
		%	27,1%	27,4%	30,5%	28,1%	27,3%	28,3%	
	5-10 alkalom	N	47	220	160	184	94	705	
		%	22,0%	27,3%	25,2%	29,9%	30,5%	27,3%	
	11-20 alkalom	N	33	115	114	119	43	424	
		%	15,4%	14,3%	17,9%	19,3%	14,0%	16,4%	
	21-	N	76	250	168	139	87	720	
		%	35,5%	31,0%	26,4%	22,6%	28,2%	27,9%	
	összesen		N	214	806	636	615	308	2579
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

3.3. Gondozási intenzitás gazdasági aktivitás szerint

Gondozási intenzitás gazdasági aktivitás szerint		Gazdasági aktivitás					összesen
		foglalkoztatott	nyugdíjas	munkanélküli	rokkant	htb, egyéb	
intenzitás	1-4 alkalom	N	198	390	13	98	710
	%	32,7%	28,4%	22,8%	23,6%	22,4%	28,4%
	5-10 alkalom	N	176	358	13	133	691
	%	29,1%	26,1%	22,8%	32,0%	22,4%	27,7%
	11-20 alkalom	N	87	240	10	59	406
	%	14,4%	17,5%	17,5%	14,2%	20,4%	16,2%
	21-	N	144	384	21	126	692
	%	23,8%	28,0%	36,8%	30,3%	34,7%	27,7%
	összesen	N	605	1372	57	416	2499
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

3.4. Gondozási intenzitás háztartásméret szerint

Gondozási intenzitás háztartásméret szerint			háztartás méret				összesen
			1 fő	2 fő	3-4 fő	5+	
intenzitás	1-4 alkalom	N	111	385	212	22	730
	%		28,3%	31,3%	29,8%	8,5%	28,2%
	5-10 alk.	N	110	373	194	31	708
	%		28,1%	30,3%	27,3%	12,0%	27,3%
	11-20 alk.	N	76	199	115	35	425
	%		19,4%	16,2%	16,2%	13,5%	16,4%
	21-	N	95	272	190	171	728
	%		24,2%	22,1%	26,7%	66,0%	28,1%
	összesen	N	N	1229	711	259	2591
	%		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

3.5. Hierarchikus ANOVA: tábla részletek

ANOVA^{a,b}

			Hierarchical Method				
			Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Freq. of grandchild care	Main Effects	(Combined)	33520,918	8	4190,115	43,746	,000
		háztartás méret	30033,942	3	10011,314	104,520	,000
		nem	1373,210	1	1373,210	14,337	,000
		aktivitás_5	2113,766	4	528,441	5,517	,000
	Model		33520,918	8	4190,115	43,746	,000
	Residual		222505,577	2323	95,784		
	Total		256026,495	2331	109,835		

a. Freq. of grandchild care by háztartás méret, nem, aktivitás_5

MCA^a

				Predicted Mean		Deviation	
				N	Unadjusted	Adjusted for Factors	Unadjusted
Freq. of grandchild care	háztartás méret	1 fő	351	11,83	11,05	-1,010	-1,796
		2 fő	1110	11,05	11,02	-1,797	-1,827
		3-4 fő	642	12,70	13,10	-,147	,256
		5+	229	23,52	23,74	10,671	10,893
	nem	ffi	836	11,86	11,75	-,988	-1,099
		nő	1496	13,40	13,46	,552	,614
	aktivitás_5	foglalkoztatott	576	11,89	11,16	-,952	-1,680
		nyugdíjas	1269	12,83	13,43	-,011	,582
		mnélküli	54	15,26	12,55	2,415	-,299
		rokkant	386	13,58	13,29	,733	,448
		htb, egyéb	47	16,00	14,38	3,156	1,539

a. Freq. of grandchild care by háztartás méret, nem, aktivitás_5

4. Táblák az Időmérlegnaplók alapján

4.1. Tábla: Mintabeli arányok változása 1986, 2000. Időmérlegnapló

Demográfiai csoportok	Teljes 50+ mintabeli aránya		különbség
	1986	2000	
50-55	26,1	20,9	-5,2
56-60	22,05	17,1	-4,95
61-66	25,33	18,4	-6,93
67-	26,52	43,7	17,18
férfi	43,92	42,2	-1,72
nő	56,08	57,8	1,72
foglalkoztatott	27,3	21,9	-5,4
nyugdíjas	61,26	74,6	13,34
egyéb inaktív	11,44	3,4	-8,04
nőtlen/hajadon	2,91	4	1,09
házas	71,76	58,5	-13,26
özvegy	20,7	28,8	8,1
elvált	4,63	8,7	4,07
8 osztálynál kevesebb	56,21	22	-34,21
8 osztály	30,46	31,9	1,44
Szakmunkásképző	0,55	15,8	15,25
középiskola	7,94	19,3	11,36
felsőfok	4,85	11	6,15
1 fős háztartás	13,7	28,8	15,1
2 fős háztartás	45,34	44,8	-0,54
3-4 fős háztartás	29,07	22,3	-6,77
5+	12,52	4	-8,52

4.2. Tábla: A gondozásban való részvételi arányok változás (1987, 2000, 50+)

Demográfiai csoportok	1987	2000	különbség
50-55	11,6	10,5	-1,1
56-60	13,4	11,9	-1,5
61-66	10,5	8,9	-1,6
67-	7,5	4,1	-3,4
férfi	8	6,7	-1,3
nő	12,7	8,4	-4,3
foglalkoztatott	8,9	9,1	0,2
nyugdíjas	11,9	7,1	-4,8
egyéb inaktív	12,7	11,5	-1,2
nőtlen/hajadon	4,6	2,6	-2
házas	10,3	8,7	-1,6
özvegy	12,5	6,3	-6,2
elvált	10,8	7,9	-2,9
8 osztálynál kevesebb	10,1	4,9	-5,2
8 osztály	10,3	8,1	-2,2
szakmunkásképző	3,5	7,7	4,2

középiskola	14,1	9,2	-4,9
felsőfok	14,2	10,5	-3,7
1 fős háztartás	7,7	4,8	-2,9
2 fős	8,1	6	-2,1
3-4 fős	9,9	9,7	-0,2
5+	25,4	26,4	1

5. A narratív interjúk elemzett kérdései

- A gyermekek segítése miután elköltöznek otthonról és családot alapítanak
- A segítség okai, és a viszonzások elvárásai
- Nagyszülővé válás
- A nagyszülővé válás érzései
- Az unokák száma és kora
- A szülővé vált fiukkal/lányukkal való kapcsolat
- A jó nagyszülők, illetve a nagyszülő felelősségei
- Unokákkal való kapcsolat és a nekik nyújtott segítség gyakorisága
- Az unokákkal eltöltött idő értékelése
- A segítségnyújtás illetve a gyerekek viszonzásának okai
- A lány/meny foglalkozásbeli státusza
- Vélemény az unoka szüleinek munkavállalásáról, ill. annak hiányáról
- Vélemény az unoka gondozásáról és annak hatásairól a gyermekre

Nyugdíjazás:

- A (tervezett) nyugdíjba vonulás időpontja
- A nyugdíjazással kapcsolatos érzések
- Hogyan változik/ott meg az élet a nyugdíjba vonulás után
- Az idő eltöltésének (tervezett) módja
- Unokákkal való kapcsolat változása

Állampolgár- állam:

- A gondoskodás kinek a feladata?
- A gondoskodó és gondoskodás kedvelt formái
- A nyújtott segítség részletei
- Indokok arra, hogy ki segít/ ki nem segít
- A segítségadással kapcsolatos érzések
- Viszonzás

Önmaga ellátása

- Milyen segítségre van szükség
- Honnan jött, vagy jönne a segítség (állam, magán szektor, család)
- Előnyben részesített segítség-források
- A segítségkéréssel kapcsolatos érzések
- Kinek a kötelessége a segítségadás
- Vélemény az állami és a civil szféra által nyújtott szolgáltatásokról/ és igénybevételük (pl. otthonok, ellátók, szociális/ egészségügyi szolgáltatások, segélyek)
- A szolgáltatások igénybevételére való jogosultság
- Viszonzás

IX. HIVATKOZÁSOK

Aczél Zs.-Szikra D. [2012]: A jóléti állam és a nők: a „maternalista” szociálpolitika in: *Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe „Gendering Social Policy”* Dr. Adamik Mária. (szerk) ELTE TáTK, http://tatk.elte.hu/file/BEVEZETES_A_SZOCIALPOLITIKA_NEM.pdf letöltve: 2015. 05.20.

Age Concern [2004]: *Economic contribution of older people*. Age Concern, London.

Agree, E. M. – Bisset, B. – Rendall, M. S. [2003]: Simultaneous care for parents and care for children among mid-life British women. *Population Trends*, 112, 27–34. p.

Albertini, M. – Kohli, M – Vogel, C. [2007]: Intergenerational transfers of time and money in European families: common patterns – different regimes? *Journal of European Social Policy*, vol. 17, 319–334. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/0958928707081068>

Andorka, R. [1997]: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris kiadó.

Arrondel, L. – Masson, A. [2006]: Altruism, exchange or indirect reciprocity: what do the data on family transfers show? In: *Handbook of the economics of giving, altruism and reciprocity*, vol. 2. Applications. Ed. S. C. Kolm & J. M. Ythier, pp. 971–1053. Handbooks in economics 23. North-Holland/Elsevier.

Attar-Schwartz, S. – Tan, JP. – Buchanan, A. – Flouri, E. – Griggs, J. [2009]: Grandparenting and Adolescent Adjustment in Two-Parent Biological, Lone-Parent, and Step-Families. *Journal of Family Psychology*, vol. 23, no. 1, 67–75. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/a0014383>

Attias-Donfut, C. – Ogg, J. – Wolff, FC. [2005]: European patterns of intergenerational financial and time transfers. *European Journal of Ageing*, vol. 2, 161–173. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s10433-005-0008-7>

Bachman, HJ. – Chase-Lansdale, PL. [2005]: ‘Custodial grandmothers’ physical, mental, and economic well-being: Comparisons of primary caregivers from low-income neighborhoods. *Family Relations*, vol. 54, no. 4, 475–487. p.

Baker, LA. – Silverstein, M. [2008]: Preventive health behaviors among grandmothers raising grandchildren. *Journals of Gerontology Series B-Psychological Sciences and Social Sciences*, vol. 63, no. 5, S304–S311. DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/geronb/63.5.S304>

Bálint Mónika–Köllő János [2008]: A gyermektámogatási rendszer munkaerő-piaci hatásai, *Esély*, 1. 3-27.

Barranti, C. [1985]: The grandparent/grandchild relationship: Family resource in an era of voluntary bonds. In *Family Relations. Journal of Applied Child and Family Studies* 34 (3), 343–352. p.

Bauer, T. – Strub, S. [2002]: Ohne Krippe Grosi stunde Vieles still [Without grandparental daycare, many things would come to a standstill]. Input for „Forum Familienfragen” der Eidgenössischen Koordinationskommission für Familienfragen, Solothurn, Switzerland. Büro für arbeits- und sozialpolitische Studie, Berne, & Swiss National Science Foundation.

Baydar, N. – Brooks-Gunn, J. [1998]: Roles of grandmothers who help care for their grandchildren in the United States. in: *Family Relations*, vol. 47, no. 4, 385–393. p.

Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. [2002]: *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. Sage, London, England.

Beck, U. [2003]: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.

Becker, G. & Tomes [1986]: Human Capital and the Rise and Fall of Families, in: *Journal of Labor Economics*, University of Chicago Press, vol. 4(3).

Becker, G. [1991]: *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts London, England.

Bengtson, V. L. [2001]: Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and the Family* 63(1): 1–16. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00001.x>

Bernal, J. G. – Anuncibay, R. [2008]: Intergenerational grandparent/grandchild relations: the socioeducational role of grandparents. In *Educational Gerontology*, 34: 67–88. p.

Bettio, F., & Plantenga, J. [2004]: Comparing care regimes in Europe. *Feminist Economics*. 10(1). 85–113.p DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/1354570042000198245>

Bornat, J. – Dimmock, B. – Jones, D. – Peace, S. [1999]: Stepfamilies and older people: Evaluating the implications of family change for an ageing population. *Ageing and Society*, vol. 19, 239–261. p.

Brandt, M. [2011]: Intergeneration help and a public assistance in Europe. A case of specialization? Mannheim Research Institute for the Economics of Ageing http://mea.mpg.de/uploads/user_mea_discussionpapers/1146_236-11.pdf Letöltve: 2015-05-04

Brannen, J. – Moss, P. – Mooney, A. [2004]: *Working and caring over the twentieth century, Change and continuity in four-generation families*. Palgrave Macmillan.

Buchanan, A. – Griggs, J. & Grandparents Plus [2009]: *My second mum and dad: The involvement of grandparents in the lives of teenage children*. Grandparents Plus, London. <http://www.grandparentsplus.org.uk/wp-content/uploads/2011/03/%C3%A2%E2%82%AC%C5%93My-Second-Mum-and-Dad%C3%A2%E2%82%AC%C2%9D-research-report.pdf> Letöltve: 2015. 05. 04.

Casper, LM. – Bryson, KR. [1998]: Co-resident grandparents and their grandchildren: Grandparent maintained families. *Working paper* no. 26, Population Division, U.S. Bureau of the Census, Washington, D. C.

Castells, M. [2006]: *Az identitás hatalma. Az információ kora*. Gazdaság, társadalom és kultúra II. kötet, Budapest, Gondolat – Infonia.

Castles, F.G. and D. Mitchell [1991]: 'Three Worlds of Welfare Capitalism or Four?' Australian National University, graduate program in social policy, discussion paper No. 21.

Chan, CG. – Elder, GH. [2000]: Matrilineal advantage in grandchild-grandparent relations. *Gerontologist*, vol. 40, no. 2, 179–190. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/geront/40.2.179>

Clarke, L. – Roberts, C. [2004]: The meaning of grandparenthood and its contribution to the quality of life of older people. In *Growing Older Quality of life in old age*, edited by Alan Walker and Catherine Hagan Hennessy, Open University Press, London, 188–209. p.

Coall, D.A. – Hertwig, R. [2010]: Grandparental investment: Past, present, and future. In *Behavioral and Brain Sciences* 33, 1–59. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/S0140525X09991105>

Creasey, GL. – Kaliher, G. [1994]: Age-differences in grandchildren's perceptions of relations with grandparents. *Journal of Adolescence*, vol. 17, no. 5, 411–426. p.

Cseh-Szmbathy László [2002]: A rokonság szerepe a mai társadalomban. In: Faragó Tamás (szerk) *Szervezetek, folyamatok, összefüggések. Demográfiai szöveggyűjtemény*. Új Mandátum kiadó, Bp. 2002.

Daly, M - Lewis, J [2000]: The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states. *British Journal of Sociology*, vol. 51, no. 2, pp. 281-298. <http://www.crash.cam.ac.uk/uploads/documents/Daly%20Lewis.pdf> Letöltve: 2015. 06.07.

Darvas Ágnes [2000]: Utak vagy tévutak? A családtámogatások alakulása Közép-Kelet-Európában a rendszerváltás óta, PhD disszertáció, Bp.

Davis, MM. – McGonagle, K. – Schoeni, RG. – Stafford, F. [2008]: Grandparental and parental obesity influences on childhood overweight: Implications for primary care practice. *The Journal of the American Board of Family Medicine*, vol. 21, no. 6, 549–554. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.3122/jabfm.2008.06.070140>

Dench et al. [2000]: The role of grandparents. In: Jowell, R. et al. *British Social Attitude Survey*, 16th Report, Aldershot, Aldgate, 135-156. p.

Dench, G. – Ogg, J. – Thomson, K. [1999]: The role of grandparents. In R Jowell et al. (eds.), *British Social Attitudes the 16th report. Who shares New Labour values?* Ashgate Publishing Company, Aldershot, Hants, England, 135–156. p.

Dench, G. – Ogg, J. [2002]: *Grandparenting in Britain: A baseline study*. Institute of Community

Studies, London.

Drew, L.M. – Silverstein, M. [2007]: ‘Grandparents’ psychological well-being after loss of contact with their grandchildren. *Journal of Family Psychology*, vol. 21, no. 3, 372–379. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/0893-3200.21.3.372>

Duncan, S. – Edwards, R. – Alldred, P. – Reynolds, T. [2003]: Motherhood, paid work and partnering: Values and theories. *Work, Employment and Society*, vol. 17, no. 2, 309–330. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/0950017003017002005>

Dupcsik, Cs.-Tóth, O. [2008]: Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51. évf. 4. szám 307–328.

Dykstra, P. A. – Komter, A. E. [2006]: Structural characteristics of Dutch kin networks. In Dykstra, P. A. et al. (eds): *Family solidarity in the Netherlands*. Amsterdam, Dutch University Press, 21–42. p.

Dykstra, P. A. [2010]: *Intergenerational family relationship in ageing societies*. United Nation Publication.

Ellingsæter, A. L. [1998]: Dual Breadwinner Societies: Provider Models in the Scandinavian Welfare States. *Acta Sociologica*. Vol. 41. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/000169939804100105>

Esping-Andersen, G. [1990]: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, Polity Press.

Esping-Andersen, G. [2009]: *Incomplete Revolution: Adapting Welfare States to Women’s New Roles*. Oxford: Polity Press, 2009, 214 pp.

ETUI (European Trade Union Institute) [2009]: *Benchmarking Working Europe 2009*. European Trade Union Institute, Brussels.

Eurobarometer [2009]: Intergenerational solidarity, analytical report. Flash EB series 269.

Európai Bizottság [2005]: *Green paper, confronting demographic change: A new solidarity between the generations*. Brussels.

Európai Bizottság [2010]: A Bizottság Közleménye Európa 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:HU:PDF> Letöltve: 2012.április

Európai Bizottság [2014]: The 2015 Ageing Report, Underlying Assumptions and Projection Methodologies. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee8_en.pdf Letöltve 2015. május 27.

Falussy Béla – Harcsa István [2000]: *Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén*. Magyar nyelvű elemzés kétnyelvű táblázatokkal. Budapest, KSH.

Fergusson, E. – Maughan, B. – Golding, J. [2008]: Which children receive grandparental care and what effect does it have? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 49, no. 2, 161–169. p.

<http://dx.doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01840.x>

Ferrarini, Tommy [2006]: Families, States and Labour Markets Institutions, Causes and Consequences of Family Policy in Post-War Welfare States, Edward Elgar Publishing, UK, USA.

Fink, J. [2004]: Question of care in: Fink, J. (ed) *Care: Personal lives and social policy*. The Policy Press, Bristol, pp. 2-38.

Fuller-Thomson, E. – Minkler, M. – Driver, D. [1997]: A profile of grandparents raising grandchildren in the United States. *Gerontologist*, vol. 37, no. 3, 406–411. p.

Gál, R.I. [2003]: *Apák és fiúk és unokák. Jövedelemáramlás együttélő korosztályok között*. Osiris tankönyvek, Társi-Osiris, Budapest.

Gauthier, A. [2001]: The impact of public policies on families and demographic behaviour. Paper presented at the ESF/EURESCO conference 'The second demographic transition in Europe' (Bad Herrenalb, Germany 23-28 June 2001)

Geurts, T. – Poortman, A. – van Tilburg, T. – Dykstra, A. [2009]: Contact between grandchildren and their grandparents in early adulthood. *Journal of Family Issues*, 30, 12, 1698–1713. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/0192513X09336340>

Giddens, A. [1999; 2000]: *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció?* Budapest, Napvilág kiadó.

Glaser, K. et al. [2010]: Grandparenting in Europe. <http://www.grandparentsplus.org.uk/wp-content/uploads/2011/03/Grandparenting-in-Europe-executive-summary.pdf> Letöltve: 2014. október 10.

Goodman, CC. – Silverstein, M. [2001]: Grandmothers who parent their grandchildren – An exploratory study of close relations across three generations. *Journal of Family Issues*, vol. 22, no. 5, 557–578. p.

Goodman, CC. – Silverstein, M. [2002]: Grandmothers raising grandchildren: Family structure and well-being in culturally diverse families. *The Gerontologist*, vol. 42, no. 5, 676–689. p.

Goodsell, T.L. – Bates, J. S. Behnke, A. O. [2008]: Fatherhood stories: Grandparents, grandchildren, and gender differences. *Journal of Social and Personal Relationship* 28 (I) 134–154. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/0265407510386447>

Gray, A. [2005]: The changing availability of grandparents as carers and its implications for childcare policy in the UK. *Journal of Social Policy*. 34(4), 557–577. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/S0047279405009153>

Grundy, E. [2005]: Reciprocity in relationships: socio-economic and health influences on intergenerational exchanges between Third Age parents and their adult children in Great Britain. *British Journal of Sociology*, vol. 56, no. 2, 233–255. p.

Guzman, L. [2004]: Grandma and grandpa taking care of the kids: Patterns of Involvement. Child

Trends. Letöltve: 2013.10.07. <http://www.childtrends.org/files/grandparentsrb.pdf>

Gyarmati, A. [2008]: A napközbeni kisgyermekellátás lehetséges módjainak ismertsége, ezek megítélése a lakosság körében. *Bominfo*, Hírcsomag, 2008/2.

Gyarmati A. [2009a]: Hogyan verjük hidat az idősekhez? Az 50 év fölöttiek kommunikációs és kapcsolathálózatának néhány jellemzője. In *Információs Társadalom* 2009. IX/4. szám, 55–69. p.

Gyarmati A. [2009b]: Népesedéspolitikai, szociálpolitikai, gyermekvédelmi értékek, célok, eszközök változása a magyar családtámogatási rendszerben a rendszerváltástól napjainkig, in: *Demográfia*, 2009. 54. évf. 4. szám. 376-406 o.

Haas, L. [2003]: Parental leave and gender equality- Lesson from the European Union. *Review of Policy Research* 6, 89-114. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/1541-1338.d01-6>

Haberkern K.& Szydlik, M. [2010]: State care provision, societal opinion and children's care of older parents in 11 European countries. *Ageing and Society*, 30. 299-323. <http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X09990316>

Hagestad, G. O. – Uhlenberg, P. [2007]: The Impact of Demographic Changes on Relations Between Age Groups and Generations: A Comparative Perspective. In Schaie – W. Uhlenberg, P. (eds): *Social Structures Demographic Changes and the Well-Being of Older Persons*. Springer Publishing Company, New York. 239–262. p.

Hagestad, GO. [2006]: Transfers between grandparents and grandchildren: the importance of taking a three-generation perspective. *Zeitschrift Für Familienforschung*, vol. 18, 315–332. p.

Hamilton, H. A. [2005]: Extended families and adolescent well-being. *Journal of Adolescent Health*, vol. 36, no. 3, 260–266. p.

Hank, K. – Buber, I. [2009]: Grandparents caring for their grandchildren findings from the 2004 Survey of Health, Ageing, and Retirement in Europe. *Journal of Family Issues*, vol. 30, no. 1, 53–73. p. <http://dx.doi.org/10.1177/0192513X08322627>

Harcsa István – Sebők Csilla [2002]: *Életmód-időmérleg. A népesség időfelhasználása 1986/1987 és 1999/2000-ben*. Budapest, KSH.

Harcsa István [1996]: *Az ifjúság életkörülményei. Gyermek a családban- családok közötti együttműködés*. Budapest, KSH Társadalomstatistikai füzetek 17.

Harcsa István [2014]: *Családi kohézió : a szülők és a gyermekek társas együttléte a mindennapok világában : a gyermekes családokban élők időfelhasználása* . — Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2014. — 123 p.

Hayslip, B. – Kaminski, PL. [2005]: Grandparents raising their grandchildren: A review of the literature and suggestions for practice. *Gerontologist*, vol. 45, no. 2, 262–269. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/geront/45.2.262>

Heckman, J. J. [2008]: Schools, skills, and synapses. *Economic Inquiry*, 46: 289–324. DOI:

<http://dx.doi.org/10.1111/j.1465-7295.2008.00163.x>

Hochschild, A. R. [1995]: The culture of politics: traditional, postmodern, cold-modern and warm-modern ideals of care. *Social Politics*, vol. 2, no. 3, pp. 333-346.

Hoff, A. [2007]: Patterns of intergenerational support in grandparent-grandchild and parent-child relationships in Germany. *Ageing & Society*, vol. 27, 643–665. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X07006095>

Huber, M. et al. [2009]: Facts and figures on long term care, Europe and North America, European Centre for Social Welfare Policy and Research, Vienna.

Igel, C. et al, [2009]: Specialization between family and state intergeneration time transfers in Western Europe. In: *Journal of Comparative Family Studies*, 40,2: 203-226.

Inglo, T. [2011]: Continuity and change in family policies of the new European democracies: A Comparison of Poland, Hungary, and Romania Part I: Institutional legacies and path dependence in family practice - 1945 TO 2000 An NCEEER Working Paper by: Tomas Inglo, Dorottya Szikra, Christina Rat. https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/2011_825-10_Inglo1.pdf, letöltve: 2015. 06.07.

Jendrek, MP. [1993]: Grandparents who parent their grandchildren – effects on lifestyle. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 55, no. 3, 609–621. p. <http://dx.doi.org/10.2307/353342>

Joung, M.-Willmott, P. [1957, 1999]: *Család és rokonság Kelet-Londonban*. Új Mandátum könyvkiadó, Bp. 1999.

King, V. – Elder, GH. [1997]: The legacy of grandparenting: Childhood experiences with grandparents and current involvement with grandchildren. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 59, no. 4, 848–859. p.

Kinsella, K. – Wan, H. – U.S. Census Bureau [2009]: An Aging World: 2008. *International Population Reports*, P95/09-1, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C. <https://www.census.gov/prod/2009pubs/p95-09-1.pdf>
Letöltve: 2015. 06.20.

Klinger András [1996]: *Demográfia*. Budapest, KSH– ELTE.

Kohli, M. – Kunemunk, H. – Motel, A. – Szydlik, M. [2000]: Families apart? Intergeneration transfers in East and West Germany. In Arber & Attias-Donfut, C. (eds.): *The myth of generational conflict: The family and the state in ageing societies*. London, Routledge, 88–99. p.

Kohli, M. [1999]: Private and public transfers between generations: linking the family and the state in: *European Societies* 1 (1) 84-104.

Kohli, M. [2005]: Intergenerational transfers and inheritance: a comparative view. In Intergenerational Relations Across Time and Place. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, vol. 24, M. Silverstein, ed., pp. 266-289.

Korpi W., Ferrarini, T., Englund, S. [2010]: Women's conditions and opportunities under different types of family policies in western countries: Gender inequalities re-examined. http://www.espanet2010.net/en/14/Gender_Equity_and_Social_Policy.page Letöltve: 2011. április 10.

Korpi, W. [2000]: 'Faces of Inequality: Gender, Class, and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States', *Social Politics*, 7(2), 127–91. DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/sp/7.2.127>

Korpi, W. and J. Palme [1998]: 'The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries', *American Sociological Review*, 63(5), 661–87.

Koslowski, AS. [2009]: Grandparents and the care of their grandchildren. In Stillwell, J. (ed.): *Fertility, living arrangements, care and mobility*. Springer, London, 171–190. p.

Lee, G. R. – Netzer, J. K. – Coward R. T. [1994]: Filial responsibility expectation and patterns of intergeneration assistance. *Journal of Marriage and Family*, 56, 559–565. p.

Leibfried, S. [1992]: 'Towards a European Welfare State?', in Ferge és Kolberg (eds), *Social Policy in Changing Europe*, Frankfurt: Campus Verlag.

Leira, S - Saraceno, C [2002]: Care: actors, relationships and contexts, in B Hobson and J Lewis (eds.), *Contested concepts in gender and social politics*, Edwar Edgar Publishing, Cheltenham, pp. 55-83.

Leitner, S. [2003]: "Varieties of Familialism. The caring function of the family in comparative perspective " *European Societies* 5(4): 353-375.

DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/1461669032000127642>

Lelkes, O. Vanhuysse, P [2001]: Demokratikus állam, jóléti állam: új teóriák régi témákról. In: *Szociológiai Szemle*, 2001/2. 96-107.

Lewis, J. [1992]: 'Gender and the Development of Welfare State Regimes', *Journal of Social Policy*, 2(3), 159–73.

Litwak, E. – Kulis, S. [1987]: Technology, proximity and measures of kin support. *Journal of Marriage and the Family*, 49, 649–661. p.

Medgyesi, Márton [2005]: A Nemzedékek közötti transzferek és a társadalmi státusz átörökítése. BCE, PhD disszertáció, Budapest.

Meltzer, H. [1994]: *Day care services for young children*. Department of Health. HMSO, London.

Mitchell, W. [2007]: Research Review: The role of grandparents in intergenerational support for families with disabled children: a review of the literature. *Child & Family Social Work*, vol. 12, no. 1, 94–101. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2206.2006.00421.x>

Mód, A. [1963]: A nők helyzete a munkahelyen és otthon. *Statistikai Szemle*, 08–09. szám, 791–806. p.

Nauck, B. – Steinbach, A. [2009]: Intergenerational Relationships. *RatSWD Working Paper Series*,

No 116.

Neyer, G. - Andersson, Gunnar [2008]: Consequences of family policies on childbearing behavior: effects or artifacts? In: *Population and development review* 34 (4):699-724. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1728-4457.2008.00246.x>

OECD [2004]: Early Childhood Education and Care. Country Note for Hungary, OECD Directorate for Education

OECD [2005]: *Long term care for older people*. Paris, OECD.

OECD [2011]: *Doing Better for Families*. OECD Publishing.

Orloff, A.S. [1993]: Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States. *American Sociological Review* Vol. 58, No. 3 (Jun., 1993), pp. 303-328. DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/2095903>

Papházi Tibor [2005]: A segítségnyújtás formái, in: Török P. (szerk) *Képek az albumból, Munka és gondozás négygenerációs családok életében*, Bp., NCSSZI

Pearce, A. et al. [2010]: Is childcare associated with the risk of overweight and obesity in the early years? Findings from the U.K. Millennium Cohort Study. *International Journal of Obesity*, vol. Advance online publication, 1–9. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1038/ijo.2010.15>

Pew Research Centre [2010]: The Return of the Multi-Generational Family Household. Letöltve: 2015.06.19. <http://pewsocialtrends.org/files/2010/10/752-multi-generational-families.pdf>

Pfau-Effinger, B. [2010]: Family policies and the departure from the male breadwinner family model – different development paths in European welfare states. ESPAnet Conference, Budapest, 2010. September 2-4.

Post, W. – Van Poppel, F. – Van Imhoff, E. – Kruse, E. [1997]: Reconstructing the extended kin-network in the Netherlands with genealogical data: Methods, problems, and results. *Population Studies*, vol. 51, no. 3, 263–278. p.

Róbert, Péter [1982]: Mobilitási és reprodukciós folyamatok a magyar társadalomban, in: *Válóság*, 10. sz. 37-47.p.

Róbert, Péter [1991]: Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. Az iskolázottsági esélyek változása az 1980-as évek végéig. In: *Szociológiai Szemle* 1991. p. 59-84.

Sainsbury, D. [1996]: *Gender Equality and Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press.

Saxonberg, S.–Sirovátka, T. (2006): Failing Family Policy in Post-Communist Central Europe *Journal of Comparative Policy Analysis*, 8(2): 185–202

Sainsbury, D. (ed) [1994]: *Gendering Welfare States*, London: Sage Publications.

Scharle, Á. [2007]: The effect of welfare provisions on female labour supply in Central and

Eastern Europe. In: *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 9:2, 157-174.
DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13876980701311596>

Sigle-Rushton, W. [2004]: Public policy and families. In: Scott, Jacqueline, Treas, Judith, Richards, Martin (szerk): *The Blackwell Companion to Sociology of Families*. Blackwell publishing, USA.

Silverstein, M. – Long, JD. [1998]: Trajectories of grandparents perceived solidarity with adult. *Journal of Marriage and the Family* 60. (1998, november), 912-923 p.

Silverstein, M. – Marengo, A. [2001]: How Americans enact the grandparent role across the family life course. *Journal of Family Issues*, vol. 22, no. 4, 493–522. p.
DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/019251301022004006>

Silverstein, M. – Ruiz, S. [2006]: Breaking the chain: How grandparents moderate the transmission of maternal depression to their grandchildren. *Family Relations*, vol. 55, no. 5, 601–612. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.3149/jms.2103.305>

Skinner, C. – Finch, N. [2006]: Lone parents and informal childcare: A tax credit childcare subsidy? *Social Policy & Administration*, vol. 40, no. 7, 807–823. p.
DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9515.2006.00534.x>

Smith, GC. – Palmieri, PA. [2007] Risk of psychological difficulties among children raised by custodial grandparents. *Psychiatric Services*, vol. 58, no. 10, 1303–1310. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1176/appi.ps.58.10.1303>

Soldo, BJ. – Hill, MS. [1995]: Family structure and transfer measures in the health and retirement study – Background and overview. *Journal of Human Resources*, vol. 30, S108–S137.

Spéder, Zs. [2002]: Generációk és élethelyzetek: Háztartások közti segítő kapcsolatok. In: Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Gyorsjelentés. KSH, NKI, Bp.

Speight, S. et al. [2009]: Childcare and early years survey of parents. Research report DCSF-RR136, National Centre for Social Research, London.
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/181364/CW_RC-00083-2011.pdf letöltve: 2015-06-22

Spence, S.A. – Black, S. R. – Adams, J. P. – Crowther, M.R. [2001]: Grandparents and grandparenting in a Rural Southern State: A study of demographic characteristics, roles, and relationships. *Journal of Family Issues*, Vol. 22. No.4. May 2001, 523–534. p.

Spitze, G. – Logan, JR. [1992]: Helping as a component of parent-adult child relations. *Research on Aging*, vol. 14, no. 3, 291–312. p.

Stevenson, B. – Wolfers, J. [2007]: Marriage and divorce: Changes and their driving forces. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 21, no. 2, 27–52. p. <http://dx.doi.org/10.1257/jep.21.2.27>

Surányi, É., Danis I., Herczog, M. [2010]: *Családpolitika más-más szemmel*. Gazdasági és Szociális Tanács, Budapest.

- Sussman, M. B. – Burchinal, L. [1962]: Kin family network. Unheralded structure in current conceptualizations of family functioning. In *Marriage and Family Living*, 24. 231–240. p.
- Székelyi, M.-Barna, I. [2002]: *Túlélőkészlet az SPSS-bez, Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*, Budapest, Typotex kiadó
- Szémán, Zs. [2012]: Skype az idősgondozásban- egy intervenciós kutatás tapasztalatai in *Eseley*, 38-53.p.
- Szikra, D. [2008]: A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. In Századvég, Új folyam, 35-77.
- Szikra, D. [2011]: Tradition Matters: Child Care and Primary School Education in Modern Hungary. In. Child Care and Primary Education in Post-War Europe. Karen Hagemann, Konrad Jarausch and Cristina Allemann-Ghionda (eds.) New York and Oxford, Berghahn Books.
- Tárkányi, Á. [1998]: Európai családpolitikaiak: a magyar családpolitika története. In: *Demográfia* 1998, 2-3. sz. 233-263. p.
- Thévenon, O. [2011]:. Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. *Population and Development Review* 37 (1) : 57 – 87 (MARCH 2011)
- Titmuss, R. [1974]: Social Policy, London: Allen & Unwin.
- Tomassini, C. et al. [2004]: Living arrangements among older people: An overview of trends in Europe and the USA. *Population Trends*, vol. 115, 24–34. p.
- Tomka, B. [2006]: Rászorultsági elv vagy általános szociális jogok? Jóléti rendszerek történeti és összehasonlító kutatásának tanulságai. In: *Eseley* 2006/5
- Tomka, B. [2008]: A jóléti állam Európában és Magyarországon, Budapest, Corvina kiadó.
- Török, Péter [2005]: *Képek az alumból, Munka és gondozás négygenerációs családok életében*, Bp., NCSSZI
- U.S. Census Bureau [2004]: Table CH-7. Grandchildren Living in the Home of Their Grandparents: 1970-Present, <http://www.census.gov/population/socdemo/hh-fam/tabCH-7.pdf> Letöltve: 2015-06-17
- Valuch, T, [2001]: *Magyarország társadalomtörténete a XX. Sz. második felében*, Osiris, Budapest
- Vandell, DL. et al. [2003]: Variations in childcare by grandparents during the rst three years. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 65, no. 2, 375–381. p.
- Vaskovics, L. [2002]: A család fejlődése Európában. Társadalmi-demográfiai trendek. *Educatio (Család)*, 3. szám, 349–356. p.
- Wall, K. [2007]: Leave policy models and the articulation of work and family in Europe: a comparative perspective. In: International Review of Leave Policies and Related Research 2007.

Edited by Peter Moss, Karin Wall. 25-45 p.

Watkins, SC. – Menken, JA. – Bongaarts, J. [1987]: Demographic foundations of family change. *American Sociological Review*, vol. 52, 346–358. p.

Wheelock, J. – Jones, K. [2002]: Grandparents are the next best thing: Informal childcare for working parents in urban Britain. *Journal of Social Policy*, vol. 31, 441–463. p.